

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

A veszélyeztetett tanulók helyzete falusi
általános iskolai osztályközösségekben

Cseh Béla

TARTALOMJEGYZÉK

I.	A VIZSGÁLATRÓL ÉS KÖRÜLMÉNYEIRŐL	
	A témaválasztás indoklása	1
	A vizsgált terület rövid jellemzése	5
	A vizsgálat módszerei	7
II.	A VESZÉLYEZTETETTEK FELDERÍTÉSÉNEK PONTOSSÁGA	
	A veszélyeztetettség fogalmáról	14
	A gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök a veszélyeztetettségéről	23
III.	A VESZÉLYEZTETETT TANULÓK HELYZETÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK	
	A gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök helyzete az általános iskolákban	29
	A veszélyeztetett tanulók családi környezetéről	41
	A veszélyeztetett tanulók megismerése és pedagógiai-pszichológiai jellemzése	65
	A nevelők beállítódása a veszélyeztetett tanulókkal szemben a tanulók ellenőrző könyvébe írt nevelői bejegyzések alapján	89
IV.	A VESZÉLYEZTETETT TANULÓK HELYE AZ OSZTÁLYKÖZÖSSÉGEKBEN	96
	A veszélyeztetett tanulók helye a formális struktúrában	98
	A veszélyeztetett tanulók helye az informális struktúrában	103
	A veszélyeztetett tanulók választásainak indoklása	119
V.	A VIZSGÁLAT TAPASZTALATAINAK ÖSSZEGEZÉSE	123

IRODALOM

MELLÉKLETEK

I. A VIZSGÁLATRÓL ÉS KÖRÜLMÉNYEIRŐL

A témaválasztás indoklása

Az általános iskolákban dolgozó pedagógusokkal folytatott beszélgetések, az óralátogatások és a különböző értekezletek során a munka helyenkénti eredménytelenségének okaként gyakran kerül szóba egy-egy tanulónak a neve, aki jelenlétével, megnyilatkozásaival, személyes rossz példájával zátonyra juttatja a jószándékú nevelőmunkát. Az illető tanuló utáni tudakozódásnak rendszerint már az elején elhangzik: a veszélyeztetettek nyilvántartásában is szerepel. Bár nem minden nyilvántartott érdemelte ki a különös figyelmet, mégis elgondolkodtató volt: hogyan igyekszik az iskola eme tagjainak számában kevés, de ehhez képest aránytalanul sok pedagógiai problémát felvető csoporttal olyan kapcsolatot kialakítani, amelynek révén a gondok száma jelentősen csökkenhet. A nyilvánvalóan megkülönböztetett bánásmódot igénylők megnyilatkozásaira a nevelői reakciók vajon fejlesztő jellegűek-e, vagy egyszerűen csak a helytelen cselekedetek időleges elfojtására irányulnak?

Egyáltalán: ismernek-e mindenkit, aki veszélyhelyzetben van, vagy csak azok kerülnek a figyelem középpontjába, akik rendkívüli tettet hajtanak végre? Mennyire használják fel a közösségek jellemformáló hatását?

Egységben vizsgálják-e a tanulót és környezetét, megkeresve az utóbbi szerepét a személyiség alakításában. Mind olyan kérdés /s nem is az összes/, amely a felnövekvő nemzedékért felelősséget is vállaló számára megnyugtató, tényeken alapuló, a további gyakorlatot befolyásoló választ kíván.

Szükségnek tartom a veszélyeztetettek helyzetének vizsgálatát azért is, mert a jelenlegi pedagógiai gyakorlatban káros egyoldalúság tapasztalható az oktatási eredmények javára, s ez a sokoldalú fejlesztést kedvezőtlenül befolyásolja, s a műveltség¹/kialakítását is gátolja. Ennek létrejöttében szerepet játszik, hogy a pedagógiai tevékenységet - más tevékenységekhez hasonlóan - feltétlenül objektíven mérhetővé kívánják tenni, s az értékelés ehhez a számszerűséghez igazodik. A mérés metodikájának kidolgozottsága az oktatás területén terjedt el, s az elsajátítandó ismeretek meglétének vagy hiányának megállapítására itt állnak rendelkezésre a legeredményesebb eljárások. Meg kell azonban jegyezni, hogy a szakfelügyelők által nagy számban összeállított és használt tantárgyi mérőlapok jelentős része a standardizálást nélkülözi, így validitásuk és reliabilitásuk megkérdőjelezhető.

Az ellenőrzést végzők ilyen beállítódása a nevelők tevékenységét úgy befolyásolta, hogy az ellenőrzöttek munkájuk

megítélésének szempontjához alkalmazkodtak, s nevelőmunkájukat mintegy feláldozták az oktatási eredmények javára. Éppen ezért minden olyan beavatkozást, amely a nevelőmunkára irányítja a figyelmet, s a tanulók egész személyiségének fejlesztését tartja követendőnek, igen fontosnak tartok. Az oktatás területén a tanulók között mutatkozó különbségeket egyre inkább figyelembe vevő differenciált foglalkoztatás kezd általánossá válni, de ezzel együtt nem erősödik az egyéni bánásmód elvének alkalmazása a nevelőhatások szervezése terén. Márpedig a veszélyeztetett tanulók helyzetének javítása az általuk elsajátított tudományos ismeretek számának növelésével önmagában nem oldható meg; szükséges a rendszeres, a valós helyzetet figyelembe vevő nevelői ráhatás. Ennek eredménye viszont csak akkor jelentkezhet, ha a tanulók megítélésekor környezetük és személyiségük adottságai megfelelő ötvözetként állnak a pedagógusok rendelkezésére, s ez az együttes szemléletmód az erősítésre érdemes személyiségvonások felkutatásával és ápolásával párosul.

Ma már nem vita tárgya közoktatásunkban a nevelés közösségi jellege. Az intézmények mindennapi gyakorlatában is örövendetesen megszaporodott és általánossá vált olyan eljárások alkalmazása, amelyek révén a közösségek erősödnek, s ennek eredményeként az egyének alakítása könnyebbé válhat.

Nem megnyugtató azonban, hogy a közösségek állapotáról/szervezettségéről, értékítéleteiről, szerkezetéről/ a nevelők ritkán igyekeznek meggyőződni, tevékenységük - e hiányosságból adódóan - feltételezett közösségképhez igazodik, s amennyiben ez eltér a valóságtól, a nevelőhatás nem a szándéknak megfelelően alakul./2/

A szükségesnél kevesebb az olyan eljárások száma, amelyek a közösségbe való tudatos beillesztést kívánják elérni; a legtöbb esetben az elvárt közösségi élet iránt hajlandóságot mutatók közösségének megkomponálása történik, s az opponáló hajlamúak, a kialakított mércének meg nem felelőek kívül maradnak a közösségen.

Mivel a veszélyeztetettek között sokan lehetnek olyanok, akiknél személyiségük torzulása a károsodást kiváltó ok, vagy okok miatt a közösségbe könnyen beilleszkedőktől eltérő formákat hoz létre, feltételezem a vizsgálat megindulásakor, hogy a közösség informatív struktúrájában is kedvezőtlen helyet foglalnak el. Hasonló a helyzetük - a fenti nevelői gyakorlatot figyelembe véve - a formatív szerkezetben is.

A veszélyeztetett tanulók helyzetét rendkívül sok tényező befolyásolja. Pozíciójuk javítása érdekében a vizsgálatnak is több területre kell kiterjednie.

Valamennyi szerepet játszó tényező feltárása és elemzése nem lehet célja e munkának, de a fontosabbak kiválogatása és értékelése nélkülözhetetlen.

"A közvetlen környezet alapos ismerete nélkül lehetetlen segíteni a személyiség fejlődésének rendellenességein, kiküszöbölni a jellembeli hibákat, a rossz viszonyulásokat emberekhez, munkához, az érzelmi zavarokat. Csak ha e rendellenességek okait meglettük a közvetlen környezetben, és ezeket a környezet megváltoztatásával, átalakításával, ha szükséges, gyökeres átalakításával megszüntetjük, remélhetjük a rendellenességek megszűnését is." /3/

A közvetlen környezet legjelentősebb elemeinek /család, iskola/ adottságait, a veszélyeztetettséget befolyásoló szerepüket /előidőzésben és megszüntetésben/ kívánom vizsgálni. Számba venni azokat a tényezőket, amelyek a jelen helyzetben - lehetőségeinket felhasználva - megváltoztathatóak, s azokat, amelyek kialakulásának megakadályozásával a preventív gyermek- és ifjúságvédelmet szolgáljuk.

A vizsgált terület rövid jellemzése

A vizsgálatot a Bajai járás általános iskoláiban végeztük.

A terület sok szempontból homogénnek tekinthető:

a./ A járás valamennyi községe földrajzilag is egységes

területen fekszik /Észak-Bácska/, így a munkavállalást is meghatározó környezet azonos feltételeket biztosít minden itt élőknek.

A lakosság jelentős része a mezőgazdaságban dolgozik. Az ipari létesítmények száma kevés. A gyárban, üzemben dolgozók többsége Bajára utazik naponta. Az ő esetükben jelentkezik a kettős életforma: a gép mellől hazatérve a föld művelésével, állattartással is foglalkoznak.

b./ A községek lakosainak száma nem indokolja több falu közigazgatásának összevonását. A járásban jelenleg csak Bácsszentgyörgy adta fel önállóságát/Garával van közös községi tanácsa/. Nagyságában és rangjában Bácsalmás tér el a többi településtől,- a nagyközségek közé tartozik.

c./ Az iskolák önállósága megegyezik a tanácsokéval. Valamennyi helységben /Bácsszentgyörgy kivételével/ önálló igazgatású általános iskola van. A tanulólétszám kedvező. Az összevont osztályokból álló tanulócsoportok száma mindössze 5, az összes tanulócsoport 2,0 %-a. Az 1 tanulócsoportra jutó tanulólétszám 22,6, az egy pedagógusra jutó gyereklétszám pedig 14,0. /Az általános iskolákra vonatkozó legfontosabb adatokat lásd az 1.sz. mellékletben/.

d./ Az egységesség szempontjából jelentős tényező még, hogy az iskolák tanügyigazgatásilag is azonos hatásoknak vannak kitéve. A Bács-Kiskun Megyei Tanács VB. Bajai Járási Hivatal Művelődésügyi Osztályának feladata, hogy a központilag kiadott feladatok végrehajtását irányítsa, az eredményt ellenőrizze. Az ellenőrzések tapasztalatairól valamennyi iskola vezetője közös tanácskozásokon azonos tájékoztatást kap, s a helyi lehetőségek befolyásoló hatása hoz létre variánsokat a mindennapi munkában. A gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök is ehhez hasonlóan kaptak segítséget munkájukhoz. A közösen meghallgatott és megvitatott tájékoztatók után személyes ambíciójuk, iskolájukban megszerzett tekintélyük, a község és iskola adottságai befolyásolták munkájuk eredményét.

Heterogén a terület lakossága nemzetiségi szempontból. A korábban lezajlott mozgások következtében jelentős a járásban élő délszlávok és németek száma. Ezt az oktatási intézmények is figyelembe veszik; jelenleg 11 általános iskolában folyik nemzetiségi nyelvoktatás.

A vizsgálat módszerei

A veszélyeztetett tanulók helyzetének vizsgálatakor az első és legfontosabb feladatnak tekintettem, hogy az iskolák

nyilvántartásában szereplő tanulók számának valódiságáról meggyőződjem. Közvetlen módon - valamennyi tanuló helyzetének számbavétele - ez nem megoldható, a járás tanulóinak létszáma ugyanis 5975. Az ellenőrzésre közvetett utat kellett választanom. A lehetőségek közül a fogalom-elemzés kínálta a legjobb lehetőséget. Ennek lényege: a veszélyeztetettség elfogadott definíciójának összevetése az e területet /gyermek- és ifjúságvédelem/ közvetlenül irányítók által alkotott és használt fogalommal. Az összevetés alapját adó definíciót a területre vonatkozó szakirodalom tanulmányozása után lehet kijelölni. A gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök definícióihoz a 2.sz. mellékletben szereplő adatlap kitöltésével jutottam hozzá. A felelősök definíciójának elemzése, tartalom szerinti csoportosítása, majd összevetése a kijelölt és elfogadott fogalommeghatározással enged következtetni arra, hogy valóban a veszélyeztetett tanulók kerülnek-e a nyilvántartásokba. Feltételezésem a vizsgálat indulásakor, hogy a nyilvántartottaknál valójában több a veszélyeztetett tanuló.

A tanulók kiválogatására, helyzetük javítására hatással van a gyermek- és ifjúságvédelmi munkát irányító nevelők helyzete iskolájukban. A tantestületi munkamegosztásban általuk elfoglalt pozíció lényegesen befolyásolja tevékenységük eredményességét.

E helyzet megállapításához általuk közölt adatokat gyűjtöttem /2.sz.melléklet alapján/, majd ezek összesítés utáni elemzéséből következtethetnek testületen belüli elismertségük mértékére.

A veszélyeztetett tanulók sorsának közvetlen irányítói az általános iskolákban az osztályfőnökök, osztályvezetők /továbbiakban: osztályfőnökök/. Beállítódásuk a vizsgált tanulók megítélésében a nevelői gyakorlat egyik leglényegesebb befolyásolója. Az e tanulókkal szemben tanúsított magatartásuk, a gyerekek tetteinek megítélése lehet a forrása a veszélyeztetettek helyzetének javításának, valamint jelenlegi állapotuk rögzítésének, esetleg romlásának. Az osztályfőnökök beállítódásának vizsgálatát az általuk a veszélyeztetett tanulókról készített jellemzések elemzése útján végzem. Az ehhez kapott jellemzések száma 116.

Ugyanennek a részterületnek feltárását segíti az az anyag, amely a veszélyeztetett tanulók ellenőrző könyvében szereplő valamennyi nevelői bejegyzés elemzésére támaszkodik. Ezeket a bejegyzéseket a helyszínen gyűjtöttem össze. Az átnézett ellenőrző könyvek száma 108. Feltételezésem e témával kapcsolatban, hogy a nevelők a veszélyeztetett tanulókkal való foglalkozás során kevésbé élnek a jóban való

megerősítés módjával, a személyiség fejlesztésének alapját adó jó személyiségvonások felderítésével, helyette a hibák nyesegetésére fordítanak nagy gondot, a kevés serkentés mellett inkább a gátlások rendszerét igyekeznek kifejleszteni. E fejezet feldolgozása során Kósáné Ormai Vera- témájában hasonló - tanulmányára^{/4/} támaszkodom.

A tanulók veszélyeztetettségének megítélésében a legnagyobb befolyással bír a "XI. Nyilvántartási lap az oktatási-nevelési intézmények számára a veszélyeztetett gyermekről" /3.sz.melléklet/ adatlap szempontrendszere. Erényeinek és fogyatékosságainak értékelésére a részletes tárgyalás alkalmával kerül sor. Mostani említésének oka, hogy a veszélyeztetett tanulók iskolán kívüli helyzetének elemzése az adatlapon közöltekre épül. Az elemzett adatlapok száma: 141.

Az adatlap adatain kívül bevontam a vizsgálat körébe a veszélyeztetett tanulók szüleinek iskolai végzettségét is, feltételezve szoros korrelációt a veszélyeztetettség és a szülők alacsony iskolai végzettsége között.

A veszélyeztetett tanulók az általános iskolákban adott közösségek tagjaivá válnak. E közösségekben elfoglalt helyük jelentősen befolyásolja személyiségük alakulását. A veszélyeztetetteknek az osztályközösségekben elfoglalt helyének vizsgálata során az alábbi kérdések részletes elem-

zését választottam:

1. A veszélyeztetett tanulók helyzete az osztályközösség formatív és informatív struktúrájában.
2. A tanulótársak véleménye a veszélyeztetett tanulókról, illetve a veszélyeztetett tanulók választásainak indoklása.

Az 1. témakör feldolgozásához szociometriai mérések végzetésével gyűjthettem anyagot. Ezeket a méréseket azok az osztályfőnökök készítették el, akiknek osztályában van a veszélyeztetettek nyilvántartásában szereplő tanuló. Tekintettel arra, hogy járásunkban a pedagógusok eddig csak elvétele használtak szociometriai mérést, segítségül rövid ismertetőt juttattam el minden érdekelt osztályfőnöknek/4.sz. melléklet/. A mérés rövid idő alatti elvégzése feltételezi a tanulók megfelelő íráskészségét, ezért az iskolák 3. osztályaitól kezdve készült csak szociometriai mérés. További korlátozást kívánt az anyag egységesítése érdekében a kisegítő iskolai osztályokba járók figyelmen kívül hagyása a mérés során. Ezek után a mérésre felkért osztályfőnökök száma 71. Közülük 42 végezte el a mérést, s adott az elemzés számára használható anyagot. Ez 53 tanulóra vonatkozik.

A mérés során a veszélyeztetett tanulóknak a közösség informatív struktúrájában elfoglalt helyét kutattuk.

A mérést végzők az osztály életében várhatóan bekövetkező szituáció felvázolása után kértek a tanulóktól 3-3 elfogadó, ill. elutasító választ, indoklással együtt. Az osztályfőnökök a kitöltött kérdőívek alapján megszerkesztették a szociometrikus mátrixot, majd a táblázat segítségével körszociogramot is készítettek. Ezek adatainak összeítése és elemzése adta az anyagot a veszélyeztetetteknek az osztályközösségben elfoglalt helyének megállapításához.

"Az osztályközösség tagjai közötti kapcsolatok részben tudatos pedagógiai hatás eredményei, részben spontán képződmények. Az előbbiek képezik a csoport formális /hivatalos, intézményesített/ szerkezetét. Ennek célja a közösségi tevékenység optimális megszervezése, a feladatok elvégzése. E formális hálózat csomópontjain a közösség választott vagy kinevezett tisztségviselőit találjuk. Az uralkodó viszonytípus a kollektíva tagjainak alá- és fölérendeltségi viszonya. A rendszer azonban van annyira dinamikus, hogy az egyes gyerek nem kerülhet állandóan alárendelt vagy vezetői pozícióba."/5/

Ez a közösségben vállalt vagy kapott megbízatás - amely az úttörőszervezet által ajánlott felelősi rendszer valamelyik funkciójának betöltését jelenti - az alárendeltségnek vagy vezetői helyzetnek számában és időtartamában egyaránt igen nagy különbségét hozhatja létre.

Éppen ezért fontos megtudni, hogy a veszélyeztetettek közül ki milyen pozíció /funkció/ birtokosa közösségén belül, s az e pozícióhoz tartozó szerep megvalósítása során milyen mértékben részesül alárendeltségből, ill. irányításból. E kérdésre a választ az összegyűjtött, általuk ellátott funkciók elemzése adja.

Végül fontosnak tartottuk azoknak az indoklásoknak számbavételét, amelyek alapján társaik a veszélyeztetetteket elfogadták, ill. elutasították, valamint a veszélyeztetett tanulók választásának megokolását. Előbbiek véleményéből a veszélyeztetettekkel közvetlenül kapcsolatban állók, a befogadásról, illetve elutasításról döntők állásfoglalásáról értesülhetünk; utóbbiaknál azt is vizsgálni kívánjuk, hogy milyen fogalmakkal dolgoznak, milyen tulajdonságok jelentenek számukra értéket, s mennyire tág vagy szűk ezen tulajdonságok köre.

II. A VESZÉLYEZTETETT TANULÓK FELDERÍTÉSÉNEK PONTOSSÁGA

A veszélyeztetettség fogalmáról

Amint a bevezetőben már említésre került, a "veszélyeztetett" szó által fedett fogalom elemzése szükséges, hogy ebből következtetni lehessen arra: a tanulók egészéből valóban azokat válogatják-e ki az iskolák, akik rászorulnak a külön segítségre, a szokásosnál is alaposabb, gondosabb nevelőmunkára; nem kerülnek-e a nyilvántartásokba olyanok, akik a fogalom körén kívül esnek, vagy fordítva: kimaradnak gyermekek, akiknek ott kellene szerepelniök.

Első nekirugaszkodásra egyszerűnek látszott a feladat: meg kell keresni azt a definíciót, amely pontosan körülhatárolja a "veszélyeztetett gyermek" fogalmát, majd összevetni ezt azzal, amelyet e terület iskolai gondozói alkottak. Utóbbi a 2.sz. mellékletként szereplő adatlap kitöltetésével birtokunkba jutott, s elemzésére a későbbiekben kerül majd sor, Az "amivel" összevetni volt a nehezebb feladat.

A nevelés, mint kizárólagosan társadalmi jelenség, meghatározott közegben biztosítja az objektiválódott kultúra interiorizálódását. Ennek a társadalmi környezetnek a szerepe igen jelentős az átszármaztatandó kultúrális javak kiválogatásában, a gyermekkel való szembesítésében, vagyis az átadás módjában.

Az emberiség története nem csupán értékek felhalmozásából áll; számos olyan - főleg erkölcsi jellegű - örökségünk is van, amelynek továbbadását nemcsak nem kívánjuk, hanem egyenesen károsnak, veszélyesnek tartjuk. Ezek létéről tudunk, s tudjuk azt is, hogy kisebb közösségekben még helyenként élnek és hatnak. A gyermek személyiségfejlődésére ártalmasak, veszélyt jelentenek.

A társadalomban uralkodó normáktól való eltérés gyermeket is nevelő családon belül a pedagógus számára nem minden esetben egyértelműen hozzáférhető, s ez a felderítést nehezíti. Az előre beígért - vagy akár váratlan - családlátogatások során a veszélyt jelentő megnyilatkozások háttérbe szorulnak, s ha a család egyik tagja ellenzője is a gyakran előforduló káros és kóros dolgoknak, rosszul értelmezett becsületvédelem mögé bújva takargatja a többször megtörténteket. A gyermek helyzetén azonban a látszat nem változtat. A környezeti ártalmak személyiségfejlődésében zavarokat okozhatnak, amelyek megállapítása után a nevelőnek a kiváltó okot is meg kell keresnie.

A fentiek alapján a fogalomban szerepelnie kell a környezetre vonatkozó, pontosan körvonalazott megállapításnak, valamint - a feladat gyakorlati részét megvalósító nevelő számára - a felismerésben segítő, a személyiség torzulására utaló tartalmi résznek is.

A rendelkezésünkre álló egyik definíció így rögzíti a fogalmat: "Veszélyeztetett gyermekeknek tekinthetjük azokat, akiket a nehezen nevelhetőségen túl az erkölcsi züllés veszélye fenyeget."/1/

A fogalomban szereplő a "nehezen nevelhetőségen túl" feltételezi, a veszélyeztetettség szükséges előzményének tekinti /vagy legalábbis együttjárójának/ a nehezen nevelhetőséget. Gyakorlati tapasztalataim nem igazolják a megállapítás ilyen egyértelműségét. Tény az, hogy a veszélyeztetett tanulók között több olyan van, aki "nehezen nevelhető", de semmi esetre sem igazolódott a fenti megállapítás megfordítása, amely szerint "minden veszélyeztetett nehezen nevelhető."

A korábbi, György Júliától származó definíciót fogadja el és használja fel Kelemen László "A pedagógiai pszichológia alapkérdései" c. munkájában ennek a témának a tárgyalásakor, de a "túl" túlzására ő is gondol, mert a későbbiekben kifejti: "A veszély 2 fő okból származhat: Az egyik ok az lehet, hogy a gyermek lelkiileg nem teljesen egészséges/pszichopata/, a másik ok a kedvezőtlen környezetre és körülményekre /családi, szociális/ vezethető vissza. A kétféle ok itt nem zárja ki egymást, sőt igen gyakran együtt is jelentkezik."/2/

Az "igen gyakran együtt is jelentkezik" megfogalmazás jelentős engedmény az eredeti, "a nehezen nevelhetőségen túl" egyértelműen feltételhez /nehezen nevelhetőséghez/ kötő véleményhez képest.

A György Júliától származó definíciót a fentiek alapján nem tartottuk megfelelőnek ahhoz, hogy összevessük a gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök által megfogalmazott definícióval.

Konopnicki, aki a nevelés egyik legfontosabb céljának a társadalmi beilleszkedést tartja, a cél megvalósulását akadályozó be nem illeszkedés tárgyalása közben foglalkozik az erkölcsileg veszélyeztetettekkel. Erkölcsileg veszélyeztetettnek tekinti a társadalmilag visszamaradottakat. A kategóriába tartozók fontos ismervének tekinti, hogy ezek a gyermekek normálisak, tehát a beilleszkedés számukra még megvalósítható, nem igénylik feltétlenül az intézeti elhelyezést; beavatkozással, a nevelőmunka megfelelő szervezésével a lehetősége adott a beilleszkedésnek.^{/3/}

A "normális" jelen esetben nem az értelmi fogyatékoság valamely fokának meglétét tagadja, hanem a személyiség struktúrájának, tartalmának elfogadható működésére utal.

A "társadalmi be nem illeszkedés: az egyén bizonyos belső állapota, amelyet külsőleg az indítékokra való különböző reagálási formák fejeznek ki"^{/4/} magyarázza a fogalmat Konopnicki. A "be nem illeszkedés" nem a személyiség maradandó állapota, inkább adott időben meglévő, aktuális működése, ahol a belső állapot meglétét különböző reagálási formák fejezik ki.^{/5/}

Figyelemre méltó számunkra a fentiekből, hogy

- a veszélyeztetettség eredője az esetek nagy többségében a társadalmilag elfogadott erkölcsi normák alkalmazásának hiánya,
- a veszélyeztetettek kategóriájába tartozók nem feltétlenül egyeznek a nehezen nevelhetőkkal, vagy nevelhetetlenekkel. Helyzetük nem reménytelen, de fokozott figyelmet igényelnek,
- az adott időbeni beilleszkedés hiányát az indítékokra való különböző, a kororsztálytól lényegesen eltérő reagálás árulja el.

A gyakorló pedagógus számára igen fontos lenne annak a pontos ismerete, hogy az "eltérő reagálások" közül melyek azok, amelyek a veszélyeztetettségnek a következményei, s melyek azok, amelyek az értelmi fogyatékosoknak a tünetei. A különböző szerzők - elismerve a megnyilatkozások elemzésének fontosságát - foglalkoznak is a szimptómák felsorolásával. Ezek azonban - részint a fogalom nem egységes értelmezésének következtében - igen eltérőek egymástól. Kelemen László a normálisak és elmebetegek között elhelyezkedő pszichopáták jellemző jegyeit sorolja fel /7. típus/, mint a veszélyeztetettség pszichikus következményeit, kizárva tehát a veszélyeztetetteket a normálisak köréből. /6/

Külön foglalkozik a környezet deformáltsága következtében keletkezett veszélyhelyzetekkel /5 típus/,^{/7/} de nem jelzi azt, hogy ez a hibás környezet milyen pszichikus változásokat idéz elő.

A környezetnek önmagában való vizsgálata a gyakorló pedagógus számára azért hátrányos, mert a csak környezeti hatásokat figyelembe vevő megállapítások a személyiség kiszolgáltatottságának, spontán alakulásának elismeréséhez vezethetnek; a nevelt aktív részvételét a hatások befogadásában nem veszik figyelembe. Az egyéni adottságok, a hajlamok - az öröklött tényezők - is befolyásolják a környezeti ártalmak hatásfokát. Kevésbé súlyosan veszélyeztető környezet esetén a toleránsabb gyermek személyiségén nem feltétlenül vehetők észre torzulások; ugyanakkor hasonló környezetben élő gyermeknél gyenge immunitás esetén már elváltozásokat lehet tapasztalni. Fentiek annak hangsúlyozására lettek említve, hogy csupán a környezet vizsgálata a gondozás, nevelés javítása érdekében nem elegendő. Feltétlenül szükséges a gyermek személyiségének alapos vizsgálata is, azoknak a belső feltételeknek számbavétele, amelyeken keresztül a külső hatások érvényesülnek. A megközelítésben feltétlenül szükségesnek látszik környezetnek és személyiségnek együttes vizsgálata.

A fentieknél, valamint más szerzőknél talált definícióknál^{/8/}

használhatóbb Veczkó József megfogalmazása, amely szerint: "Ártalmazottnak vagy veszélyeztetettnak azokat a gyermekeket nevezzük, akik részben vagy egészben nélkülözik a személyiségfejlődésükhöz szükséges alapfeltételeket, vagy esetleg azok eltorzult formában biztosítottak számukra."/9/

A továbbiakban két, a definíció azonos értelmezéséhez szükséges fogalom tisztázása következik: "Ártalmon és veszélyeztetettség alatt azokat a károsító folyamatokat értjük, amelyek a gyermekeket eltérítik az életkoruknak megfelelő testi és pszichikai folyamatok és tulajdonságok kialakításától."/10/

A definíció a gyakorló pedagógust ott állítja dilemma elé, hogy csak a környezet normálistól eltérő voltára utal, s ez a környezet - mint erről a korábbiakban már szó volt - a kívülálló előtt a maga hétköznapi formájában gyakran rejtett; a személyiség tulajdonságaiban bekövetkezett, az ártalmak meglétére utaló torzulásokat figyelmen kívül hagyja. A későbbiekben ugyan részletesen tárgyalja azokat a tüneteket, amelyek a veszélyeztetettség következtében a pszichikai folyamatokat és tulajdonságokat jellemzik, de a definíció ezekre a változásokra nem tér ki.

Érdekesnek ígérkezett a fogalom vizsgálatakor azoknak a dokumentumoknak az elemzése, amelyek az oktatási intézmé-

nyekben folyó munkát szabályozzák, s e feladatuk ellátása közben így vagy úgy a veszélyeztetettekkel kapcsolatos teendőkre is kitérnek. Az óvodákra vonatkozó Rendtartás 54.§./3/bekezdésének "a" pontja így definiál: "Veszélyeztetettnek kell tekinteni azt a gyermeket, akinek testi vagy pszichés fejlődését az öröklött vagy szerzett organikus károsodások, a környezeti ártalmak, illetve a rossz társas kapcsolatok akadályozzák."/11/

Az organikus károsodások ilyen hangsúlyozott kiemelése félrevezető lehet. Az organikus károsodás - bár a személyiség teljes kifejlődésének akadályozója lehet - a társadalmi beilleszkedést még önmagában nem hiúsítja meg. Rövid - nem perdöntő - igazolásul annyit: a járásban a veszélyeztetettek nyilvántartásában szereplők közül organikus károsodott alig van, de a nyilvántartásba vétel oka az ő esetükben sem a károsodás. A velük való megkülönböztetett bánásmódra egy másik, a pedagógia gyakorlatában meghonosodott kategória, a "hátrányos helyzetű" utal.

A fenti definícióban szereplő "rossz társas kapcsolatok" kifejezést konkrétabbá tenné, ha ezen társas kapcsolatok elmarasztaló minősítésének főbb okait tapintaná ki. A vizsgálatok alapján ugyanis megállapítható, hogy az esetek döntő többségében az elmarasztalhatóság értelmi, érzelmi vagy erkölcsi hiányosságok következménye.

Az érzelmi elem hangsúlyozására itt térnek ki. Figyelemre méltónak tartom Nagy Józsefnek azt a megállapítását, amely szerint a személyiség működésében az érzelmek szabályozó szerepet töltenek be.^{/12/} Az értelem által elfogadott ismeretekhez, erkölcsi fogalmakhoz és ítéletekhez való alkalmazkodásra, az alkalmazkodás minőségére, a tevékenység eredményes elvégzésére az érzelmek indítanak, s szerepük már a befogadásban is döntő jelentőségű. Az érzelmek hiánya a környezetben a személyiség fejlődésének károsodását is jelentik.

A fogalom tisztázatlanságára - az óvodához képest - más módon reagál az általános iskolai, illetve a diákotthoni Rendtartás. Ezek a dokumentumok ugyanis definícióra nem vállalkoznak, csak feladatokat határoznak meg. Ezek a feladatok viszont arról tanúskodnak, hogy a fogalom nem egységes. Az általános iskolai Rendtartás 32.§./2/bekezdése így ír: "Az értelmi fogyatékos tanulók veszélyeztetettségüknél és hátrányos helyzetüknél fogva akkor is felvehetők a napközi otthonba, ha csak az egyik szülő dolgozik."^{/13/}

A diákotthoni Rendtartás 45.§./1/bek.c. pontja: "... nyilvántartja a veszélyeztetett körülmények között élő, a hátrányos helyzetben lévő, s a nevelési nehézségeket okozó tanulókat;"^{/14/} Amíg a korábbi előírás ugyanazt a tanulót veszélyeztetettnek és hátrányosnak is tekinti, az utóbbi már ezt külön-külön kategóriaként kezeli.

Figyelembe véve az elemzésre került, a "veszélyeztetettség" fogalmára vonatkozó definíciók erényeit és a kifogásokat is, végül az alábbi meghatározás adta az alapot az összehasonlításához:

Veszélyeztetettnek tekinthetjük azt a gyermeket /ifjút/, akinek mikrokörnyezete /család, ennek hiánya vagy gyengesége miatt más, szervezethez is bízó csoportosulás, alkalmanként egyén/ erkölcsi, érzelmi vagy /és/ értelmi fogyatékoság miatt nem képes biztosítani a társadalmi beilleszkedést, s ez a gyermeknél az indítékokra való különböző, a korosztályától gyakran lényegesen eltérő reakciót vált ki.

A gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök a veszélyeztetettségről

A gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök által közölt definíciók elemzéséből igyekeztem következtetni az általános iskolákban veszélyeztetettként nyilvántartottak számának helyességére. A meghatározások - feltételezhetően - a kialakult gyakorlat befolyása alatt állnak, s megfordítva is: a gyakorlatot determinálja a rá vonatkozó definíció. Ezért a "Mit ért a veszélyeztetettség fogalmán?" kérdésre adott válaszok - összevetve a fent közölt, az összehasonlítás alapján elfogadott definícióval - közvetve mutatják a kiválasztás helyességét vagy helytelenségét.

Nem tartom e munkában feladatomnak, s ezért nem is foglalkozom a felelősök definiáló képességével. E területen mindössze oly mértékben végzek elemzést, amennyi az eredeti elgondolás kifejtéséhez feltétlenül szükséges.

A rendelkezésekre álló 21 definíciót két nagy csoportba lehetett besorolni a jegyek azonossága alapján. Az első csoportba tartozók törekedtek a definíció egyik alapvető funkciójának eleget tenni, s tapasztalható bennük az általánosításra törekvés. A másik csoport felsorolásszerűen a veszélyeztetettség okait közölte, ki szűkszavúan, ki bővebben, de nem elszakadva a konkrétól, az egyedi megjelenéstől. Az első csoportot /11 definíció tartozik ide/ leginkább az alábbi meghatározás képviseli:

"Veszélyeztetett az a tanuló, akinek testi, szellemi, erkölcsi fejlődése nem biztosított a családban."

Az e csoporthoz tartozók a tanuló fejlődését tartják a legfontosabbnak. Nem utalnak azonban arra, hogy a fejlődésben való visszamaradás miben nyilvánkozik meg. A "testi, szellemi, erkölcsi" tulajdonságok kiemelése sem egészen pontos; besorolásra kívánczozhatnának az érzelmek és akarati tulajdonságok is /helyesebb lenne a szomatikus és pszichikus fejlődésre hivatkozni/, de a korosztálytól való eltérés, mint mérték a felismerésben, így sem pótolható.

A veszélyeztetettséget kiváltó környezet a családra szűkül, ennek funkcionális gyengesége következtében ható más, ártó tényezők kiesnek a vizsgálandók köréből. Nem deríthető ki a definíciókból az sem, hogy a család mely fogyatékoságai lehetnek okozói a veszélyeztetettségnek.

Az e csoportnál tapasztalható túlzott általánosításra való törekvés következtében feltételezhető, hogy a gondjaikra bízott tanulóifjúság körében több olyan tanuló van, aki veszélyeztetettnek nyilvánítható, mint ahány a kimutatásokban szerepel. A definíció - a fentiek következtében - legalább annyi lehetőséget biztosít a veszélyeztetettség elfogadására, mint kizárására.

A másik csoport /9 definíció/ képviselője a következő:

"Rendezetlen családi körülmények; elvált szülők, rossz anyagi körülmények, alkoholizmus, szülők erkölcstelen élete, a gyermeknevelési és az egészséges életkörülményekhez szükséges teendők teljes elhanyagolása; a szülők gyermeknevelésre való alkalmatlansága. Ezek azok a tényezők, amelyek a veszélyeztetettség fogalmába tartoznak."

E csoporton belül a variációk száma jóval nagyobb, mint az előzőben. Ennek oka elsősorban az atomisztikus jellegű, elemekből való építkezés. Itt érezteti hatását leginkább a

"Nyilvántartási lap" /3.sz.melléklet/szemponrendszer, amelyből - feltehetően a helyi gyakoriság és válogatás alapján - a legfontosabbnak tartottakat sorolták fel. Bővebb indoklást nem kíván annak bizonyítása, hogy ilyen értelmezés mellett a felderítés is hiányos. Ezt a fogyatékossgot erősíti még az is, hogy a tanuló személyiségében bekövetkezett változásokat egyáltalán nem említik, s mindössze a családi környezet rendellenességeit lajstromozzák. Ez utóbbi viszont sok esetben nehezen felderíthető, s az észlelés időpontjáig a károsodás igen súlyos mértékű is lehet.

E csoporton belül igen gyakran/elvétve az előzőben is/szerepel az anyagiak hiánya miatti veszélyeztetettség. Ennek nemcsak ilyen jelentős számú megjelenését, hanem egyáltalán előfordulását is szükségtelennek tartom /a korábbi-23. old. - definícióban nem is szerepel/. Véleményem szerint az anyagi okokból bekövetkezett veszélyeztetettség mögött más hiányosságok rejlenek; az anyagiak hiánya inkább azok megjelenési formája, s nem önálló veszélyeztető tényező.

1.sz.táblázat

500 Ft alatt	:	14
500 - 999 Ft között	:	83
1000 - 1499 Ft között	:	37
1500 - 1999 Ft között	:	6
2000 Ft fölött	:	1

A veszélyeztetett gyermekek családjában az egy főre jutó havi kereset

Az 1.sz. táblázatban lévő keresetek az iskolai nyilvántartási lapok adataiból származnak. Validitásuk megkérdőjelezhető; összegyűjtésük ugyanis bemondás alapján történt, s ezek a számok általában a valós adatok alatt mozognak, s nem szerepel bennük a rendszeres jövedelmet jelentő családi pótlék, prémium, jutalom, esetleges háztáji föld műveléséből származó jövedelem. További pontatlanság forrása, hogy az adatokat - kevés kivételtől eltekintve - kb. 3 évvel ezelőtt gyűjtötték össze, s az azóta bekövetkezett változásokat nem vették figyelembe.

Az a táblázat adataiból mindenesetre megállapítható, hogy a vizsgált családok egy főre jutó jövedelme a mai átlag alatt van, de az eltérés nem olyan mérvű, amely önmagában veszélyeztetettséget jelenthetne.

Ha önálló okként elfogadnánk az egy főre jutó jövedelmet veszélyeztetettségi mutatóként, a nyilvántartottak száma jelentősen megnőne, vele együtt a fogalomba be nem illeszkedő tanulók száma is.

Az anyagiak hiányából származó veszélyeztetettségnek tűnő ok inkább a rendelkezésre álló jövedelem kedvezőtlen felhasználásából következik, mint az anyagiak hiányából. A kedvezőtlen felhasználást a családban kialakult helytelen - a társadalmitól eltérő - értékrendhez való alkalmazkodás okozza. Ez legtöbbször a gyakori és mértéktelen italozásban jelenik meg.

Nem ritka a rendszeres munkavégzéstől való tartózkodás sem. Ezeket az eseteket erkölcsi fogyatékoság következtében előálló anyagi veszélyeztetettségnek tekintem. Gyakori a rendelkezésre álló jövedelem terv nélküli felhasználása, a család helyzetének nem megfelelő elemzése és az adott időben fontos szükségszerűség összehangolásának hiánya, tulajdonképpen az időtényező figyelembe nem vétele. Ezt értelmi fogyatékoság következtében létrejött anyagi veszélyeztetettségnek számítom. Az erkölcsi és értelmi fogyatékoság következtében létrejött anyagi veszélyeztetettség e két indítéka gyakran együtt jelenik meg, s egymás hatását erősítik.

Az anyagiak hiányát önmagában okként említők figyelmen kívül hagyják azokat az intézkedéseket, amelyeket társadalmunk hozott a nehéz anyagi helyzetben élők számára. A gyermekeiket az elvárásoknak megfelelően nevelők, de segítségre szorulóknak rendszeres nevelési segélyt kaphatnak, alkalmanként pedig a községi tanácsok szociális alapjukból juttathatnak a rászorulóknak.

Figyelembe véve a megelőzőekben leírtakat alakult véleményem úgy, hogy a veszélyeztetettség okaként az anyagiak hiányából eredő nem valóságos ok; az erre való hivatkozás az esetek döntő többségében az ok és okozat helytelen értelmezéséből származik.

III. A VESZÉLYEZTETETT TANULÓK HELYZETÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

A gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök helyzete az általános iskolákban

Az általános iskola nevelői által ellátandó feladatok száma évről évre gyarapodik. A belső munka gyors differenciálódása maga után vonta, hogy a hagyományos szakosodás /tanító, szaktanár/ mellett kialakult egy újfajta szakosítás is: felelősi rendszer keretén belül egy-egy - a neveléssel és oktatással összefüggő- részterület irányítását a testület tagjai közül megbízott pedagógus látja el. Feladata, hogy az általa gondozott területre vonatkozó információkat összegyűjtse, figyelje a szakirodalom ide vonatkozó írásait, a munkát közvetlenül végző osztályvezetőket és osztályfőnököket tájékoztassa, módszertani segítséget adjon, ugyanakkor rendelkezzen saját intézményére vonatkozóan megfelelő mennyiségű és minőségű információval, segítve ezzel az iskola vezetőit helyes döntések meghozatalában.

E funkciók rangja az intézményekben kezd kialakulni, s valamely felelősi megbízatás e rangnak megfelelő tekintélyt ad viselőjének.

Az intézmények vezetői különös gonddal választják ki az al-
sótagozatos és az osztályfői munkaközösségek élére kerülő-
ket, újabban a pályaválasztási felelősöket, s a "mindenki-
nek legyen feladata" elv alapján kap megbízást a tűzvédel-
mi, munkavédelmi felelős, s még néhányan.

Ebben a hierarchiában való mozgás jól követhető. Amíg az el-
ismertebbek helyzete ritkábban változik /pl. munkaközösség
vezetők/, a rangskála alsóbb fokain gyakoribbak a cserék.

A gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök ebben a sorban a kö-
zéptájon foglalnak helyet. A 21 iskola felelősei teendőiket
az alábbiak szerint látják el:

Újonnan megbízott	:	4 fő
3 éve felelős	:	4 fő
6 éve felelős	:	4 fő
10 éve felelős	:	5 fő
10 évnél több	:	4 fő

A Járási Hivatal Művelődésügyi Osztálya 1974. óta követel-
ményként állította fel a felelősi rendszer stabilizálását,
mert a folyamatosság, a hosszabb időn át végzett tevékeny-
ség lehet csak biztosítóka az egész intézmény eredményes
munkájának.

A gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök esetében a változás
a feltétlenül szükségesnél, indokoltnál gyakoribb.

Ez jelenti egyrészt azt, hogy az iskolavezetés nem kezeli kiemelten fontos feladatként a gyermek-és ifjúságvédelmet, s azt is, hogy a megbízott nevelők nem találtak maguknak annyi sikerélményt e területen végzett munkájuk során, amennyi a kötődést biztosíthatta volna. A személyi változások hátránya megmutatkozik abban is, hogy az 1975-ben lebonyolított továbbképzés óta az ott felkészítetteknek közel fele iskolájában más beosztást kapott, így az előadás-sorozaton hallottakat - az egész intézmény érdekében - kevéssé tudják alkalmazni. Az alapképzés nem tudja követni a gyors személyi változásokat, az ismeretek különböző szintjéhez való alkalmazkodás pedig nehezíti a permanens továbbképzést.

Az e területen dolgozók elismertetését még az a tény sem segítette eléggé, hogy az 1977. évi bérrendezés során a gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök részére pótlékot alapítottak meg. A pótlékok összege - összehasonlítva más, szintén pótlékra jogosító beosztással - megfelelő. A 21 felelős részére havonta biztosított összeg:

100 Ft	:	2 fő
200 Ft	:	10 fő
300 Ft	:	9 fő

Mivel az intézményekben szinte valamennyi nevelőnek van

valamilyen megbízatása, pótlékot viszont nagyon kevesen kapnak ezért a munkájukért, a gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök helyzetét a pótlék tulajdonképpen nehezítette, mert a "csinálja, aki pénzt kap érte" elv alapján a folyamatos irányítás helyett mindinkább a közvetlen végrehajtás felé tolódik el tevékenységük, s így a gyermekekről legtájékozottabb, az őket legjobban ismerő osztályfőnökök viszonylagos háttérbe kerülése az eredményes nevelőmunkát károsan befolyásolja. Ezt a felfogást igazoló néhány tapasztalat:

- a veszélyeztetett tanulók nyilvántartási lapjait a felelős töltötte ki és vezette az egész iskolában;
- az érintett tanulóknál a felelős végzi a családlátogatásokat a szükséges gyakorisággal;
- az e munkához végzett szociometriai mérést a felelős végezte el és dolgozta fel nemcsak a saját osztályában.

Helyes intézkedésnek tartanánk az oktatás irányítói részéről, ha a bérre vonatkozó rendelkezéseket úgy módosítanák, hogy a különböző felelősi teendők ellátásáért valamennyi nevelő számára pótlékot lehetne megállapítani. E változtatásra vonatkozó elképzelés ismertetése nem tartozik a téma feldolgozásához, ezért ennek leírásától eltekintünk, az említésre viszont szükség volt, mert a jelenlegi visszás helyzet a pedagógiai munkát is befolyásolja.

Külső osztályfőnöki feladat

A gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök megismerése érdekében néhány, helyzetükre vonatkozó adat:

Végzettség:

tanító	:	8
ált.isk.tanár	:	11
gyógypedagógiai tanár:		2

A 21 felelős közül 16 a végzettségének megfelelő beosztásban dolgozik. Az 5 máshol foglalkoztatott közül 1-1 napközi-, ill. diákotthonban, 3 pedig kisegítő iskolai osztályban végzi munkáját. A legelszigeteltebbek közülük azok, akik kisegítő iskolai osztályban tanítanak /összesen 5 fő/, ezek a csoportok ugyanis valamennyi iskolában külön épületben vannak, s a nevelői szoba rendszeres látogatása az osztályt vezető nevelő részére igen körülményes. A nevelőtestülettel való folyamatos kapcsolattartás a diákotthonban dolgozó nevelő részére is csak nehezen oldható meg. A többiek állandó jelenléte a testületben lehetőséget biztosít rendszeres információcserére.

A gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök iskolai helyzetének megítélésében fontos tényező az is, hogy a feladatukon kívül milyen más terület irányításával bízzák meg őket. Amennyiben az iskola vezetői úgy ítélik meg, hogy a gyermekvédelemmel járó tennivalók sok feladatot jelentenek, s ezek

ellátása az intézmény érdekében is fontos, nyilván kevés, más jellegű munkával bízzák meg az ifjúságvédelmi felelőst. Jelenleg az e felelősök által ellátott iskolai feladatok száma így alakul /az osztályfőei és gyermekvédelmi teendők beszámítása nélkül/:

0 feladat	: 5 fő
1 feladat	: 8 fő
2 feladat	: 3 fő
3 feladat	: 2 fő
4 feladat	: 2 fő
5 feladat	: 1 fő

Egyenletes eloszlása esetén ez 1,5, tanórán kívüli feladat ellátását jelentené. A gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök - más falusi pedagógusokhoz hasonlóan - résztvesznek a község politikai, kulturális életében is, mégpedig úgy, hogy több-kevesebb időt felemésztő, rendszeresen végzendő feladatot vállalnak. A közeletben vállalt funkciók száma szerinti megoszlás a következő:

0 feladat	: 2 fő
1 feladat	: 8 fő
2 feladat	: 3 fő
3 feladat	: 4 fő
4 feladat	: 4 fő

Átlagban 2 feladat jut egy felelősre. Ezek között a leggyakoribb a tanácsi Gyermek- és Ifjúságvédelmi Albizottságban vállalt munka /18 főnél/.

Ez a veszélyeztetett tanulók szempontjából kedvező, hiszen itt rendszeresen az ő sorsukat kísérik figyelemmel, s a jelenlévő nevelőnek jó lehetősége van arra, hogy a pedagógiai és hatósági eljárásokat a közös célnak megfelelően összehangolhassa. Kevésbé megnyugtató viszont, hogy ezek az albizottságok igen változó színvonalon tevékenykednek.

Az előzőekben leírt háttér mellett látják el feladataikat a gyermek- és ifjúságvédelmi felelősök. A feladatokat a Rendtartás^{/1/} az alábbiak szerint határozza meg:

1. Nyilvántartja a veszélyeztetett körülmények között élő, nevelési nehézségeket okozó tanulókat.
2. Szorgalmazza a veszélyeztetettség megszüntetését, a rá-szoruló tanuló szociális támogatását.
3. Együttműködik a szülői munkaközösséggel az ifjúság védelmét szolgáló feladatok megoldásában.
4. Az osztályfőnökkel együttműködve rendszeres kapcsolatot tart az illetékes elsőfokú gyámhatósággal és az iskola állami gondozott tanulói tekintetében a Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet nevelőszülői felügyelőjével, ill. az illetékes nevelőotthonokkal.
5. Segíti az ifjúsági szervezetet a munkaterv gyermekvédelemmel kapcsolatos részének elkészítésében és a feladatok megoldásában.

A felsorolt feladatokat az ifjúságvédelmi megbízottak különböző mértékben valósítják meg. A veszélyeztetett körülmények között élők nyilvántartását mindenütt vezetik. A központilag összeállított nyilvántartási lapot /3.sz.melléklet/minden veszélyeztetettnak minősített tanulóról felfektették. Ezek alapján a járás iskoláiban a veszélyeztetett tanulók száma 107, az egész tanulóifjúság 1,86 %-a. A kisegítő iskolai osztályokba járó tanulók száma 210. Közülük veszélyeztetettként nyilvántartott 38, a létszám 18 %-a. A nyilvántartási lapok folyamatos vezetése nem általános. A felfektetés időpontjában jellemző állapotot az akkori valóságnak megfelelően rögzítik, a továbbiakban bekövetkező változásokat azonban nem regisztrálják. A helyszíni adatfelvétel során kiderült, hogy a tanuló körülményeinek módosulásáról többet tudnak, mint amennyit a lapok vezetői leírtak.

Ez egyrészt öröndetes, mert az érdeklődés meglétéről tanúskodik, ugyanakkor káros is, mert dinamizmusában nem lehet követni a tanuló sorsának alakulását. A korábbi állapot ismerete különösen akkor fontos, ha a tanuló iskolát, osztályt változtat, vagy normális haladása esetén is új osztályfőnök /pl. 3. és 5. osztály/ irányítása alá kerül.

A 2. pontban meghatározott feladat második felének /"szorgalmazza... a rászoruló tanuló szociális támogatását"/ végrehajtásában következetesebbek a gyermekvédelmi felelősök.

Ennek eredményeként 37 veszélyeztetett tanuló napközi térítési díját fizeti rendszeresen a helyi községi tanács, s 29 tanuló szüleinek juttattak szociális segélyt az 1978.évben. Kevesebb eredmény mutatható ki a veszélyeztetettség megszüntetésében. A nyilvántartásokból kikerülő tanulók száma elenyésző, de még ezekben az esetekben sem az iskola a változás előidézője, sokkal inkább a tanuló - leggyakrabban családi - környezetének kedvező alakulása /pl. iszákos, durva apa eltávovása/. A veszélyeztetettség okainak megszüntetésére az iskola legnagyobb lehetősége a pedagógus tekintélyére alapozott meggyőzés, amely a gyermekért felelősséget érző szülő belátására apellál. A veszélyeztető családokban azonban a nevelői tekintély erősen devalválódott, s a kapott tanácsokkal való azonosulási készség is igen alacsony szintű. Ennek következtében a pedagógusok részéről egyre erőteljesebben jelentkezik az az igény, hogy e szülőkkel szemben hatósági beavatkozásra várjanak, s lemondanak a közvetlen, gyakran kellemetlen vitákról. A nevelők ily módon való háttérbe szorulása azonban a veszélyeztetett tanuló helyzetének stabilizálásához, esetenként romlásához vezethet.

E munkába való bevonásuk érdekében nem is sok történt. A pedagógussal közösen végzett családlátogatásokra nem szívesen vállalkoznak, hivatkozva a faluk még mindig meglévő zártságára /"itt mindenki mindenkit ismer"/, s a magánügyek, a családi élet önállóságára és sérthetetlenségére. Azok a törekvések, amelyek révén az iskolai rendezvények /szülői értekezletek, nyílt napok stb./ látogatására igyekeznek rávenni a veszélyeztetett tanulók szüleit, szintén kevés eredményt hoztak. A szülői közvélemény inkább lokalizálni igyekszik ezeket a családokat, s nem a faluközösségbe való beilleszkedésüket támogatja. Érdekes eredményt hozhatna egy olyan vizsgálat, amely azt kutatná, hogy a szülőknek a faluközösségben elfoglalt státusza hogyan befolyásolja a gyermekek pozícióját az iskolaközösségben. Feltételezhető, hogy a veszélyeztetettek esetében ez a számukra kedvezőtlen "külső gyűű" - a társak véleményében otthoni hatások következtében meglévő előítéletek miatt - eleve megnehezíti beilleszkedésüket.

A 4. feladat végrehajtása során történt az utóbbi években a legjelentősebb változás, amely további fejlődés esetén a veszélyeztetettek helyzetének javulását is hozhatja. E feladat a gyermekvédelmi felelősök és a községi tanácsok gyámügyi előadóinak rendszeres kapcsolatát írja elő.

A kapcsolat felvétele megtörtént, a találkozások is gyakoribbá váltak. A nyilvántartásokat egyeztetik, s ekkor nemcsak a nevek azonosságára figyelnek, hanem a veszélyeztetettség okait is számbaveszik. Kezd általánossá válni, hogy az iskolák eljárások lefolytatását, intézkedések megtételét kezdeményezik, s ezek eredményéről a tanácsok értesítik is az intézményt. /Sajnálatos azonban, hogy ezeket az iskolai felelősök igen rendszertelenül vezetik a nyilvántartási lapokon./ A gyorsabb és több eredményt hozó fejlődésnek jelenleg egyik akadálya, hogy a veszélyeztetettség fogalmáról nem azonosan vélekednek az iskolák és a községi tanácsok. Az érintett tanulókat is ismerő iskolai felelősök több tanuló nyilvántartásba vételét javasolják, mint a csak a környezetre figyelő gyámügyi előadók. Utóbbiak emellett csak azoknak a lapját kívánják felfektetni, akikkel szemben valamilyen védő- és óvóintézkedést tettek.

A gyámhatósági eljárásról szóló 1/1974.OM.sz.rendelet^{/2/}
/továbbiakban: Gyer./ igen széleskörű lehetőséget biztosít a veszélyeztetettek megóvása érdekében. A Gyer.70.§./1/bek. értelmében "A gyámhatóság rendeli el a kiskorú érdekében a büntető eljárás körén kívül szükségesnek mutatózkodó védő- és óvóintézkedést, ha a kiskorú erkölcsi fejlődése, nevelése, gondozása, a szülő v. gondozó környezetében nincs biztosítva."^{/3/}

A Gyer. 71. és 73.§-a igen sokrétűen határozza meg azokat az intézkedéseket, amelyeket a gyámhatóság a körülményektől függően alkalmazhat. A sokféleséget bizonyítja az intézkedési lehetőségek nagy száma/21/.^{/4/} Ezek korlátozott alkalmazásában szerepet játszik az is, hogy a gyámügyi előadók a községi tanácsoknál kialakult munkamegosztás következtében más feladatokkal is bőven ellátottak, szakképzésük pedig ezen a területen foghíjas. Részben ezeknek is következménye, hogy a veszélyeztetettekkel kapcsolatos állásfoglalásuk során a nyilvántartásba vételt nem szorgalmazzák, ennek ugyanis feltétele valamilyen védő-, óvóintézkedés megtétele. Ez a felfogás is oka lehet annak, hogy a nyilvántartásokban kevesebb a veszélyeztetett tanuló, mint a valóságban. A minősítés körüli esetenkénti huzavona következményeként jelentkezhet viszont a veszélyeztetett tanuló fejlődésének súlyosabb károsodása.

Az ifjúsági szervezetek munkaterveikben külön nem foglalkoznak gyermekvédelmi feladatokkal, ezért a felelősi teendők 5. pontja az érintett nevelők részére külön munkát nem jelent. A Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya 1978-ban szabályozta az oktatási intézményekben folyó gyermek- és ifjúságvédelmi munkát. Az itteni előírás szerint a gyermekvédelmi felelős feladata:

- "- elkészíti az iskolai munkaterv gyermek- és ifjúságvédelmi fejezetének tervét;
- összeállítja az évi munka elemző értékelését"./5/

Az iskolák munkatervében megtalálható a gyermekvédelem feladatairól szóló fejezet. Ezek anyagán nem érződik eléggé az e területen szükséges preventív munka; az erőket a már kialakult veszélyhelyzetekre összpontosítják.

A veszélyeztetett tanulók családi környezetéről

A veszélyeztetett tanulók iskolán /osztályon/ belüli helyét és helyzetét számos tényező befolyásolja. A III. fejezetben /38.o./ már szerepelt az a hipotetikus megállapítás, amely szerint a szülőknek a faluközösségben elfoglalt státusa bizonyos - eddig meg nem határozott - mértékig segíti vagy rontja a tanulók közösségbe való beilleszkedését, az ott elfoglalt helyzetüket.

A különböző tulajdonságokkal különböző mértékben rendelkeznek a családok. "Amíg a harmonikus együttélés biztosított, a gyermekek személyiségfejlődése megfelelően halad. Ha azonban a sokféle komplex együttthatóból eredő családi harmónia valami miatt felborul, akkor a gyermekek könnyen válhatnak problematikus személyiséggé"./6/

A családok elemző szempontból való sokféle megközelítési lehetősége, az egyes területeken belül az általánosítást nehezítő variációk nagy száma miatt nehéz az olyan szempontok kiválasztása, amelyek a családi harmónia felbomlásának bekövetkezését jelzik. A veszélyeztetett tanulók esetében a családok jelentős részében diszharmónia tapasztalható, s ennek kialakult volta ad visszakövetkeztetési lehetőséget arra, hogy milyen feltételek komplex megjelenése idézhet elő veszélyeztetettséget. Az ilyen tulajdonságok együttes megjelenése és észlelése a felderítő munkát végzőket is segítheti, ugyanakkor a preventív gyermekvédelem számára is komoly lehetőséget jelent.

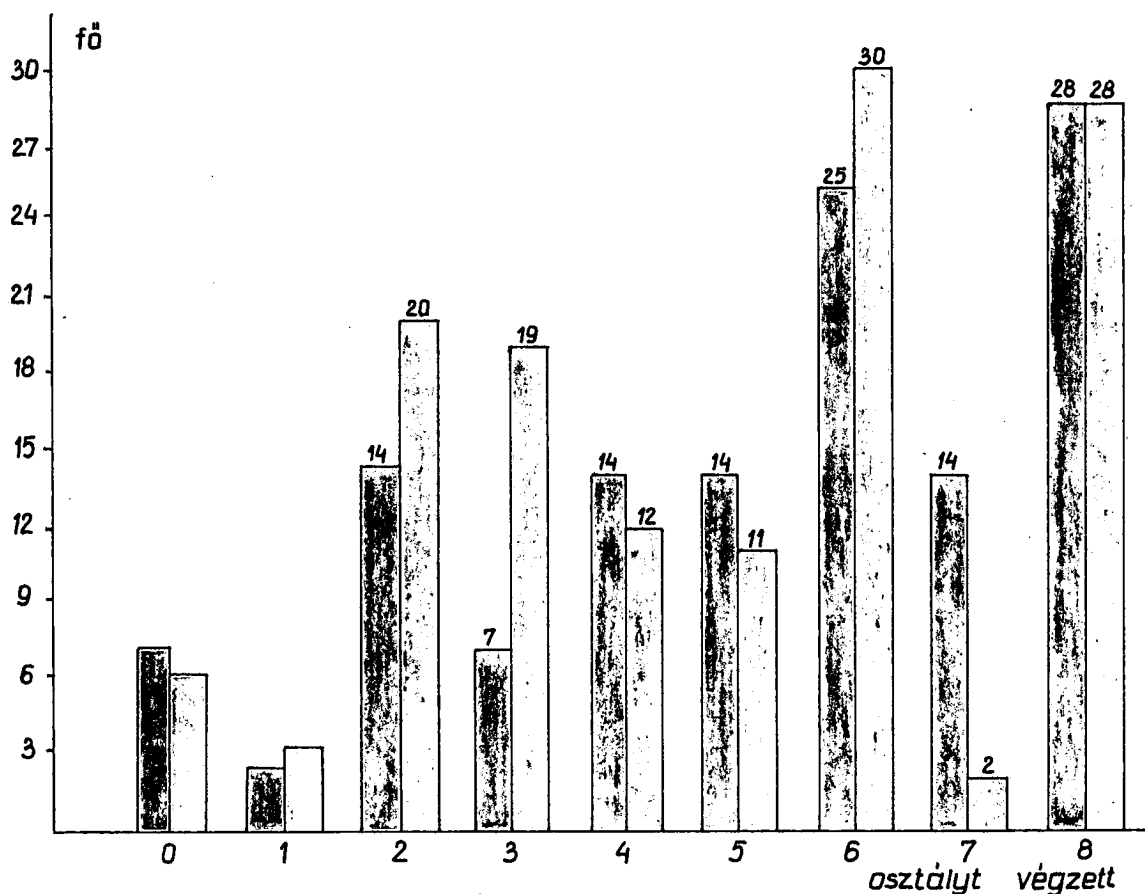
A veszélyeztetett tanulók családi környezetének néhány jellemző és fontosnak tartott vonását a "Nyilvántartási lap" /3.sz.melléklet/ adatai alapján, valamint külön a nevelők által összegyűjtött és rendelkezésre bocsátott információk segítségével tudjuk jellemezni. Az adatok 141 tanulóra vonatkoznak. Közülük 107 általános iskolai tanuló, 34 pedig kisegítő iskolai osztályokba jár.

A családok életmódjának megismeréséhez életkörülményeik feltérképezése szükséges. A mai magyar társadalomban kiemelt fontossága van néhány tényezőnek.

"Az iskolázottság szintje, színvonala, mennyisége az egyik ilyen tényező. Az iskolázottság szorosan kapcsolódik más életkörülményekkel. Megszabja a családtagok elhelyezkedését a társadalmi munkamegosztásban és a társadalom szerkezetében. Leggyakrabban összefügg olyan kultúrális hagyományokkal is, amelyek több nemzedéken keresztül öröklődnek. Együtt jár bizonyos igényekkel és ambíciókkal a gyermekek iskolai és iskolán túli pályafutását illetően."/7/

Fentiekből nyilvánvaló, hogy a minél magasabb fokú iskolázottság általában együtt jár az igényszint magasabb voltával, s ez - a legtöbb esetben - a gyerekek iskoláztatásában is kifejezésre jut. Számos tanulmány bizonyítja azt is, hogy a szülők iskolázottságának alacsony foka nem teremt kedvező motivációt a tanulók iskolai munkavégzéséhez."/8/

A veszélyeztetett tanulók szüleinek iskolai végzettsége /1. ábra/ rendkívül alacsony. Mind az apáknak, mind az anyáknak 13,47 %-a végezte el az általános iskola 8. osztályát, az apák közül 1 érettségizett szakközépiskolában, az anyák közül szintén 1. Szakmunkásképzőt is mindössze 4 tanuló apja végzett.

1. ábra

A tanulók szüleinek iskolai végzettsége
/kék:apa,piros:anya/

A környezethez képest ez jelentős elmaradást mutat. Az átlagosan elvégzett osztályszám ugyanis a járásban 1970-ben a férfiaknál 6,1, a nőknél 5,9.^{/9/} A veszélyeztetett tanulók szüleinél ez a szám 4,5 az apáknál és az anyáknál is. A hozzájuk hasonló korosztállyal szemben a különbség még nagyobb lehet, hiszen a járási átlagban szerepel az az idősebb generáció is, amelynek lehetősége sem volt a 8. osztály elvégzésére.

Az iskolázottsági átlagtól való jelentős eltérés az érintettek kapcsolatainak számát is befolyásolhatja, s a nehezebb beilleszkedés a környezet népességébe a kizártság érzetét keltheti és erősítheti.

Az alacsony iskolázottsági szint önmagában nem veszélyeztető tényező, de kétségtelenül hátrányos helyzetet jelent. A 8. osztály hiánya a társadalmi mobilizációban való részvétel lehetőségét is erősen korlátozza. Arra vonatkozóan nem végeztünk adatfelvételt, hogy a szülők közül ki milyen okból rekedt meg valamelyik alacsonyabb osztályban, de - tekintve, hogy a többség 1948-ban már tanköteles volt - valószínű, hogy osztályismétlésekkel tarkított iskolai múlt-ra tekinthetnek vissza. Számos kudarc után hagyhatták el az iskolát, s ez nem kedvező beállítódást alakíthatott ki bennük az oktatási intézmények iránt. Más adatokból majd kiderül, hogy kevésbé partnerek a gyerekek nevelésében, mint ahogy azt az iskolák szeretnék.

Az alacsony iskolai végzettség a foglalkozásokon már érzeteti hatását. A 118 apa /a kimutatásban nem szereplő 13 közül 6 meghalt, 7 elhagyta a családot, s nem tudnak róla/és 141 anya foglalkozás szerinti megoszlása a következő:

	Apa	Anya
mezőgazdaságban /Tsz, állami gazdaság/		
- növényápoló	3 fő	5 fő
- állatgondozó	17 fő	16 fő
- traktoros, v. gépen dolgozó	0	0
- gyalogmunkás	37 fő	20 fő
iparban		
- szakmunkás	2 fő	0
- betanított munkás	4 fő	7 fő
- segédmunkás	41 fő	17 fő
Egyéb	14 fő	25 fő
háztartásbeli		51 fő

2.sz. táblázat

Az aktív keresők megoszlása a népgazdaság fő ágai között:

a./ Férfiak

	Veszélyeztetett tanulók apja		Járási összesen
	szám	%	%
mezőgazdaság	57	48,3	64,0
ipar	47	39,8	21,3
egyéb	14	11,8	14,7/10/

b./ Nők

	Veszélyeztetett tanulók anyja		Járási összesen
	szám	%	%
mezőgazdaság	41	45,5	58,5
ipar	24	26,7	21,4
egyéb	25	27,8	20,1 ^{/11/}

A veszélyeztetett tanulók szüleinek megoszlása a népgazdaság fő ágai között kedvezőbb, mint a járás valamennyi aktív keresőjének megoszlása /2.sz.táblázat/, s az ő helyzetük van közelebb az országos átlaghoz is. Ez a kedvező helyzet azonban látszólagos. Az egyes szektorokon belüli pozíciók közül a legnagyobb számban ott találhatók, ahol a foglalkozás presztizse a legalacsonyabb. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak között nincs sem az irányításban, sem a minimális szakképzettséget igénylő munkaterületeken dolgozó apa vagy anya. Ugyanakkor az összes mezőgazdaságban foglalkoztatott apának 64,9 %-a, az anyáknak 48,8 %-a gyalogmunkás. Ők azok, akik szinte naponta változó munkát végeznek, s teendőiket az éppen jelentkező szükségszerűség határozza meg. A munkások között a szakmunkások aránya a férfiaknál 4,3 %, a nőknél 0 %. A betanított munkások aránya 8,5 %, ill. 29,1 %. A többi ipari munkát végző /87,2 %, ill. 70,8 %/ a képzetlen, s ezért csak korlátozottan foglalkoztatható segédmunkások között van. Kedvezőtlen helyzetük megváltozására nincs túl sok remény; az iskolázottság alacsony foka a változtatás lehetőségét erősen korlátozza.

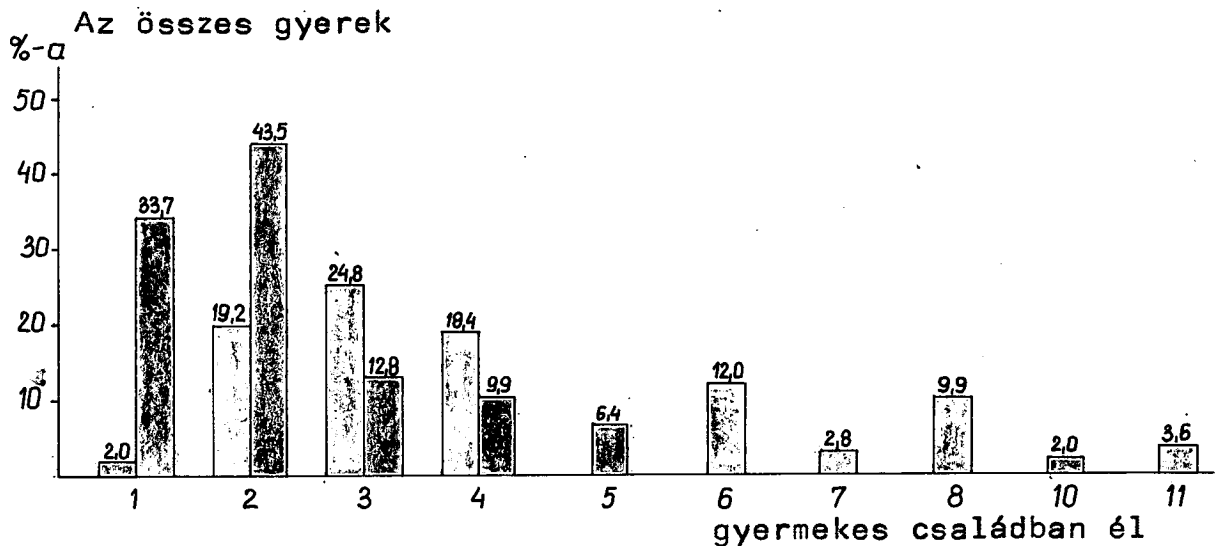
51 veszélyeztetett tanuló anyja háztartásbeli. Ez az összes anyának 36,2 %-a, jóval kevesebb, mint a járás egészére vonatkozó arány /51,8 %/.^{/12/}

Ez az átlagnál magasabb mérvű munkavállalás a gyerekek helyzetére kedvezőtlen is lehet, ugyanis a gyermekek száma /mint a következőkből majd kitűnik/ nagy, s gyakran egymás ellátásáról is gondoskodniuk kell.

Társadalmunk egyik gondja, hogy a családok gyermekvállalási kedve a szükséges alatt marad. Sok az egy gyermekes család, több a két gyermeket nevelő /de ez is csak a reprodukálást biztosítja/, s kevés családban található 3 gyermek. Az ennél több gyermek - jelentős számú előfordulás alapján általánosan tekinthetően - csak bizonyos rétegekben fordul elő. Így gyakori a 3-nál több gyermek a cigánycsaládoknál és az értelmi fogyatékos szülők esetében.^{/13/}

A 141 veszélyeztetett tanuló olyan családban él, ahol az átlagos gyermekszám 4,4. A járás összes, gyermeket nevelő családjára vonatkoztatva ez a szám 1,6. A két adatot összevetve megállapítható, hogy a veszélyeztetettek családjában a gyermekek száma közel háromszorosa a többi család gyermekei számának. Önmagában a gyermekek nagy száma örömdetes, s nem is jelent veszélyeztetettséget. De az ezekben a családokban tapasztalható magas gyermekszám, s a veszélyeztetettség megléte olyan következményekkel járhat, hogy a szocializáció során a személyiség károsodik, deviáns vi-

selkedést tanusít, esetleg elindul a deviáns karrier útján, s a veszélyeztetetiséget újra megteremti saját gyermekei számára önállósodása, felnőtté válása után.

2. ábra

Gyermekek száma a családokban

/kék= járási összes; /14/ piros: veszélyeztetettek/

Az egy főre jutó jövedelmet a 26. oldalon lévő 1. sz. táblázat mutatja. Az adatok elemzése is ott található. Itt ismétlésként csak annyit: az egy főre jutó jövedelmek az országos átlag alatt vannak, de önmagukban nem hoznak létre veszélyhelyzetet. Tény viszont, hogy a korábban leírt kedvezőtlen helyzetet tovább rontják, s összefüggnek az alacsony iskolázottsági szinttel is.

3.sz. táblázat

A veszélyeztetett tanulók családjában az 1 szobára jutók száma

1 szobára jutó személy	fő tanuló esetében
1	1
2	10
3	22
4	39
5	29
6	27
7	7
8	4
9	2

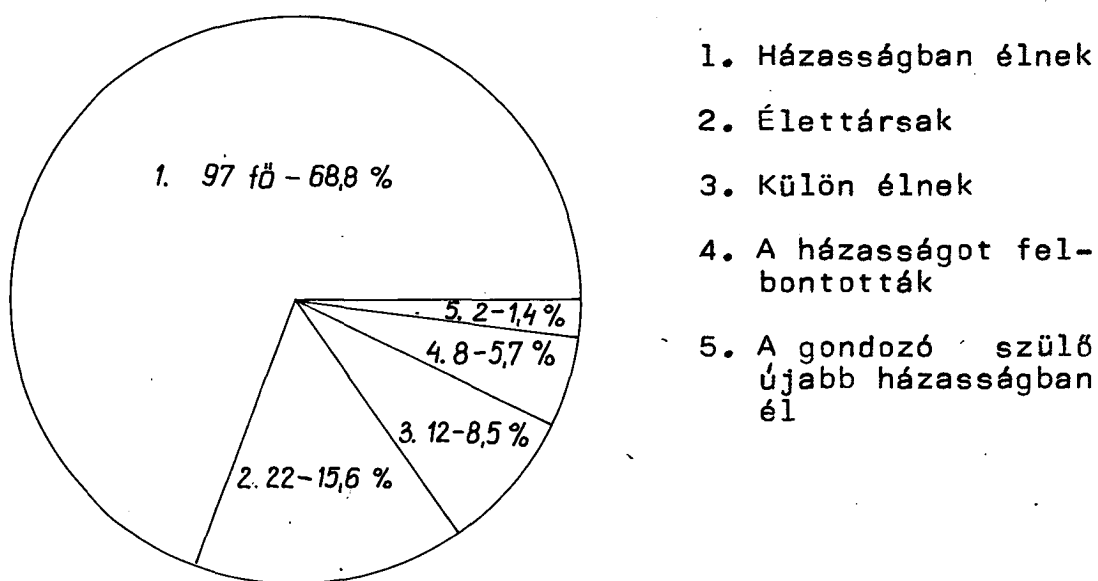
A veszélyeztetett tanulók családjainak lakásviszonyai igen elszomorító képet mutatnak /lásd 2.sz.táblázat/. A szobák száma a lakások legtöbbszörében csak 1, s a népes család életének jelentős részét igen szűkös körülmények között éli le. A kényszerű egy helyen tartózkodás állandó alkalmazkodást kíván az együtt élőkől, ugyanakkor arra sincs - vagy igen kevés a - lehetőség, hogy intimebb kapcsolat alakuljon ki szülő és gyermek, szülő és szülő között. Minden megnyilatkozás a nyilvánosság előtt játszódik, s a történéseket követő reakciók adják a gyerekek számára a viselkedés mintáit. A hely szűkössége, a berendezés igénytelensége és hiányossága következtében gyakori a gyerekek összefektetése, ezáltal pihenésük sem biztosított megfelelően.

A zsúfoltság megnehezíti a gyerekek számára a korosztályukkal kialakítandó kapcsolatokat is; az otthoni környezet nem teszi lehetővé vendégek fogadását. Baráti kapcsolatok részükre az iskolában vagy az utcán köthetők. A tanulmányi munka megfelelő végzését is nehezítik az otthoni körülmények. Az e területen mutatkozó hátrányt csökkentheti a napközi otthonos, ill. diákotthoni elhelyezés. E tanulók a felvételeknél előnyt élveznek, de közülük /141 fő/ mégis csak 81 a napközis /57,4 %/, 6 a diákotthonos /4,3 %/ s nem kért elhelyezést /a felkínált lehetőséget sem fogadta el 54 /38,3 %/.

A "Nyilvántartási lap"-ot kitöltő nevelők 59 tanuló esetében /41,8 %/ minősítették a lakást rossz állagúnak, 48 tanuló /34,0 %/ folyóvízzel nem ellátott lakásban él,^x a lakásban hiányos az alapvető berendezés, felszerelés 51 tanuló /36,2 %/. Az itt minősítésre felhasznált fogalmak értelmezése túlságosan szubjektív lehet, ezért az adatok elemzésre alkalmatlanok. Jelzésnek a számok viszont elfogadhatóak.

x Ez a szám - feltételezhetően - magasabb. A "Nyilvántartási lap"-on ugyanis így szerepel a minősítés: "nincs a lakásban folyóvíz, nincs villany." Sokan csak a két kritériumnak együttes megfelelést vehették elfogadható válasznak, s a csak folyóvíz hiányt külön nem jelölték.

A család szerkezetének vizsgálata fontos, mert az összetétel lényegesen befolyásolja - ha meg nem is határozza - a szocializáció eredményes megvalósulását. A nukleáris család összetételénél fogva magában hordozza annak a lehetőségét, hogy sikeres működés során a különböző szerepek/anya apa/ megvalósításához mintát ad az ifjabb nemzedéknek, ugyanakkor mindkét nem sajátosságainak megfelelő speciális segítséget kaphat fejlődéséhez a szülőktől. A két generációból álló teljes család azonban csak kedvező lehetőséget jelent a neveléshez, a megvalósulás sok más tényezőtől is függ.

3. ábra

A veszélyeztetett tanulók szüleinek családi állapota
/A tanulók számára vonatkoztatva/

A veszélyeztetett tanulók között kevés van, aki csak az egyik szülővel /a vizsgált populációban mind az édesanyával/ él /5,7 %/. E 8 tanuló esetében a szülők törvényesen elváltak. A válási okot nem derítettük fel, de feltételezhető, hogy a bírósági eljárásig számos olyan hatás érte a gyerekeket, amelyek számukra károsak voltak. Mivel a gyermekét/gyermekeit/egyedül nevelő szülő magára maradása még nem oka veszélyeztetettségnek, nyilvánvaló, hogy az egyedüliség mellett más, a nevelés elhanyagolásához vezető okok is szerepet játszottak a nyilvántartásba vételkor.

22 tanuló /15,6 %/ él olyan családban, ahol a szülők nem kötöttek törvényesen házasságot. A vizsgált gyerekek valamennyien anyjukkal vannak. Kevés közöttük az olyan anya, aki korábban már nem kötött házasságot. Az új családalapítás több esetben a hivatalos eljárás /válóper, házasság/ mellőzésével jött létre. Ezekben a családokban a gyermekek csak az anya révén testvérek, apjuk nem azonos. "Visszautasító, illetőleg részrehajló lehet az az anya, aki másodízben ment férjhez, és újabb gyermekei vannak. Az ilyen esetek 99 %-ában az történik, hogy az anya feltűnően jobban szereti az újabb gyermeket, akinek a jelenlévő apját is szereti, mint azt a gyereket, akinek apjától esetleg gyűlölettel vált el. A gyermeket öntudatlanul az apával azonosítja, s érzelmei az enyhébben diszkrimináló magatartástól a kifejezett gyűlöletig variálódhatnak.

Az anyai visszautasítás hatására az előző gyermekben, aki a megalázó és elkeserítő Tantalus szituációban van, agresszió gyűlik fel, s ha neurotikus irányú a fejlődése, akkor az öngyilkossággig menően súlyos depresszióssá válhat; de leggyakrabban gyűlölködővé, bosszúvágyóvá, antiszociálissá fejlődik. /15/

A veszélyeztetett tanulók jelentős része /68,8 %/ a legjobb lehetőségekkel bíró családszerkezeti formában él: a szülők házastársak, s velük vannak gyermekeik is. Az e forma nyújtotta kedvező lehetőségek közül azonban igen kevés segíti a gyerekek normális, megkívánt testi és szellemi növekedését.

A családokat látogató pedagógusok minősítése szerint /a "Nyilvántartási lap" kategóriáit felhasználva/ 74 tanuló /52,5 %/ családi környezetére jellemző a szülők könnyelmű, felelőtlen életvitele, 15 tanuló /10,6 %/ esetében tapasztalták, hogy a szülők munkakerülők; gyakran változtatnak munkahelyet, s a rendszeres munkavégzésre a megszokottnál kevesebb hajlandóságot mutatnak. A gyerekek ezeket a szülői állásfoglalásokat látják, tapasztalják, s természetesen hallják azokat az indokokat is, amelyekkel a szülők saját eljárásaikat igazolják. Igen nagy toleranciával kell bírnia annak a tanulónak, aki ezek ellenére - elfogadva az

intézményes neveltetése során hallottakat - később saját felelősségére véghez vitt tettei során függetleníteni tudja magát a korábban otthon tapasztaltaktól.

A nemi erkölcs megsértését 7 tanuló /5,0 %/ családi környezetében regisztrálták a nevelők. Ezek között előfordult a mostoha apa nemi közösülése fogadott lányával 2 esetben. A többi - e szempontból nyilvántartott - tanuló családjában a nem józan állapotban; a gyerekek jelenlétében lebonyolított nemi aktus a nyilvántartásba vétel oka. A szexuális élettel ilyen formában találkozó gyermek pszichikus károsodása egész életére kihathat, s egyaránt előidézője lehet nagyfokú gátlástalanságnak, vagy a másik nemmel kialakítandó normális kapcsolat megakadályozásának.

A törvényes rend olyan mérvű megsértése, amely bírósági eljárás lefolytatását is megköveteli, az átlagosnál jóval magasabb a veszélyeztetett tanuló környezetében. 18 tanuló apja volt büntetve, 3 tanulóé pedig a vizsgálat időpontjában töltötte kiszabott büntetését /összesen 14,9 %/. Az anyák közül 3 /2,1 %/, más családtagok közül 6 /4,2 %/ büntetett előéletű. Utóbbiak valamennyien a veszélyeztetettek idősebb testvérei. Ez már jelzi azt, hogy a környezet hatása - sajnos - nem eredménytelen. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy a büntetések letöltésére kijelölt intézményből hazatérők mint új "élményről" számolnak be az ott

tapasztaltakról, s csak elvétve hangzik el a "még egyszer nem akarom megpróbálni", a hallgató tanulók számára a büntetés, mint nevelési eljárás nem szolgálja kellőképpen a gátlásrendszer kialakulását és megerősödését. A féktelenség következményei pedig kiszámíthatatlanok.

99 tanuló /70,2 %/ családi környezetében a mindennapok velejárója az italozás. Ebből 20 tanuló /14,2 %/ az italozás következményeként megjelenő garázdaságnak is szemtanúja.

"Az alkoholizmus okozta ártalom hazánkban változatlanul igen elterjedt. Hogy ez milyen módon hat, arról még vitatkoznak a tudósok. Van olyan nézet, amely szerint a súlyos alkoholista eredetileg maga is pszichopátiás vagy neurotikus egyén, s így voltaképpen ez a forrása az utódok neuropátiás idegrendszeri reakcióinak is. Egy bizonyos: az ilyen utódok sérülékenyebbek, fáradékonyabbak és reakcióikban megváltoztak." /16/ A kedvezőtlen öröklött adottságokat tovább rontja, hogy a környezet is károsít. A család anyagi helyzetét rendkívüli módon nehezé teszi, hogy az alkoholra költött összegek - különösen az alacsonyabb fizetésű dolgozóknál - megengedhetetlenül magasak. /17/

A lakások gyenge minőségének, a berendezettség hiányos voltának egyik oka a rendelkezésre álló anyagiak jelentős részének alkoholra költése.

Az anyagi helyzet romlásánál nagyobb kárt okoz az ital hatása alatt álló szülő, akinek tetteihez nehéz a megfelelő alkalmazkodás, s ha ez sikerül is, nem biztos, hogy az a gyermek fejlődése szempontjából hasznos. A rendszeres alkoholos állapotban lévő ember személyisége is tartósan károsodik. Veczkó József vizsgálatai szerint az alkoholistáknál "20 esetből 18 önállótlan, elbizonytalanodott és szuggesztibilis személyiség. Következetességre alig alkalmasak. Viselkedésük kiszámíthatatlan."/^{18/} Ilyen jellemzők megléte esetében eredményes nevelőmunkát elvárni túlzott optimizmus.

Az alkoholizmusból származó tipikus környezeti és pszichikus ártalmak igen sokfélék lehetnek,^{/19/} s ezek - a veszélyeztetett tanulók személyiségébe beépülve - a beilleszkedést is megnehezítik számukra. A gyermekközösségek kevésbé képesek ugyanis arra, hogy kedvezőtlen tulajdonságokat külső ráhatások következményeként értékeljenek, s ezért elfogadjanak. Számukra társuk kiszámíthatatlansága csak kiszámíthatatlanság, durvasága csak durvaság, s a közösség reakciói a kizárás felé terelik a normáknak meg nem felelőt.

4.sz. táblázat

A gyermek személyiségében rejlő ok szerinti megoszlás
a nevelők minősítése szerint

	tanulók száma	összes veszélyeztetett %-a
Értelmileg-érzelmileg-szociálisan visszamaradt	52	36,9
Gátlásos-szorongó	37	26,2
Agresszív magatartású	13	9,2
Szökő-csavargó	6	4,3
Italozik	2	1,4
Lop	5	3,5

A kedvezőtlen környezeti hatások a személyiség működésében észrevehető, a normálistól - a korosztályra jellemzőtől - eltérő formákat hozhatnak létre. Gyakran ezek a torzulások hívhatják fel az észlelő nevelők figyelmét a veszélyeztetettség léteire. A "Nyilvántartási lap"/3.sz.melléklet/ a veszélyeztetettség okai között tünteti fel a gyermek személyiségében rejlő okot. A személyiség tulajdonságainak okként való feltüntetése annak feltételezését is jelenti, hogy a gyermek olyan öröklött tulajdonságokkal is bír, amelyek egyben veszélyeztetettségét is jelentik. Az ember megszületésekor öröklött ösztönökkel, adottságokkal, hajlamokkal, vérmérséklettel bír, amelyek egyrészt rendelkeznek a fajra jellemző legfontosabb is-

mérvekkkel, ugyanakkor ezek működőképessége speciális, a csak az egyénre jellemző idegrendszeri struktúrát és dinamikát hoz létre. Az öröklött tulajdonságok az egyén lehetőségeit behatárolják, de nem rendelkeznek eleve veszélyeztetettséget is determináló hatalommal. "Minél távolabb vagyunk a születéstől, az idegrendszer működésében egyre kevesebb szerepe van az eredeti, velünk született struktúrának mint determináló tényezőnek, és a külső feltételek, körülmények /a "valóság úr" - Pavlov/ egyre inkább átveszik a "kormányzást".^{/20/} Az általános iskolás korra létrejött személyiségzavarok a veszélyeztetettek esetében az adott idegrendszeri struktúra és dinamika alapján jelentős részben környezet hatására alakultak ki, s ilyen formában nem a veszélyeztetettség okai, hanem következményei. Az okként való feltüntetés rossz irányba terelheti a nevelői tevékenységet: a beavatkozást a személyiségzavarra irányítja, s nem a kiváltó, valóban létező okra.

A "Nyilvántartási lap" szempontrendszer a tanulók személyiségének vizsgálatakor a torzulásoknak csak egy részét sorolja fel, ezáltal mintegy értékrendet állít fel a személyiségzavarok között /fontos - kevésbé fontos/, s ez, mivel így nem igaz, félrevezető lehet. Hátránya a lapon lévő, látszólag részletezésre törekvő, adott kategóriákkal dolgozó szempontrendszernek, hogy a személyiség komp-

lex voltát adó összefüggéseket kikerülhetetlenül háttérbe szorítja, s így a személyiség megismerésének helytelen módját sugallja. További gondot okoz a differenciálatlan, indokolatlan összevonás. Így kerül egy kategóriába az értelmileg, érzelmileg, szociálisan visszamaradott tanuló, holott a felsoroltak közti különbségek lényegesek, s eredetüket tekintve is egymástól távol esnek.

A gyermekek személyiségzavarairól készített 3.sz. táblázat adatai a nyilvántartási lapokról származnak. Tekintettel a fentebb leírtakra, az adatok elemzésétől eltekintünk. Közlésük tájékoztató jellegű.

E fejezet a veszélyeztetett tanulók családi környezetéről, lehetőségeikről és - főleg - korlátaikról több adatot, megállapítást tartalmazott. A szülők gyermekeikről való gondoskodása /vagy annak elmulasztása/, a közvetlen szülő-gyermek kapcsolat elemzése további adalékokkal szolgál a veszélyeztetett tanulók helyzetének reális megítéléséhez.

5.sz. táblázat

Nevelési hiányosságok /a "Nyilvántartási lap"-ok adatai alapján/

	fő tanulóra vonatkozik	az összes veszélyeztetett %-a
1. Gondozás hiánya	54	38,3
2. Felügyelet hiánya	46	32,6
3. Helytelen bánásmód, brutalitás	32	22,7

	fő tanulóra vonatkozik	összes veszélyeztetett %-a
4. Túlzott szigor	5	3,5
5. Kényeztetés	1	0,7
6. Közömbösség	14	9,9
7. Érzelmi kapcsolat hiánya a családban	21	14,9
8. Gyűlölködés a családban	11	7,8
9. Kettős nevelés	6	4,3

A család - biológiai ritmusának megfelelően - különböző szocializációs funkciókat lát el. Az egyik funkcióként a gondozást említhetjük. Ez a személyiség biogén szférájára irányul, de mivel a biogén szféra nélkülözhetetlen alapja a személyiség szociogén szférája kialakulásának, ilyen értelemben a gondozás is szocializációs funkciónak számít./21/

A család gondozási funkciójának elhanyagolása a tanuló gondozatlanságában jut kifejezésre. A mai általános iskolában a gondozatlanság már megkülönböztetettséget is jelent, s így azok, akikre kevesebb figyelem jut otthon, társaik közül kiválnak, s az átlagtól való eltérés negatív, volta beilleszkedési nehézségként is jelentkezhet. Ez a veszélyeztetettek 38,3 %-ára vonatkozik.

Minden 3. veszélyeztetett tanuló nélkülözi a szülői felügyeletet. Ennek hátránya jelentkezhet a tanulónál feladatai elhanyagolásában, munkája eredménytelenségében, olyan hiányok létrejöttében, amelyek pótlására a későbbiek so-

rán már nem lesz képes. Idejük beosztásáról saját belátásuk szerint dönthetnek. Lehetőségük van az általuk ismert kötelességek, vagy a pillanatnyi, a személyes érdeklődést kielégítő tevékenységformák között választani. Gyakoribb az utóbbit figyelembe vevő döntésük. A felügyelet ellenőrző funkciójának hiányánál nem kevesebb kárt okoz, hogy a felügyeletet elhanyagoló szülők kevés segítséget adnak a tanulóknak - helyzetére is kihatással lévő - döntéseinek kialakításához. Az eredményes beilleszkedés számos alkalommal feltételezi a tapasztaltabb által nyújtandó segítséget a beilleszkedőnek, ezáltal megelőzven frusztrációs helyzetek létrejöttét. Mivel e gyermekek számára a többiekhez képest több helyzet megoldásához csak közvetlen, személyes tapasztalat révén juthatnak hozzá, a megoldást jelentő viselkedési formát pedig még nem ismerik, feszültség alakul ki bennük, "amelynek sorsa /fennmaradása vagy levezetődése/ az aktuálisan fennálló tényezők konstellációjának megfelelően különböző lehet. Minthogy feltorlódott energiáról van szó, legfőbb jellegzetessége az, hogy a személyt pszichésen fokozott mértékben megterheli. A megterhelés következtében a személy viselkedése többnyire regressziót/fejlődési visszacsúszást/ mutat."/22/

Helytelen bánásmód, brutalitás, túlzott szigor a veszélyeztetett tanulók 26,2 %-ánál fordul elő a családban. A súlyos

fizikai büntetés /az ide tartozóknál ez a leggyakoribb szülői reagálás a tanuló tévedésére/ "eredményeként bekövetkező magatartás-módosulás csak a büntető személy jelenlétében érvényes. Öntudatos, belső erkölcsi érték kialakítására alkalmatlan."/23/ "A fizikai büntetés rendkívül komolyan roncsolja a gyermek személyiségét... Rendszeres, súlyos fizikai büntetéssel meg lehet törni egy gyerek akaratát, alázatos, alattomos, valakihez mindig kötődő, független magatartásra, értékítéletek önálló alkotására alkalmatlan személyiséggé lehet tenni."/24/ Ezek a tulajdonságok pedig - együttesen, de önmagukban is - akadályozzák a közösségbe való beilleszkedést is.

A "nehezen nevelhetők" és a "veszélyeztetettek" eltérő helyzetének, különállóságának elismeréséhez is hozzájárulhat a kényeztetésnek, mint helytelen nevelési eljárásnak előfordulása a két kategóriához tartozó tanulók esetében. Amíg dr.György Júlia a nehezen nevelhetőség okainak elemzésekor részletesen kénytelen vizsgálni a kényeztetést, /25/ a veszélyeztetettek esetében ennek előfordulása elenyésző /0,7 %/. Sokkal jellemzőbb itt a tanulóban is érdektelenséget kialakító szülői közömbösség a veszélyeztetett tanulók 9,9 %-ánál/.

A nevelők véleménye szerint a veszélyeztetett tanulók 14,9 %-ánál tapasztalható a családban az érzelmi kapcsolat hiá-

nya. "A tények sokasága és vizsgálatok is bizonyítják, hogy a család nélkül, csecsemőotthonban - esetleg a családinál is jobb fizikai-higiéniai körülmények között - nevelkedő kisgyermeket éppen az állandó, ugyanazokhoz a személyekhez fűződő, érzelemgazdag, egyénies kapcsolatok szegénysége vagy hiánya miatt érzelmi, szellemi fejlődésükben olyan károsodás éri, amely később is nehezen pótolható. A hiánytalan családi kötelékek nemcsak a kisgyermekkorban, hanem a serdülő- és ifjúkorban is a biztonságérzet, az érzelmi kiegyensúlyozottság, a zavartalan társas kapcsolódás fontos feltételének bizonyulnak."/26/ A család léte önmagában még nem biztosíték a kiegyensúlyozottság kialakulására, szükséges az érzelmi kapcsolatok megléte is. Fenti tanulóink otthoni környezetében ezek az érzelmi motívumok hiányoznak, - a zavartalan társas kapcsolódás tehát részükre nem biztosított.

A családban tapasztalható gyűlölködés, s a jórészt ebből fakadó kettős nevelés a veszélyeztetett tanulók 12,1 %-ának családi környezetében alakult ki. A szülők közötti gyűlölködés a tanulót valamely fél melletti állásfoglalásra kényszeríti. A szülők egyikének elfogadása, másikának elutasítása a mintalehetőségek egyikének elvesztését is jelenti, s a későbbi szülőszereppel való identifikáció lehetőségét is csökkenti. Ugyanakkor elvezethet a felnőttekkel szembeni bizalmatlansághoz; s ezen keresztül számítóvá válhat a gyermek más kapcsolatainak alakításában is.

A veszélyeztetett tanulók megismerése és pedagógiai-pszichológiai jellemzése

A veszélyeztetett tanulók beillesztése az osztályközösségbe az osztályt vezető nevelő, az osztályfőnök dolga. A közösségek kialakításának lehetőségeiről a szakirodalom sok anyagot tartalmaz, s a gyakorlati megvalósulásról Makarenkó életművével ad részletekbe hatoló eligazítást. Tapasztalataink azonban arra utalnak, hogy az egyének "beillesztéséről" általános érvényűen beszélni túlzás; inkább - vagy legalábbis nagyon gyakran - "beilleszkedésről" lehet szó, s nem tudatos, tervszerű program alapján megvalósuló közösségépítésről.

A veszélyeztetett tanulók beilleszkedését - mint a fejezet korábbi részéből is kitűnt - számos tényező nehezíti. Ezek hatásának mérséklése, a veszélyeztetettek elfogadtatása osztálytársaikkal az osztályfőnök feladata. E feladatot akkor tudja eredményesen megoldani, ha a veszélyeztetett tanuló személyiségét egészében ismeri, s ezen belül tisztán látja a gyermek azon pozitív tulajdonságait, amelyeknek elismertetésével a közösség általánosan elfogadott értékrendjének megfelelően alakíthatja tanítványát. Az osztályfőnök véleménye a veszélyeztetett tanulóról nem egy vélemény a sok közül, hanem olyan minősítés, amely iskolai és iskolán túli pályafutását egyaránt befolyásolja.

Az osztályfőnökök véleményét a veszélyeztetett tanulókról az osztályfői jellemzések elemzésének alapján vizsgáljuk. A jellemzések elkészítésében szempontokkal nem befolyásoltuk a nevelőket. A kérés az volt, hogy eddigi tapasztalataik alapján pedagógiai jellemzést készítsenek az osztályukba járó veszélyeztetett tanulókról. "A leírásokban - mint minden jellemzésben, minősítésben - kifejeződik, hogyan értelmezi a nevelő a tanuló személyiségét. A tanuló ismerete, a róla kialakult kép, vélemény befolyásolja, esetleg meghatározza a vele kapcsolatos bánásmódot, a pedagógus hozzá fűződő viszonyát. Az összefüggés /az értelmezés és a bánásmód között/ természetesen kölcsönös. A gyermek jelleméről, személyiségéről alkotott elképzelés, vélemény a nevelő és a növendék közötti társas érintkezésben, a mindennapi élet feltételei között, az oktatás és a nevelés folyamatában formálódik."/27/ A szempont nélküli-
ség is ad - jelen esetben az elemzés számára hasznos - rendszert. A nevelők tanulóval kapcsolatos álláspontjára ugyanis egyaránt jellemző az, amiről írnak, s az is, ami kimarad. Már korábban utaltunk rá, hogy a nevelők tanulókra vonatkozó ismeretei gazdagabbak, mint amennyiről írásos anyagaikból értesülni lehet. A megemlített és meg nem említett dolgok a fontosságukról alkotott értékítélet alapján kerülnek ismertetésre, illetve maradnak el.

A szakirodalom tanulmányozása során nem találtunk olyan munkát, amely a veszélyeztetett tanulókról kialakított nevelői véleményt jellemzések elemzésével tárja fel. Nem azonos, de sok vonatkozásban hasonló kutatást végzett Kósáné dr.Ormai Vera.^{/28/} Tanulmányában azonos módszerrel vizsgálja a nevelőknek a szociálisan inadaptált tanulókról alkotott véleményét.^x

A módszer azonosságán túl jelentős egybeesés, hogy a veszélyeztetett tanulók között is sok nehezen nevelhetőt találunk, s abban teljes az összhang, hogy a veszélyeztetettek és a nehezen nevelhetők egyaránt megkülönböztetett nevelői figyelmet igényelnek.

A fentiek alapján a további anyagfeldolgozás során - e fejezetben - Kósáné dr.Ormai Vera tanulmányának elemzési szempontjait követjük, s a kapott eredményeket az általa publikáltakkal vetjük össze.

x Kósáné dr.Ormai Vera egyik korábbi tanulmányában^{/29/} javasolja szociálisan inadaptáltaknak nevezni a nehezen nevelhetőket. Elismerjük, hogy az általa ajánlott terminus technicus árnyaltabb. A továbbiakban mégis inkább a hazai köznyelvben meghonosodott "nehezen nevelhető" elnevezést használjuk.

A jellemzések tartalmi sajátosságai

A nevelők által közölt információkat az alábbi főbb szempontok szerint osztályozzuk és elemezzük:

1. A veszélyeztetett tanulók környezetére vonatkozó adatok
2. A gyermek élettörténetére utaló anamnesztikus adatok
3. A tanuló pszichikus sajátosságait tartalmazó közlések

1. A veszélyeztetett tanulók környezetére vonatkozó adatok

A veszélyeztetett tanulók környezetének sajátosságait az előző fejezetben vizsgáltuk. Jelenlegi tárgyalása nem az ott leírtak megismétlése. A mostani vizsgálódás célja inkább az, hogy a jelentős részében környezeti ártalmak következtében kialakuló veszélyeztetettség a tanulók jellemzésében mennyire kötődik a környezethez, a nevelők - szempontok általi befolyásolástól mentesen - figyelnek-e az iskolán kívüli hatásokra, s ha igen, milyen mértékben.

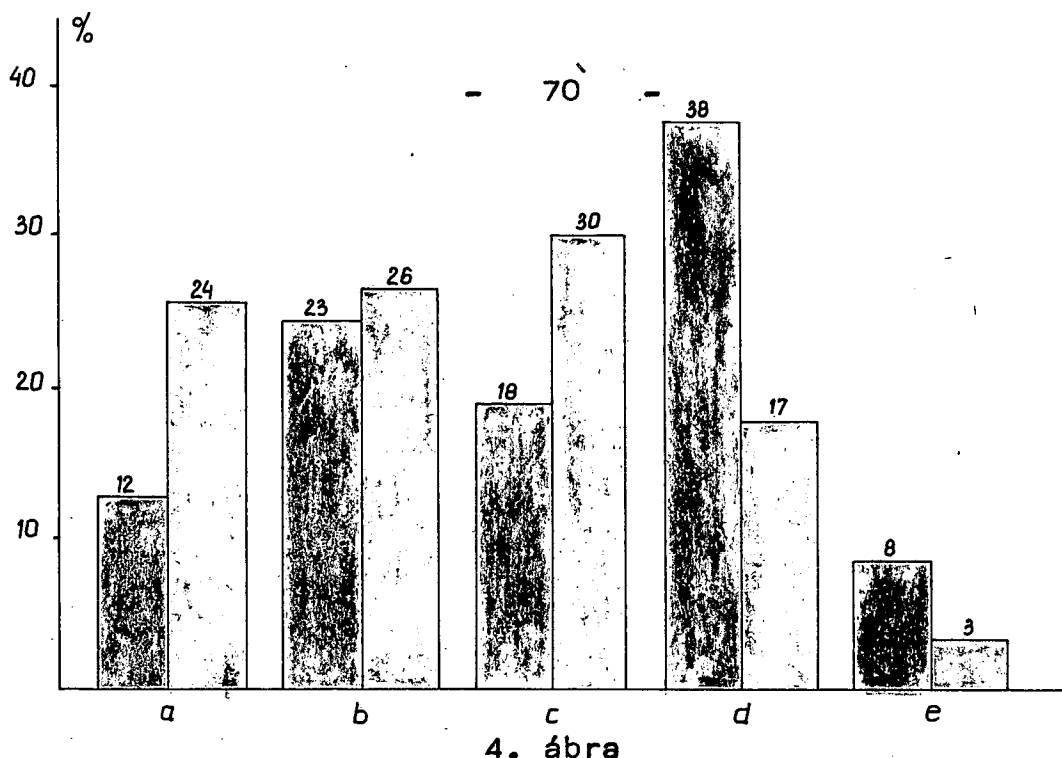
A jellemzések összesen - valamennyi szempontot beleértve - 714 adatot tartalmaznak. Ebből a környezetre vonatkozó információk száma 315, az összes adat 44,11 %-a. /Kósáné dr. Ormai Vera munkájában ez 28,94 %/. Ez 110 tanulóra vonatkozik, - 6 jellemzés ugyanis a környezetre vonatkozó adato-

kat nem tartalmaz /5,17 %/. A nehezen nevelhető tanulók 38,6 %-ának környezetéről nem nyilatkoztak a nevelők. Nem lehet véletlen a két arány közötti nagy különbség. Feltételezhető, hogy a nevelők a nehezen nevelhetőség esetében bizonytalanabbak a nevelési rendellenesség és a környezet közötti összefüggés megítélésében; a veszélyeztetetteknél nyilvánvalóbb, könnyen elbírálhatóbb a normaszegő magatartás, az otthoni környezetben tapasztalható hiányosság.

A környezet sajátosságai közül a pedagógusok általában ugyanazokat a vonásokat emelték ki, mint amit az idézett tanulmány is közöl:

- a. Szociális helyzet /lakásviszonyok, jövedelem stb./
- b. A család összetétele /nevelőapa, nevelőanya, együttlakó családtagok, testvérek, stb./
- c. A családtagok jellemvonásai/főleg a szülők és a testvérek negatív tulajdonságait sorolják fel/
- d. A családban uralkodó nevelési módszerek, elvek
- e. A gyermek iskolán és családon kívüli élete

A veszélyeztetettekkel foglalkozó nevelők jellemzéseiben a szociális helyzetre való reagálás jóval magasabb, mint a nehezen nevelhető tanulókról nyilatkozóknál. Ez - a két kategória közötti különbséget figyelembe véve - érthető. A szociális helyzetre való odafigyelés örömdetes egyrészt,

A 69. oldalon közölt a-e. szempontok %-os előfordulása
/kék: Kósáné dr. Ormai Vera adatai, piros: saját elemzésből/

mert a megközelítés teljességét jelenti; ugyanakkor érződik a kommentár nélküli leírásokból a lemondás is: itt a pedagógia lehetőségei véget érnek. Ha figyelembe vesszük azt a láncreakciót, amely a veszélyeztetettek szüleinek alacsony iskolai végzettségével indul, folytatódik az ebből következő korlátozott elhelyezkedési lehetőséggel és az átlagosnál - éppen ezért - alacsonyabb jövedelemmel, tetézve a gyerekeknek az átlagosnál jóval nagyobb számával - a nevelői borúlátás magyarázható is. De ha ez a beállítódás dominánssá válik, a javítás lehetőségeinek keresését háttérbe szorítja, felkészülhetünk arra, hogy a veszélyeztetettek száma a jövőben sem fog csökkenni, részarányuk a társadal-

mon belül - hasonlóan az értelmi fogyatékosokéhoz^{/30/} - esetleg növekszik, ha nem is olyan mértékben. Bármily furcsán is hangzik: a szociális helyzet hiányosságaira - a segélyezések kezdeményezésén túl - az iskoláknak a gyermekek érdekében elsősorban arra kell törekedniük, hogy az előbbi láncreakció első szemének kialakulását megakadályozzák; az általános iskola eredményes elvégzését biztosítsák, ezzel előzve meg későbbi, új veszélyhelyzetek kialakulását.

A családok összetételére /4.ábra b./ megközelítően azonos arányban figyeltek a nevelők mind a veszélyeztetetteknél, mind a nehezen nevelhetőknél. Ezek az információk inkább leíró, mint magyarázó jellegűek; - a kívülállónak az eligazodásban segítenek. Részlet egy jellemzésből: "Elvált szülők gyermeke, édesanyjával és két kisebb testvérével él. A legkisebb gyermek házasságon kívül született, más az apja."

A családtagok jellemvonásairól a veszélyeztetett gyerekek esetében jóval több nevelő ír, mint akik a nehezen nevelhetőket vizsgálták/4.ábra c./. Ezek a jellemvonások - igen kevés kivételtől eltekintve - negatív tulajdonságok. Néhol tűnik fel egy-egy nagymama, aki jelenlétével levezeti a szülők viszálykodása következtében kialakuló feszültséget,

s nagy a része abban, hogy a tanuló - körülményeihez képest - kedvező helyzetbe kerülhessen. "Mindkét szülő rendszeresen italozik, sőt többször az is előfordult, hogy a helyi italboltban verekedést provokáltak. Erika és 3 éves Zoli testvére gyakran a nagyszülőknél alszik. A gyermek neveléséről főként a nagymama gondoskodik, aki ezt jól végzi. Igényes a gyermek tisztaságára, öltözkéire és a tanulmányi munkájára is." /Részlet jellemzésből/ A továbbiakban e jellemzésből kiderül, hogy a tanuló igen kedvező adottságokkal rendelkezik, de semmi utalás sincs arra, hogy a szülők hatása bármilyen formában érződne a gyermek személyiségén. Még pontosabban: nem talált összefüggést az osztályfőnök a "figyelme szétszórt, csak rövid ideig képes irányítani" megállapítás és a szülői zaklatás között.

A környezetnek és a személyiségnek együttes vizsgálata is előfordul a jellemzések némelyikében, s felfedezhető az előbbi változásának bekövetkezése után az utóbbi alakulásának szemmel tartása: "Margit idegrendszerét a zaklatott életmód tette tönkre. Kicsi korától kezdve gyakran kellett a részeg édesapa miatt menekülniük, mert az ordítozott, verekedett. Amióta apját rendszeresen figyelik, nyugodtabb lett a környezet, de a kislányon változás még nem tapasztalható. Gondolom, ehhez több idő kell."

A szülőknek, családtagoknak nagy számban említett tulajdonságai azt bizonyítják, hogy a nevelők ismerik a veszélyeztetett tanulók otthoni nevelését befolyásoló szubjektív feltételeket. Ez a tanulók szempontjából kedvező. Kevésbé kedvező viszont az, hogy igen kevés az olyan utalások száma, amelyekből kiderül, hogy kezdeményezők voltak olyan eljárások lefolytatásában, amelyek révén a gyermekekre veszélyt jelentő szülői tulajdonságok megszüntethetők. Ennek egyik oka lehet az is, hogy a rendszeresen italozókkal szembeni hivatalos eljárások lebonyolítása igen körülményes, meggyőzésük a változtatásra pedig igen kevés eredménnyel jár. Egyetlen jellemzésben sem olvashattunk arról, hogy a munkahelyek segítségét igényelték volna, sem arról, hogy a szülői munkaközösséget bevonták volna a változást előidéző munkába. A tapasztalatok viszont azt mutatják, hogy e területen sem egy nevelő, sem a nevelőtestület önmagában nem tud számottevő eredményt felmutatni.

A családban uralkodó nevelési módszerekről, elvekről - mennyiségében - igen eltérően írnak a nehezen nevelhetőket, illetve a veszélyeztetetteket jellemző nevelők /4. ábra d./. A nehezen nevelhetőknél a felfokozott érdeklődés érthető, "hiszen a nehezen nevelhetőség kialakulásában többnyire a családi szituációval összefüggő helytelen nevelési eljárások játszanak fő szerepet." /31/

A veszélyeztetetteknél a jellemzést készítő a nevelési eljárásoknak a családtagok negatív tulajdonságaiban gyökerező immanens voltára gondolhatnak, s ezért mellőzik külön is rögzíteni - az italozás, csavargás, káromkodás stb. mellett - a szülők nevelési gyakorlatát. Azokban az esetekben, amikor értékelték az otthon nevelését, szinte minden alkalommal elmarasztaló a minősítés. /Kivételt a néhány nagymama jelent./ A nevelési eljárások árnyaltabb elemzése szükséges lenne: az alkalmanként esetleg felfedezhető helyes nevelési eljárások megerősítésével, elismerésével lehetne a nevelési hiányosságok felszámolásának az útján elindulni.

Mindkét területen /veszélyeztetetteknél és nehezen nevelhetőknél/ egyaránt igen gyér a nevelői érdeklődés a tanulók iskolán és családon kívüli élete iránt. /4.ábra e./. A veszélyeztetett tanulók esetében ez nehezen magyarázható; ugyanis épp ők azok, akik a kedvezőtlen otthoni adottságok és a felügyelet igen gyakori hiánya miatt kapcsolataikat az iskolán és a családon kívül alakítják ki, s ezek a kapcsolatok - a család nevelési funkciójának gyenge ellátása miatt - személyiségük alakulását jelentősen befolyásolhatják. Városokban már nem ritka gálerik szerveződése. A falusi, zártabb életforma mellett ezeknek a csoportoknak a kialakulása ma még nehezebb, de ha a család mellett az iskola sem

fordít elég gondot a tanulók felügyelet nélkül eltöltött tevékenységére, nem érdeklődik a veszélyeztetett gyermekek intézményen kívüli kapcsolatainak alakulása iránt, hamarosan hírt kaphatunk az azonos helyzetű, azonos érdeklődésű veszélyeztetettek csoportos működéséről falun is.^x

2. A gyermek élettörténetére utaló anamnesztikus adatok

A veszélyeztetettség - mint a nyilvántartásba vétel oka - ritkán alakul ki robbanásszerűen. Inkább jellemzője, hogy a környezetben az idők során a kedvezőtlen körülmények súlyosbodnak, újakkal fonódnak össze, s a folyamat során alakul ki egy olyan minőségű állapot, amely már a veszélyeztetettség kritériumának megfelel. A tanuló szempontjából fontos, hogy ez a kritikus pont életének mely szakaszában következik be, s az is, hogy a veszélyeztetettséget jelentő soktényezős folyamatban mikor melyik tényező dominál.

x Az utóbbi 1 évben 3 községben foglalkozott a Gyermekek- és Ifjúságvédelmi Albizottság fiatalok olyan csoportjával, amelyben a veszélyeztetettek nyilvántartásában szereplők együttesen követtek el kihágást. Minden csoportban vegyesen voltak tanköteles korúak, valamint a tanköteles kort betöltötték.

A tanuló személyiségét adott időben elemző nevelőnek feltétlenül ismernie kellene a személyiség alakulását meghatározó külső és belső tényezőket, tudnia, hogy a személyiségvonások/tulajdonságok, állapotok, folyamatok/ hogyan alakultak ki, milyen módosulásokon mentek át.

Ekkor van lehetősége arra, hogy a személyiség alakulására prognózist, alakításához programot adjon.

A veszélyeztetett tanulók alakításának programjához különösen szükséges a gyermek élettörténetére vonatkozó anamnesztikus adatok ismerete. A tanulók személyiségét dinamizmusában azonban igen kevés nevelő vizsgálta; a folyamat rejtett, csak a végeredmény látható. Anamnesztikus adatokat a tanulók 18,4 %-ánál találtunk, s az erre vonatkozó adatok száma az összes adatnak 3,64 %-a. /Ezek az adatok a nehezen nevelhetőkre vonatkozóan 11,12, illetve 3,25 %^{32/}

A jelent a múlt felől közelítő nevelői jellemzésre az egyik legsikerültebb munka alkotója így ír: "Az első osztályban agresszív, indulatos gyerekek ismerték, akinek dührohamai voltak. Ilyen magatartást tőle nemcsak társai, hanem a nevelők is kénytelenek voltak elszenvedni. Idegorvosi vizsgálatot is javasoltak, amelyet az édesanya elmulasztott végrehajtani. A nevelőapa durvasága mély nyomo-

kat hagyott a gyermek lelkivilágában. A hivatali beavatkozások a család életébe, a gyermeket ért pozitív iskolai nevelőhatások csökkentették Csaba agresszivitását. A felsőtagozatba úgy érkezett, hogy lényegesen kevesebb probléma volt vele. Egyre több pozitív vonása került előtérbe: jó kéz ügyesség/bábszakkör/, logikus gondolkodás /matematika/, fizikai állóképesség, gyorsaság, erő, ügyesség /sporteredményei/. A felsőtagozatban eltöltött egy hónap alatt csak ezek a tulajdonságai domináltak, magatartási problémái nem voltak. Nevelésére a leghatékonyabb eszközök: a nyugodt beszélgetés, dicséret, jutalmazás, az osztálytársak baráti környezete, amely némileg pótolhatja a családi szeretet hiányát."

3. A tanuló pszichikus sajátosságainak jellemzése

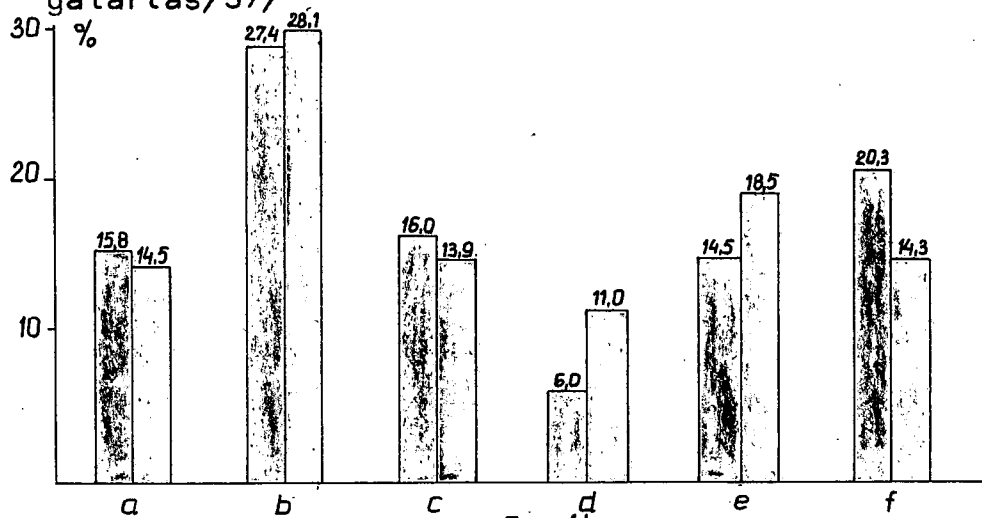
A 116 tanulóról készített jellemzés közül 12-ben nem találtunk a tanuló pszichikus sajátosságaira vonatkozó közlést. Ez az összes jellemzés 10,34 %-a. /Kósáné dr. Ormai Vera vizsgálatánál ez a % 14,78/. Az e területre vonatkozó adatok száma 373, az összes adatnak 52,24 %-a. /Kósáné dr. Ormai Vera kutatásánál 51,67 %/.

A funkcionálásában egységes személyiség elemzési szempont-

ból való megközelítése megkívánja a személyiség egységének megbontását, Ahogy a személyiség fogalma sem egyértelműen tisztázott,^{/33/} úgy a személyiségstruktúra is különbözőképpen értelmezett.^{/34/} A rendelkezésre álló ismert lehetőségeken túl^{/35/} a továbbiakban mégis Kósáné dr.Ormai Vera felosztását követjük,^{/36/} biztosítva ezáltal az összehasonlítás folyamatosságát.

A jellemzéseket az alábbi szempontok szerint elemezzük:

- a. testi fejlettség, egészségi állapot
- b. értelmi képességek: általános utalás
 értelmi képességek: differenciált jellemzés
- c. érzelmi sajátosságok és az érdeklődés
- d. erkölcsi, akaratí vonások
- e. a társakhoz és a felnőttekhez való viszony
- f. a munkához, tanuláshoz való viszony és az általános magatartás^{/37/}

5. ábra

A 78. oldalon közölt a-f. szempontok %-os előfordulása
/kék: Kósáné dr.Ormai Vera adatai;piros:veszélyeztetettek/

Az 5. ábra adatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a nevelőknek a veszélyeztetett és a nehezen nevelhető tanulók pszichikus sajátosságairól alkotott véleménye sokkal kevesebb eltérést tartalmaz, mint amit a környezet vizsgálatánál tapasztaltunk. Ez annak a korábbi feltételezésnek igazolására is szolgálhat, hogy veszélyeztetettek és nehezen nevelhetőek azonosak abban, hogy mindkét kategóriához tartozók különös nevelői figyelmet, gondozást igényelnek.

Mindkét vizsgált populációnál a nevelők az értelmi képességek iránt érdeklődtek leginkább. Ennek oka lehet, hogy a "nevelő iskola" helyett "tanító iskolává" vált intézmények a legfontosabb alapnak azt tekintik, amire tevékenységük is elsősorban irányul, s az eredményes oktatás alapfeltétele a rendelkezésre álló, a munkavégzés eredményét meghatározó értelmi képesség. A veszélyeztetettek esetében ez hátrányos lehet. Iskolai pályafutásuk kezdetén - kedvezőtlen környezeti adottságaik miatt - a többséghez képest hátrányos helyzetből indulnak, s az intézményekben még nem vált gyakorlattá a különbségek következetes felszámolása, az egységes indulási alap megteremtése. A kezdeti, a környezet mikrokultúrája által meghatározott különbség a továbbiakban nagyobbá válik, s elérhet egy olyan pontot is, amikor - az iskola szelektív funkciójának érvényesülése következtében - osztályismétlés, bukás lesz a következménye a nagyfokú elmaradásnak.

A veszélyeztetettek esetében az értelmi képességek vizsgálatának dominanciája is oka lehet a róluk kialakított nagyszámú negatív véleménynek. További hátrány, hogy az értelmi képességek differenciált jellemzésével kevés osztályfőnök foglalkozott /a 28,1 %-ból erre 6,16 % jutott. Kósáné Ormai Veránál 7,5 %/.^{/38/} Az értelmi képességek általános megítélése kevésbé alkalmas fejlesztő jellegű program kialakítására. A részletezőbb, differenciált véleményalkotás kimutathatja azokat a lehetőségeket is, amelyek gondozásával az egyén számára is bebizonyítható képessége a haladásra, s ezáltal kedvező beállítódásának kialakítása munkája végzéséhez.

Ennek az elemzésnek a során is bebizonyosodott, hogy az 1-4. osztályokban tanítók - kihasználva a kedvező lehetőséget, az állandó együttlétet tanítványaikkal - adják a differenciáltabb véleményt az értelmi képességekről is. Az osztályfőnökök ismeretei /5-8. osztály/ e területen kevésbé árnyaltak. Megállapításaikat saját szaktárgyuk tanítása közben gyűjtik, más, az osztályukban tanító nevelő véleményére ritkán támaszkodnak. Részismeretek birtokában pedig a nevelőhatások koordinálása a várakozás alatti eredményt hozhat.

Az elemzések nem igazolták - s ezt kedvezőnek tartottuk -

Kósáné dr.Ormai Verának azt a megállapítását, amely szerint "A nevelők túlnyomó többsége megelégszik az "értelmes", "gyenge" vagy "közepes képességű" megfogalmazásokkal."/39/ A jellemzésekben - ha nem is mindegyikben - kitértek a tanulók megismerési tevékenységének sajátosságaira, gondolkodásuk, megfigyelőképességük, képzeletük jellemzőire is.

A veszélyeztetettekénél az előfordulás gyakoriságának sorrendjében a 2. helyen a társakhoz és a felnőttekhez való viszony szerepel. A nehezen nevelhetőkre vonatkozóan ez az 5. a sorban./40/

A társakhoz, felnőttekhez való viszonynak a rangsor elején való megjelenése azt jelzi, hogy a veszélyeztetettek e területen különösen felhívják magukra a figyelmet. A megállapítások jelentős része elmarasztaló, általában a közösséggel való azonosulás hiányát, a társakkal szembeni durvaságot, a felnőttek iránti tiszteletlenséget tartalmazák. Többen utalnak az informatív struktúrában elfoglalt helyzetüket befolyásoló társválasztásra. Pl.: "Társaival összeférhetetlen. Barátait az osztály hasonló helyzetű tanulói között keresi." Vagy: "Társaival szemben durva. A vele egykorú, évvesztes társaival szeret csak játszani."

A közösségbe való beilleszkedés módjának eredetét is vizsgálják néhányan a nevelők közül, s ilyenkor az otthoni körülményekre hivatkoznak. "Könnyen barátkozó természetű, a felnőttekkel bizalmas. Szereti a társait, a kisebbekkel kedveskedő, meglátszik rajta, hogy kisebb testvérei is vannak." Más: "A viselkedés elemi követelményeit megtartja. Barátkozó, érezni viselkedésén, hogy hozzászokott a közösséghez, csak annak egy más fajtájához. Véleményem szerint a tanév végére már be tud illeszkedni osztálya közösségébe is."

A nehezen nevelhetőkről készített jellemzésekben a nevelők - állapítja meg Kósáné dr. Ormai Vera^{/41/} - csak elvétve írnak a gyerekek baráti kapcsolatairól, alkalmazkodásukról, részvételükről a közösségi életben, valamint arról, hogy interperszonális kapcsolataik milyen személyiségvonásaik miatt alakulnak úgy, ahogy alakulnak. A veszélyeztetettekről készített jellemzésekben fentiekre sok, használható adat található, s ez az e területen tapasztalható alaposabb megfigyelés következménye lehet. Amennyiben a nevelők ezeket az adatokat fel is használják, a veszélyeztetettek helyzetén valamelyest javíthatnak.

A tanulók testi fejlettségével, egészségi állapotával, az érzelmi sajátosságokkal és az érdeklődéssel, a munkához való viszonyukkal közel azonos arányban foglalkoznak a nevelők /lásd. 5. ábra/.

A testi fejlettségnek és az egészségi állapotnak leírásakor igen kevés az utalás a környezet szerepére. A kedvezőtlen otthoni adottságok és a fejletlenség többször előfordulnak egymás mellett, de az összefüggésre való hivatkozás ilyenkor is elmarad.

A tanulók érzelmi sajátosságairól a nevelők keveset írtak. Ugyanez vonatkozik az erkölcsi, akaratí vonásokra is. Az adatok kis száma, a megfogalmazások bizonytalansága arra is utal, hogy a nevelők pszichológiai felkészültsége e területeken hiányos. Ennek káros következménye lehet, hogy a tanulók személyiségének teljes fejlesztése csorbát szenved; a nevelői tevékenység sok esetben inkább megérzések-re, mint tudatosságra támaszkodik.

A munkához, tanuláshoz való viszonyról és a tanulók általános magatartásáról megemlékező nevelők negatív vonások-ról írnak. Ezek ilyen minősítése egyaránt általános az 1. és a 8. osztályosok esetében. Kedvező fejlődést nem lehet tapasztalni.

A tanulók pozitív és negatív tulajdonságainak viszonya a jellemzésekben

A pedagógus személyiségének alapvető tulajdonságaiból, szakmai felkészültségéből együttesen születik meg az a nevelői

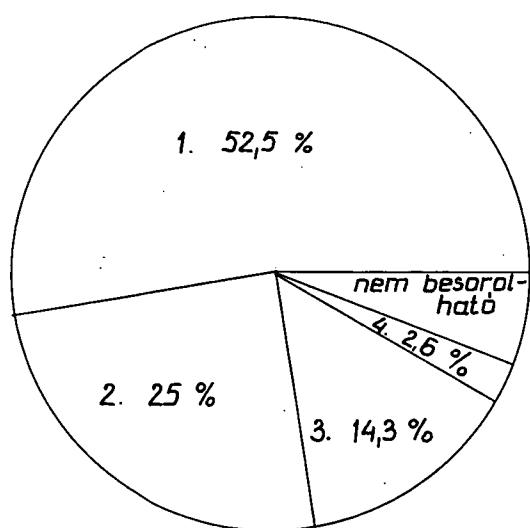
beállítódás, amely a tanulókkal való bánásmódban, a róluk kialakított véleményben megjelenik. A tanulók megítéléséből következtetni lehet az ítéletet alkotó pedagógus tevékenységére.

Minden tanuló bír - más-más arányban - olyan tulajdonságokkal /képessegekkel, adottsággal, hajlammal/, amelyek a nevelése során fejlesztendők, és olyanokkal, amelyeknek kialakulása, végleges beépülése a személyiségbe nem kívánatos. A nevelő beállítódásától is függ, hogy a különböző tanulói tulajdonságok közül melyeket tartja fontosnak, megemlítésre érdemesnek a jellemzésben, s feltételezhető, hogy a tanulóval kialakított kapcsolatát is meghatározza ez a vélemény. Arra vonatkozóan van pontos ismeretünk, hogy az ösztönző-dicsérő tanári állásfoglalás a tanulói teljesítményekre kedvező hatással van, szemben a szidó-bírálóval és a közömbössel.^{/42/} Nem tartjuk túl merész állításnak, hogy a fenti nevelői beállítódások nemcsak az oktatás során érvényesülnek így, hanem a nevelés tágabb értelmében is helytállóak.

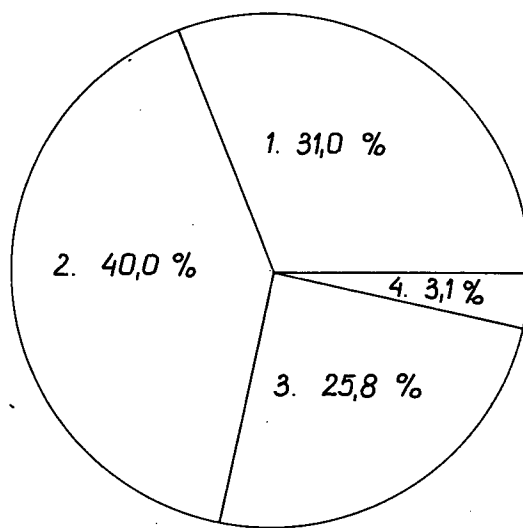
Azok a nevelők, akik a tanulók jellemzésekor tanítványaiknak negatív tulajdonságait sorolták fel, feltehetően kevésbé élnek az ösztönző-dicsérő eljárásokkal; az általuk leírtak ugyanis dicséretre valóban nem alkalmasak. A szidásra-bírálatra épített nevelői tevékenység viszont kevés jó eredményt hoz.

A veszélyeztetett tanulókkal szembeni nevelői beállítódást az alábbi csoportokba való besorolással vizsgáljuk:

1. A jellemzés csak negatív vonásokat tartalmaz
2. A jellemzés pozitív és negatív vonásokat tartalmaz, negatív túlsúllyal
3. A jellemzés pozitív és negatív tulajdonságokat tartalmaz, pozitív túlsúllyal
4. A jellemzés csak pozitív vonásokat tartalmaz /43/

Nehezen nevelhetők /44/

Veszélyeztetettek

6. ábra

A 85. oldalon közölt 1-4. szempontok %-os előfordulása

A 6. ábra adatainak összehasonlító vizsgálatakor az első szembetűnő különbség, hogy a veszélyeztetett tanulókról nyilatkozó nevelők jóval kevesebb tanulóról készítettek csak negatív tulajdonságokat tartalmazó jellemzést, mint a nehezen nevelhetők esetében. Ha azzal megelégedhetnénk, hogy

a nevelői attitűd a veszélyeztetettekkel szemben kedvezőbb, mint a nehezen nevelhetőkkel szemben, a megelégedettség ki nyilvánítására itt lenne az alkalom. Az igazság az, hogy a gyerekeknek közel egyharmadával szemben a nevelők nevelés szempontjából rossz alapállást foglaltak el, s tovább romlik a helyzet, ha ehhez hozzávesszük azokat is, akikről negatív túlsúlyú jellemzések születtek. Ekkor a veszélyeztetett tanulók háromnegyede /71 %/ kedvezőtlen helyzetű. /Ebben az összevetésben megszűnik az a különbség a két csoport között, ami a csak negatív viszonyulásnál még megvolt. A nehezen nevelhetőknél a két szempont összevetése utáni % 77,5/.

Igazán jó nevelő-tanuló kapcsolatnak azt tartjuk, ahol a nevelői eljárások során a dicsérő-elismerő nevelői megnyilatkozások dominanciája érvényesül, de felfedezhető a hiányosságok ismerete is, tapasztalható reakció a fejlődés ütemének lassulásakor is. Amennyiben a jellemzések és a nevelői gyakorlat között összefüggés kimutatható, a fentiek alapján a veszélyeztetettek negyedének helyzete kedvező /25,8 %/, még a nehezen nevelhetőknél minden 7. tanulóé /14,3 %/ 45/

Mivel e fejezetnek nem az volt a feladata, hogy a nevelők

jellemzéseiből a nevelőkre vonatkoztatva vonjunk le következtetéseket, hanem a jellemzések alapján a nevelői beállítódást, fejlesztő tevékenységet a tanulók jobb nevelési lehetőségének szempontjából vizsgáltuk, a jellemző tevékenységről összegező megállapításokat nem teszünk. A tapasztaltakra az utolsó fejezetben térünk vissza.

Szükségessnek látjuk viszont egy jellemzésnek közlését, amelyben - véleményünk szerint - nyomon követhető a környezetnek és a tanuló személyiségének együttes vizsgálata, a megoldást segítő feladatok vállalása, a gyermek sorsáért való aggodás.

"Családi körülményei nem megfelelőek. Édesanyja nem dolgozik, de keveset van otthon, nevelőapja a pénz nagy részét elköltsi, legtöbbször itálra. Sanyi egy beszélgetés során mondta el, hogy otthon sokat kell dolgoznia, állatokat etetnie. Nem jut mindig ideje tanulásra, a házi feladat elkészítésére.

Házuk nagy, de elhanyagolt, gondozatlan. A szülők következetlen nevelését tükrözi, hogy Sanyi válogatás nélkül minden filmet megnéz a tv-ben, hogy gyakran van nála 20,- Ft - nál is több pénz, amelyet cél nélkül, feleslegesen pazarol. Édesanyjáról szinte sohasem beszél, nevelőapjáról is csak akkor, ha az éppen ittas volt. Sanyi 2.osztályos testvérével van legtöbbet /bár már hiányzott többször a legkisebb betegsége miatt is/, szinte minden osztálymegmozdulásra magával hozza.

Sanyi testileg koránál kissé fejlettebb, társainál nagyobb, erősebb. Ennek ellenére sűrűn beteg. Ennek legtöbbször megfázás az alapja, s gyakran tüdőgyulladás a következménye. Nagyon sokszor köhög. Szemüveget kellene viselnie, hiszen erősen bandzsa. Van is szemüvege, ám szülei nem törődnek vele, hogy használja is azt.

Ruházata megfelelő, de a tisztálkodásról, tisztaságáról nem mondható el ugyanez.

Matematikai képességei jók /érdemjegye 4,5/, ám nyelvtan és helyesírás terén a leggyengébbek között van. Szorgalma, órai aktivitása kielégítő, az otthoni munkája nem az. Gyakran hiányzik felszerelése, házi feladata, vagy a megoldás csúnya, rendetlen.

Órán általában érdeklődő, de csak akkor lehet végig fenn tartani a figyelmét, ha minden megnyilvánulását meghallgatom; őt szólítom, ha jelentkezik, különben ellenkezővé válik. Munkáját hullámlás jellemzi. Vannak napok, amikor egyáltalán nem lehet aktivitására számítani. Dacossá, ellenkezővé válik. Örömet leli tanítója bosszantásában, sőt, büszke is rá. Ez az állapot nem tart sokáig, és egy jobb szakasz következik, amikor készségesen vállal minden feladatot, segíteni akar, szinte már az okoz gondot, hogy állandóan el tudjam látni valamilyen munkával, nehogy csökkenjen a lelkesedése. Ilyenkor a vállalt feladatot maradéktalanul végrehajtja.

Osztálytársai nemigen kedvelik agresszív magatartása miatt. Sokan félnek, tartanak tőle, mert igen gyakran verekedés kezdeményezője. Sokszor durva társaihoz szavakban is/káromkodik/, tetteiben is /verekedik/. Igazát csak ilyen módon próbálja bizonyítani. Egyetlen barátja az osztályban S. Attila, aki osztályismétlés útján került a közösségbe. Sajnos, Attila /főleg tanulmányi munka terén/ nem jó hatással van Sanyira.

A családdal való kapcsolatom igen laza. Családlátogatásaimkor a szülők nem voltak otthon. Egyik alkalommal a Pestről érkezett nagypáával tudtam csak beszélni. Édesanyja mindössze egyszer keresett meg az iskolában." /4.osztályos tanuló jellemzése/.

A nevelők beállítódása a veszélyeztetett tanulókkal szemben
a tanulók ellenőrző könyvébe írt nevelői bejegyzések
alapján

A tanulói tettekre következő nevelői reakciók tárháza a tanulók ellenőrző könyve. A nevelők véleményalkotása jellemző a tanulóra, de a véleményt alkotó pedagógusra is. A leírtakból következtethetünk az utóbbiaknál beállítódásukra /dicsérő-buzdító, szidó-bíráló, közömbös/, valamint arra is, hogy a tanuló személyiségének fejlesztése során mit tartanak elsősorban fontosnak, s mi az, amivel kevesebbet törődnek.

A bejegyzések azért is fontosak, mert a nevelésben legfontosabb partner tájékoztatására szolgálnak, s így a szülők beállítódását, nevelési eljárásait is befolyásolják, esetenként számukra mintát is adnak.

A nevelői beállítódásról kaptunk adatokat a jellemzések elemzéséből is. A mostani adatokat mégsem tekinthetjük az ott leírtak kontrolljának, ugyanis a jellemzéseket az osztályfőnökök készítették, az ellenőrzőbe írt bejegyzések viszont a testületek más tagjaitól is származhatnak és származnak.

Az ellenőrző könyvekbe írt bejegyzéseket a helyszínen gyűjtöttük össze. A 141 veszélyeztetett tanuló közül 108-nak /76,59 %/ az ellenőrzőjét néztük át. A 33 hiányzó ellenőrzőnek vagy a gazdája nem volt ott, vagy a tanuló ellenőrzőjét nem hozta magával. Az összes bejegyzés száma 135 volt, az 1 tanulóra jutó bejegyzések száma 1,25.

6.sz. táblázat

Nevelői bejegyzések az ellenőrző könyvekben

Bejegyzések száma	Tanulók száma	A tanulók %-a
0	40	37,03
1	40	37,03
2	14	12,96
3-8	14	12,96

A 6.sz. táblázat adatai arról tanúskodnak, hogy a nevelési folyamatnak nem rendszeres velejárói az írásos bejegyzések. Ez nem okozott meglepetést, mert eddigi tapasztalataink is hasonló megállapítást sugalltak. Figyelembe véve azonban, hogy az adatgyűjtésre január végén került sor, amikor a tanévnek több mint fele eltelt, a reakciók alacsony száma - a tanulók fejlődése szempontjából - nem megnyugtató.

Nem megnyugtató azért sem, mert a tanulók értékelésének folyamatossága csak a tanulmányi haladás terén megoldott; teljes emberré válásukhoz ez azonban kevés. Tisztában vagyunk azzal, hogy írás nélkül is lehet eredményes nevelőmunkát végezni, ha a nevelés feltételei is kedvezőek /pl. rendszeres kapcsolat nevelők és a szülői ház között/. Az írásos értékelés azonban lehetőségében más, több, mint a szóbeli minősítés. Rangja, irányító szerepe, befolyása a tevékenységre - az írás adta állandóság következtében - nagyobb, ezért felhasználására is gyakrabban kellene gondolnunk.

A veszélyeztetett tanulók háromnegyede az anyaggyűjtés időpontjáig - 5 hónap alatt - legfeljebb 1 alkalommal kapott írásos minősítést, s mindössze 12,96 %-uk ellenőrzőjében van 3 vagy annál több bejegyzés. Az ő esetükben a szülők figyelmének ébren tartására is szolgál a nevelői minősítés rendszeressége, gyakorisága. A nevelés iránti közömbösség felszámolásában segíthetne a törődést bemutató nevelői állásfoglalás.

7.sz.táblázat

A nevelői bejegyzések tartalom szerinti csoportosítása

Tartalom	Bejegyzések száma	Összes bejegyzés %-a
Tanulmányi eredményre vonatkozó	47	34,81
Neveltségre vonatkozó	60	44,44
Felszerelésre "-"	23	17,04
Ápolatlanságra "-"	5	3,70

A bejegyzés léte önmagában nem segíti a nevelőmunkát. Tartalma képes arra, hogy változások előidézője legyen.

A nevelési feladatrendszer^{/1/} a nevelői bejegyzések csoportosításához is kínál szempontokat. Eredeti szándékunk szerint ez adta volna az elemzés alapját. A bejegyzések tanulmányozása után azonban ettől eltekintettünk, mert az anyag más elrendezése jobban mutatja a nevelői gyakorlat irányultságát.

Ilyen meggondolás alapján került kiemelésre gyakori előfordulása miatt a tanulmányi eredményre, felszerelésre, ápolatlanságra vonatkozó bejegyzés, mint szempont, s az e kategóriákon kívül eső bejegyzéseket a "neveltség"szempontja foglalja magába.

A 7.sz.táblázat szerint igen gyakori a tanulmányi eredményre való reagálás /34,81 %/. Ezek egy része igen tömör, s adott tantárgyban tapasztalt mulasztásról szól.

Pl."Értesítem,hogy nem készítette el a feladatát földrajzból." Mások az ok felderítésével is foglalkoznak: "Margit nem hajlandó a szorzótáblát megtanulni, így akar a 7. osztályból a 8.-ba lépni. A szünetben vendégségre és tv-nézésre hivatkozott, hogy azért nem tanulta. A gyermek érdekében megkérem a szülői házat szigorúbb ellenőrzésre."

A tapasztalt hiányosságok kijavítása érdekében használható - a szülői ház adottságait is figyelembe vevő - programot egyik nevelő sem ad.Az egyetlen igény: a szigorú ellenőrzés érvényesítését kérik. Szó szerint így pl.: "Kérem a szülői intelem szigorú érvényesítését." Az otthon más okok miatt sem ritka testi fenyték alkalmazásához így a szülő intézményi támogatást is kap, s hogy ezt eljárása helyességének igazolásául is betudhassa, már csak az ő felfogásától függ.

Minden 6. bejegyzés olyan felszerelés hiányáról szól, amely az iskolában a munkavégzéshez szükséges.Pl.:"Kedves Szülők! Tudatom, hogy leányuk sorozatosan nem hozza el gyakorlati foglalkozásra felszerelését. Órákon így dolgozni nem tud." Vagy röviden: "Nem hozta el füzetét." Ezek a bejegyzések a tanulók hanyagságára, figyelmetlenségére engednek következtetni, de mögöttük gyakran ott áll a szülői ház gondatlansága és igénytelensége, az otthon zsúfoltsága, gyenge be rendezettsége is.

Az ápolatlanságra vonatkozó bejegyzések a tanulók tisztaságát kifogásolják, esetenként tetvesedésről tájékoztatnak. Ilyenkor a szülői teendőkre pontosan felhívják a figyelmet. A bejegyzések legtöbbjét a "neveltségre vonatkozó" kategóriába soroltuk /44,44 %/. Ezek nagy része igen általános /"Rossz magatartásáért figyelmeztetésben részesítem."/, más részük a tanulók által elkövetett helytelen cselekedetet tartalmazza, valamint az ezért járó /adott/ büntetést /"Értesítem a Szülőket, hogy Robit orvosi igazolás hamisításáért osztályfőii intézésben részesítem."/. Az elmarasztalások legtöbbje a tanulók erkölcsi fogyatékoságával foglalkozik.

Az eddig felsorolt, a bejegyzésekből idézett példák mind hiányosságról értesítenek, a személyiség működésének torzulását jelzik. A hibákra való reagálás általános voltát a számok is igazolják: az összes bejegyzésből mindössze 25 volt elismerő /a bejegyzések 18,51 %-a/. Ebből 6 a tanulmányi eredményre, 19 a neveltségre vonatkozott.

Utóbbiak között sok az olyan, amely kulturális rendezvényen való szereplést jutalmaz. /"Tisztelt Szülő! Gyermekeit az orosz táncokban nyújtott kimagasló, szép teljesítményéért dicséretben részesítem."/ Említésre érdemes az is, hogy a dicséreteknak közel fele napközis nevelőktől származik, mint-

egy igazolva azt is, hogy a pedagógusok - ha nemcsak a tantárgyi átlag révén kerülnek elbírálásra - hajlandók a tanulók számára is legkedvezőbb dicsérő-buzdító beállítódásra.

A szülők-és gyermekek - számára is igen fontos, hogy a bejegyzések milyen formában, milyen hangvétellel íródnak. Még mindig sok a csak tényyszerűségre szorítkozó bejegyzés, de öröndetesen szaporodik azoknak a száma, amelyeken érződik a jobbító szándék, a változtatás akarása, a bizalom a javulásban, még akkor is, ha az üzenet alapja elmarasztalás, feddés. Napközis nevelő írja: "Értesítem a kedves Szülőket, hogy János fiuk a napköziben fegyelmezetlen magatartása miatt elmarasztalásban részesült. Kérem a család segítségét, hogy a gyermek rendesebb viselkedésével ne szégyent, hanem örömet tudjon szerezni."

Az ellenőrző könyvekben lévő beírások alapján tett megállapítás a nevelők beállítódásáról megegyezik a jellemzések elemzése utáni konkluzióval: a nevelők a veszélyeztetett tanulókkal szemben inkább a szidó-bíráló alapállásból közelítik meg a gyerekeket, s ritkán tapasztalható a jóban való megerősítés szándéka.

IV. A VESZÉLYEZTETETT TANULÓK HELYE AZ OSZTÁLYKÖZÖSSÉGEKBEN

Az előző fejezetekben áttekintettük a veszélyeztetett tanulók helyzetét befolyásoló tényezőket. Ezek egy része már a közösségbe érkezéskor érezteti hatását /családi körülmények, a nevelés előtörténete/, mások a közösségek alakulásának, formálódásának idején befolyásolják a veszélyeztetett tanulók által elfoglalt helyet /pl. a nevelők beállítódása/. A tanulók alakítását jelentősen meghatározza a közösségben kivívott helyük; pedagógiánk ugyanis a személyiségformáló tevékenységet - az általunk célnak tartott közösségi ember kialakítása érdekében - a közösségi tevékenységnek rendeli alá, amely a közösség szervezeti formáját felhasználva funkcionál. /1/

A közösség - tanulócsoport - nem homogén, "hanem erősen tagolt, struktúrált egység, amelyben a közösségi tevékenység eleve nem hathat mindenkire egyformán. Ugyanakkor a tevékenység tovább struktúrálja a közösséget, újabb kapcsolatok alakít a gyermekek között, s az egymáshoz hasonló, ill. egymástól különböző tanulók alcsoportjait, rétegeit hozza létre. A kollektíva minden tagja sajátos helyet foglal el a dinamikus kapcsolatrendszerben, a közösség szerkezetében, ezért a közösségi tevékenység hatása csakis a struktúrán keresztül, attól befolyásoltan jut el hozzá." /2/

A formális és informális struktúrában elfoglalt helyet leginkább meghatározó tényezőről, a tanulók tanulmányi eredményéről eddig nem esett szó, vizsgálatuk viszont - épp fontosságuk miatt - nélkülözhetetlen.

8.sz. táblázat

A veszélyeztetett tanulók tanulmányi rétegződése

Tanulmányi átlag	Tanulók száma	%-a
1,0	10	10,8
2,0-2,7	25	26,9
2,8-3,7	30	32,3
3,8-4,7	7	7,5
4,7-5,0	1	1,1
1. osztályos volt,		
megfelelt	15	16,1
jól megfelelt	5	5,4

Az elfogadott normális /általános/ teljesítménygörbéhez képest jelentős eltolódás tapasztalható az alacsonyabb teljesítményszint felé /8.táblázat adatai/. Ennek más hatásaival, következményeivel most nem foglalkozunk, nem vizsgáljuk pl. a pályaválasztást korlátozó voltát. A továbbiakban - eredeti célunknak megfelelően - a formális struktúrával való összefüggést elemezzük.

A veszélyeztetett tanulók helye a formális struktúrában

Formális struktúra és a tanulmányi eredmény közötti összefüggést részletesen vizsgálta a közelmúltban Hunyadi Györgyné.^{/3/} Foglalkozott a tanulmányi eredmény és a képességek közötti különbség kérdésével is. A veszélyeztetett tanulók szempontjából lényeges megállapítása, hogy a tanulmányi eredmények nem feltétlenül tükrözik a meglévő képességeket; utóbbiak teljes értékű kibontakozásához megfelelő körülmények is szükségesek. Amennyiben a körülmények jelentős mértékben eltérnek egymástól, a tanulmányi eredményre ható befolyásuk is különböző. A közösségekben elfoglalt hely nem a képességek függvénye, hanem a tanulmányi eredményé. Ismerve a veszélyeztetettek kedvezőtlen körülményeit, feltételezhetjük, hogy a tanulmányi eredmény szerinti elbírálás következtében a formális struktúrában elfoglalt helyük a képességeik adta lehetőségeik alatt marad.

A pedagógusok felfogásában is igen erősen összefonódott a "jó tanuló - jó közösségi ember" kettős kritérium, s ennek következtében a gyerekek szemlélete is hasonlóan alakult: "a tanulók által jó közösségi gyerekek tartott diákok rétegei és a tanulmányi teljesítménystruktúra között szoros összefüggés mutatkozik."^{/4/}

A közösségek céljaik megvalósítása érdekében megszervezik tevékenységüket. E szervezés során az elvégzendő feladatok célszerű, az egyéni képességeket is figyelembe vevő elosztásáról is gondoskodnak, s a működés során a részterület irányításáért felelős adott alkalommal vezetőként, más alkalommal végrehajtóként dolgozik.

Az általános iskolákban megszervezett közösségek alapját a zömében azonos korúak egy osztályba sorolása adja, funkcionálását az úttörőszövetség által ajánlott felelősi rendszer kialakítása biztosítja. Ez a felelősi rendszer adja az osztályközösség /raj/ formális struktúráját.

A különböző felelősök teendőik ellátása közben különböző ideig szerepelnek irányítóként, ill. végrehajtóként. Ez akkor is így van, ha a közösség funkciói valóban szükségesek a közösség folyamatos, célszerű működése érdekében. A különbségek lényegesen megnőnek akkor, ha egyes felelősök ténykedése formálissá válik, esetleg nincs is szükség rájuk, ki-nevezésük vagy megválasztásuk nem saját közösségük szükségleteiből fakad, hanem elvi meggondolásokon alapul, máshol, más körülmények között bevált forma szolgai átvételéből következik. Tapasztalataink szerint az általános iskolákban jelenleg sokan olyan funkciók birtokosai, amelyek ellátása tevékenységet nem, vagy csak igen ritkán kívánnak meg.

Ennek a kára így több annál, mint ami az illető tanuló tétlenségét jelenti: olyan következtetéshez vezethet, hogy feladat vállalása nem feltétlenül kíván meg munkavégzést is.

A veszélyeztetett tanulóknak a formális struktúrában elfoglalt helyzetük megítéléséhez az alábbi kategóriákat jelöltük ki, figyelembe véve a fentebb leírtakat is:

- a./ Vezető tisztségviselők: akik az úttörőcsapat egészére vonatkozó tisztséggel bírnak, a rajban vezetők, őrsvezetők, őrsvezető helyettesek; munkájuk rendszeres
- b./ Nem vezető tisztségviselők: akik az őrsben kaptak /vállaltak/ tisztséget
- c./ Nincs tisztségük.

9.sz.táblázat

Veszélyeztetett tanulók tisztségei őrsükben

Tisztség	Tanulók száma	%
a. őrsvezető	1	
őrsvezető helyettes	2	3,57
b. egészségőr	6	
kincstárnok	3	
mókamester	8	
sportfelelős	7	
szakács	8	
nótafa	5	
zászlótartó	8	
krónikás	3	
nyakkendő felelős	3	
hírvivő	4	
faliújság felelős	1	
ezermeister	1	67,86
c. nincs tisztsége	24	28,57

A 8.sz. és 9.sz. táblázat adatainak összevetése igazolja Hunyadi Györgyné kutatásának megállapítását, amely szerint a közösségben vezető tisztségviselők döntő többsége a jó tanulmányi eredményt elérők közül kerül ki, a tisztség nélküliek zöme pedig a leggyengébben tanulók közül.^{/5/}

A veszélyeztetett tanulóknál ez az ok-okozat sorrendjében úgy jelentkezik, hogy kedvezőtlen körülményeik a funkciók betöltését leginkább meghatározó tanulmányi eredményt károsan befolyásolják, s így jelentős részük nehezen válhat valóban közösségi emberré, ugyanis a közösségi élet gyakorlatának csak korlátozottan részesei. Közülük 28,57 %-ának egyáltalán nincs biztosítva a közösségért végzett munka, így a közösség iránti felelős tevékenység csak egy-egy alkalommal válik érezhetővé számukra, értékelésük csak egyéni tetteik alapján történhet. A közösségben dolgozhatnak, a közösségért csak ritkán.

A tisztséggel bírók, de nem vezetők /67,86 %/ helyzete akkor lesz megnyugtatóbb, ha az úttörőcsapatok élete a jelenleginél valóban több alkalmat ad az egyéni képességek kibontakoztatásához, ha a mozgalmi tevékenység sokszínűsége a jelenlegi egyoldalú, a tanulmányi eredmény döntően befolyásoló szerepét megszüntetheti. A sokirányú tevékenység képes a sokoldalú fejlesztésre, s ez igényli is a közösségek munkájában a valódi munkamegosztást.

A jelenlegi iskolai gyakorlatot is figyelembe véve a formális közösségekben a veszélyeztetett tanulók 3,57 %-ának helyzetét ítéldhetjük egyértelműen jónak. Ők a közösségben a közösségért rendszeresen tevékenykednek.

A közösség formális struktúrájában elfoglalt helyet befolyásolja a közösségben eltöltött idő is. Minél hosszabb ideje tagja egy tanuló közösségének, annál kedvezőbbek a lehetőségei arra, hogy megismerje a közösség céljait, tevékenységét és munkastílusát, és viszont: a közösségnek lehetősége van tagjainak képességeiből adódó lehetőségeit felterképeznie, s döntenie arról, hogy ezeket hogyan tudja leghasznosabban az egész közösség érdekében kamatoztatni. Meghatározott idő eltelte után a közösségben kialakul az eredményes működés legkedvezőbb formája. Egy esetlegesen később érkezőnek ezzel a már kialakult formával kell szembenéznie.

10.sz. táblázat

Veszélyeztetett tanulók túlkorossága

Túlkoros, évvel	Általános iskolában		Kisegítő iskolában	
	Tanulók száma	%	Tanulók száma	%
0	64	59,8	5	14,7
1	25	23,4	11	32,4
2	10	9,3	13	38,2
3-n	8	7,5	5	14,7

A veszélyeztetett tanulók több mint 40 %-a /lásd 10.sz.táblázat/ általános iskolai pályafutása során osztályismétlése révén közösséget is változtatott. Ez a változás számára azt is jelentette, hogy a hosszabb-rövidebb idő óta együtt dolgozó közösség a maga kialakult hivatalos szerkezetével fogadta, s neki - a beilleszkedés érdekében - bizonyítania kellett. Mivel a legfontosabb bizonyítási terület a tanulmányi eredmény, s ő éppen ennek gyenge volta miatt került új környezetébe, várható, hogy beilleszkedése nem megy zökkenők nélkül, esetleg a formális struktúrába való eredményes beépülése nem is sikerül. Ez a sikertelenség is oka lehet azoknak a rendbontásoknak, amelyet büntetések követnek, s egész személyiségének negatív megítélését vonhatják maga után.

A veszélyeztetett tanulók helye az informális struktúrában

A közösségekben a hivatalos szerkezet mellett a működés során kialakul egy - a személyes tulajdonságokat jobban figyelembe vevő - kapcsolatrendszer, amely a közösségi tevékenységet is befolyásolja. Ez a tanulók spontán szerveződése következtében létrejövő informális hálózat számos hatás érvényesülésével nyeri el az adott közösségben kialakuló formáját, s elemzések bizonyítják, hogy nem véletlenek egybeesésének eredménye az informális struktúra adott volta.^{/6/}

A nem hivatalos szervezetben elfoglalt helyzetet befolyásoló tényezők körét - legalábbis azok közül a legfontosabbakat - Hunyadi Györgyné munkája alapján ismerjük.^{/7/} Hogy megállapításait össze tudjuk vetni a veszélyeztetettek helyzetével, az illetékes osztályfőnököket szociometriai felmérés elvégzésére kértük fel./E felkérés szövege a 4.sz. melléklet/.

A felmérés elvégzésekor a Miloslav Petrusek által megjelölt kritériumok közül^{/8/} az alábbiak megtartását kértük:

- a választás a zárt csoporton /osztályon/ belül történjen
- a választások száma korlátozott /3/
- pozitív és negatív választás is legyen
- a tanulók választásaikat intenzitásuk szerint rangsorolják
- egyetlen választási kritériumot alkalmazzanak
- a választási kritérium reális legyen
- a tanuló választását indokolja.

A mérésből kimaradtak - az anyag egységessé tétele érdekében - a kisegítő iskolai osztályokba járók /34 tanuló/, valamint az írással még nehezen birkózó 1. és 2.osztályosok /40 tanuló/. A felmérés elvégzése - természetesen - nem volt kötelező. Ennek ellenére 41 osztályfőnök végzett mérést, s

s adott 53 tanulóra vonatkozó adatot. A feldolgozás során a szociometrikus mátrix és körszociogram állt rendelkezésünkre.

11.sz.táblázat

Adatok a szociometriai mérésben résztvett veszélyeztetett tanulókról

Osztály	A tanulók száma		A tanulók osztályainak összlétszáma	
	fiú	lány	fiú	lány
3.	2	5	58	93
4.	4	4	65	74
5.	11	2	235	45
6.	2	5	54	100
7.	4	7	104	155
8.	4	3	83	75
Összesen:	27	26	699	542

A szociometrikus mátrix adatainak összeadása során megkaptuk a veszélyeztetett tanulók elfogadásáról, ill. elutasításáról tanúskodó szavazatokat /lásd 12.sz.táblázat/. Ez a szám önmagában azonban semmiféle információt nem ad. Viszonyítási alapot kellett keresni. Ezt az adott osztályokban legnépszerűbb /leggyakrabban választott/ és a legkevésbé kedvelt tanulók személye kínálta, ezért összegyűjtöttük a rájuk vonatkozó szavazatokat is. A két szélső pont ismeretében a veszélyeztetett tanulók helyzete könnyebben érzékelhető.

A viszonyítás szemléletesebbé tétele érdekében úgy jártunk el, hogy a felsorolt esetekben figyelembe vettük, hogy az összes kapott szavazat mennyi lehet $/n-n_1$, ahol n_1 a veszélyeztetett tanulók száma/, s azt mutattuk ki a továbbiakban, hogy a kapott szavazat hány %-a az elvileg megszerezhetőnek /13.sz. táblázat/.

12.sz. táblázat

A veszélyeztetett tanulókra vonatkozó választások

Osztály	Fiú		Lány	
	elfogadó/+/	elutasító/-/	elfogadó/+/	elutasító/-/
3.	1	23	10	4
4.	7	29	4	12
5.	16	87	6	14
6.	4	9	14	9
7.	5	15	17	18
8.	6	3	6	13
Összesen:	39	166	57	70

13.sz. táblázat

A szociometriai mérés választásainak száma %-ban

	Veszélyeztetett		Legnépszerűbb	Leginkább
	fiú	lány		elutasított
	t a n u l ó r a			
Elfogadó/+/	1,93	3,68	10,89	0,64
Elutasító/-/	8,23	4,52	0,50	16,30

A kapott adatok minden szempont szerinti elemzéskor azt mutatják, hogy a legnagyobb különbségek a nemek /fiúk-lányok/ helyzetében vannak.

Az elfogadó és elutasító szavazatok aránya a lányoknál 0,81, a fiúknál 0,23. A lányok távolsága a legelfogadottabb tanulóktól jóval kisebb /7,21/, mint a fiúké /8,96/, ugyanakkor a lányok távolsága a leginkább elutasítottaktól jelentősen nagyobb /11,78/, mint a fiúké /8,07/.

A kialakult különbségek indoklásához több tényező befolyásoló szerepét is figyelembe kell venni.

Az otthoni körülmények vonatkozásában a legtöbb szempont szerint nincs különbség. A szülők lehetőségei, a nevelés szubjektív és objektív feltételei az otthoni környezetben azonosak. Különbséget jelenthet viszont a családban élő sok gyerek, s annak a falusi életformának a hatása, hogy a gyerekekről az anyának, távolléte esetén a legnagyobb lánynak kell gondoskodnia. Mivel a gondoskodás lehetőségének a száma ezekben a családokban igen magas, a lányok többet gyakorolják a kapcsolatteremtést, a cél elérése érdekében gyakran úgy, hogy látszólag vagy valóban azonosulnak a gondjukra bízottal, s ez a gyakorlás számukra könnyebbé teszi kapcsolatok kialakítását más közösségekben is.

A nevelők beállítódása - a jellemzések és az ellenőrző könyvekbe írt bejegyzések alapján - kedvezőbb a lányokkal, mint a fiúkkal szemben. A tanulók részéről - különösen az alsóbb osztályokban - tapasztalható a nevelővel való azonosulás; az ő véleménye igen gyakran a közösség értékítélete is lesz, s ez a lányok számára ad jobb lehetőségeket. Ezt látszik igazolni a 12.sz. táblázat fiúkra vonatkozó adatsora /összevetve a 11.sz. táblázat létszámadataival/, amely osztályonként felfelé haladva - a tanulók önálló véleményének erősödésével párhuzamosan - a veszélyeztetett fiúk helyzetének fokozatos javulásával jár együtt. /Ennek a javulásnak az értéke azonban megkérdőjelezhető. Feltételezhető ugyanis, hogy a korábban a nevelő által szidott-bírált tanuló nem változott meg, de a fokozatosan önállóan értékítéletet alkotó tanulók érdeklődése megnőtt a társuk által hirdetett és megvalósított, céljainkkal nem egyező magatartási, viselkedési normák iránt/.

Jelentős előny a lányok számára kapcsolatok kialakításában az is, hogy tanulmányi eredményük az általános iskolákban valamivel jobb, mint a fiúké. A veszélyeztetettek között is zömük a közepesek táborában van, így kapcsolatépítési lehetőségeik száma közel a duplája annak, mint az alsó régióban lévő fiúké./9/

A veszélyeztetett lányok helyzete azonban csak a veszélyeztetett fiúk helyzetéhez képest kedvező, az egész tanulói-fjútséghez viszonyítva ők is kedvezőtlen pozícióban vannak.

14.sz. táblázat

A veszélyeztetett tanulók kölcsönös választásai

Osztály	A kölcsönös választások száma							
	Fiú				Lány			
	0	1	2	3	0	1	2	3
3.	1	1	-	-	1	2	1	1
4.	1	1	2	-	3	1	-	-
5.	5	3	2	1	-	1	1	-
6.	1	-	1	-	-	2	2	1
7.	3	-	1	-	-	4	2	1
8.	1	1	2	-	2	-	1	-
Összesen:	12	6	8	1	6	10	7	3
%-ban:	44,4	22,2	29,6	3,7	23,0	38,5	26,9	11,5

Más, nagyobb létszámmal végzett, a reprezentatív mintavétel szabályainak megfelelő vizsgálatnál a tanulók 9,75 %-ának nem volt egyetlen kölcsönös kapcsolata sem.^{/10/} A veszélyeztetett tanulóknak viszont 33,9 %-a foglal helyet a közösségek peremén. Csak választ, de őt nem választják, ill. ha választják is, ez a választás nem kölcsönös.

Feltételezhetjük, hogy közösségben egyedül élni sokkal nagyobb megpróbáltatás, mint közösségen kívül elviselni a társtalanságot. A veszélyeztetett tanulók harmada közvetlenül tapasztalja a körülötte történetekben a barát jelentőségét, ugyanakkor ő ilyen kapcsolatok kialakítására képtelen. Feladatainak megoldásában csak saját magára számíthat, teatinek értékelését és korrekcióját is egyedül kell elvégeznie. A formális és informális struktúrában egyaránt kedvezőtlen helyzetű gyerekeknek kollektivitását -az ehhez szükséges tevékenység végzésének hiánya miatt - nem, vagy csak igen szerény mértékben tudjuk kifejleszteni.

A kölcsönös választások számában is igen jelentősek az eltérések a fiúk és a lányok között. Más mérések is azt igazolják, hogy a kölcsönös kapcsolat nélküli fiúk száma nagyobb /10,97 % az összesből/, mint a lányoké /8,51/.^{/11/}

A veszélyeztetetteknél ez a különbség a nemek között jóval nagyobb /lásd a 14.sz.táblázat/. Más vizsgálatnak kellene eldöntenie azt, hogy pontosan mi az oka a nemek közötti különbségnek a kapcsolatteremtésben. Nem tartjuk valószínűnek, hogy az eltérés biológiai, pszichikus adottságokkal magyarázható. Szerepet játszhat benne az iskola a maga tevékenységével, a nevelésről vallott felfogásával és gyakorlataival is.

Részint a fenti kérdés részleges megválaszolása érdekében megvizsgáltuk a veszélyeztetett tanulók választásainak realitását. Ehhez elfogadtuk ténynek azt a megállapítást, amely szerint a kölcsönösen egymást választók a közösség népszerűségi rangsorában megközelítően azonos helyzetben vannak, s ezt a helyzetet számos tényező együttesen, bár különböző mértékben befolyásolja/tanulmányi eredmény, formatív struktúrában elfoglalt hely, szülők státusza, nem stb.//12/

15.sz. táblázat

A veszélyeztetett tanulók által 1. helyen választott tanulók összes kapott szavazatai

		A választott, kapott szavazatai	
		+	-
Fiú		125	28
	által választott		.
Lány		91	45

A lányok által 1.helyen választott tanulók helyzete ugyan lényegesen kedvezőbb, mint a választóké, de a távolság még "belátható", a kölcsönös választások létrejöttéhez az esélyek megfelelőek. /A +, - választások aránya a veszélyeztetett lányoknál 0,81, a választott tanulónál 2,02./ Ezt igazolja a realizált kölcsönös kapcsolatok száma is /lásd 14. sz.táblázat/.

A fiúknál az eltérések jóval nagyobbak. A veszélyeztetett fiúknál a + és - választások aránya 0,23, az általuk 1. helyen választottnál ugyanez 4,46. /A fiúknál a különbség a választott tanuló és saját helyzetük között 4,23, a lányoknál 1,21./

A fiúknál a közösségek peremére kerülésnek egyik oka, hogy választásaik irreálisak; a közöttük és az általuk 1. helyen választott tanulók közötti távolság olyan nagy, hogy azt áthidalni nem tudják. Veszélyeztetett, igen sok szempontból hátrányos helyzetű tanulókról lévén szó, a választások ilyen irányultságát magyarázhatjuk azzal, hogy igen erősen él bennük a vágy helyzetük megváltoztatására, s ezt a változtatási lehetőséget abban látják, hogy részesei lehetnének az elismert osztálytárs környezetének, átvállalva annak népszerűségéből is.

A fiúk irreális választásához még egy adalék: 4 olyan esettel találkoztunk, amikor a veszélyeztetett tanuló elfogadó választását a választott elutasítással viszonyozta. A lányoknál ilyen nem fordult elő.

A veszélyeztetett tanulók helyzete tehát az informális struktúrában is kedvezőtlen. Gyakori közöttük a társ nélküli, s a fiúk lényegesen kevesebb kölcsönös kapcsolattal rendelkeznek, mint a lányok.

A közösségek tagjainak véleménye a veszélyeztetett tanulókról

A szociometriai mérésben résztvevő tanulók választásaikat indokolták is. Feltételeztük, hogy ennek során a közösségen belül kialakult viszonylataikat, a tapasztalt jellemző szokásokat, a megismert eszményeknek társaikban fellelhető tulajdonságait, zömében tehát erkölcsi tulajdonságokat sorolnak fel.

Az indoklások anyaga kettős elemzésre is alkalmat ad: egyrészt megismertet a veszélyeztetett tanulók tulajdonságaival, másrészt a felsoroltakból következtetni lehet az iskolának a szocialista erkölcsiség kialakításában elért eredményeire.

Utóbbira megnyugtató választ adni csak a teljes anyag feldolgozásával lehetne, ezzel viszont eredeti céljainktól igen messze kerülnénk. Ezért az erkölcsi fogalmak fejlődésével csak közvetve foglalkozunk, annyira, amennyire a veszélyeztetettekre vonatkozó közlések ezt megengedik. Tudomásul vettük, hogy a tanulók a felsoroltaknál jóval több erkölcsi fogalmat ismernek, de csak azokat használják fel, amelyeket az illető tanuló tevékenységével felidézett bennük. Vártuk viszont, hogy az erkölcsi fogalmak évről-évre történő fejlesztése következtében ismereteik bővülnek, megfogalmazásaik árnyaltabbak lesznek, s olyan személyiségvonások kerülnek előtérbe a felsőbb osztályokban, amelyek a hosszabb közösségi gyakorlat következtében a kollektivitás jegyeit is magukon hordják.

Mivel első elképzelésünkben még nem szerepelt a veszélyeztetett tanulókra leadott választások elemzése, az anyaggyűjtést is csak később végeztük el, s ekkorra több osztályfőnök megsemmisítette a választást tartalmazó lapokat. A továbbiakban csak azokkal az osztályokkal foglalkozunk, ahol a teljes anyag rendelkezésünkre állt /4., 5., 7. osztályok/.

A feldolgozást tovább korlátozzuk azzal, hogy csak az elutasító véleményeket vesszük figyelembe, ugyanis csak itt áll megfelelő mennyiségű anyag rendelkezésünkre. Ennek oka kettős: a tanulók eleve több negatív tulajdonságot ismernek, mint pozitívat, /13/ másrészt a veszélyeztetett tanulókkal szembeni állásfoglalások zöme elutasító, s ennek indoka szintén negatív tulajdonság.

Az általános iskolák az erkölcsi nevelésben a szükségesnél kevesebb eredményt tudnak felmutatni. Ennek oka "a szocialista magatartással kapcsolatos jól körülhatárolt egységes követelményrendszer hiánya, valamint az erkölcsi magatartás determinánsainak és hatásmechanizmusának kidolgozatlansága", /14/ valamint az elért eredmények mérési metodológiájának hiányos volta.

Az erkölcsi fogalmak kialakulásának útján a tanulók a valóság elemzése alapján eljutnak odáig, hogy felismerik a belső tulajdonságoknak a cselekvésben való megnyilvánulását.

Az erkölcsi cselekedet valamely erkölcsi tulajdonság megjelenési formája. A tulajdonság megnevezése magasabb szintet jelent, mint a cselekedet felismerése; adott tulajdonság neve nagyobb fokú általánosítás eredményeként alakul ki, s több, más-más módon megnyilatkozó cselekedet összefoglalója lehet. Fejlettebb erkölcsi fogalmakkal bír, aki az elbírálás során erkölcsi tulajdonságokkal dolgozik, mint aki erkölcsi cselekedetokről írt.

16. sz. táblázat

A választásokban szereplő szavak megoszlásának aránya^x

	4.	5.	7.
	o s z t á l y		
Erkölcsi cselekedet	62	79	39
Erkölcsi tulajdonság	19	17	46
Nem erkölcsi tulajdonság	19	4	15
Összesen:	100	100	100

A választások indoklásaiban az erkölcsi tulajdonságok aránya a 7. osztályban a legmagasabb, a fejlődés tehát látható. Ennek mértéke azonban nem kielégítő, hiszen az indoklásban az elvonatkoztatást még nélkülöző erkölcsi cselekedet előfordulása 39,0 %.

Más meggondolásból, de hasonló felmérést végzett Bíró Katalin. Az általa a 4. osztályban végzett mérés arányai^{/15/} sokkal kedvezőbbek, mint az általunk vizsgált populációban.

x A nem besorolható szavak nélkül

A legtöbb anyagot adó 5. osztályokban a felsorolt indoklások így oszlanak meg /csak az 1-nél többször előfordulók/:

Erkölcsei cselekedet Erkölcsei tulajdonság Nem erkölcsi tulajdonság

csúfolnak	6	becstelen	3	buta	2
veszekednek/velem/	2	rossz	7	nem mosakodik	
verekszik	28	rendetlen	4		5
hülyül	4	szemtelen	2		
hazudik /füllent/	3	durva	2		
		nem megbízható	2		
lop	2	kényes	2		

A veszélyeztetett tanulókról az osztálytársaik által alkotott vélemény erkölcsi neveltségük komoly fogyatékosságairól árulkodik. Nem valószínű, hogy a vizsgált tanulók nem ismerik azokat az erkölcsi fogalmakat, cselekedeteket, amelyeket velük szemben kifogásként említenek társaik. Bizonyára tisztában vannak azzal is, hogy ezek nem elfogadhatóak, hogy a közvélemény ezeket elítéli, s alkalmankénti megnyilvánulásuk esetén szankciókat is alkalmaz. Valószínűbb, hogy az erkölcsi normák beépülését személyiségükbe, az azokhoz való alkalmazkodást más tényezők akadályozzák meg.

Az erkölcsi fogalmak személyiségszabályozó szerepüket akkor láthatják el megfelelően, ha szokássá, meggyőződéssé

válnak.

A veszélyeztetett tanulók esetében a helyes szokásoknak, a meggyőződésnek a kialakulását leginkább gátolja, hogy otthoni környezetük sem alkalmazkodik maradéktalanul a szocialista erkölcs normáihoz, s tetteivel nem azt bizonyítja, hogy ezek megtartása feltétlenül szükséges; inkább azt, hogy figyelmen kívül hagyásukkal is kialakítható valamilyen életforma, amely - a szabadság helytelen értelmezése következtében - szabadabbnak tűnik, mert kevesebb gátlást vesz figyelembe.

A szocialista erkölcs közösségi erkölcs. Az erkölcsi tulajdonságok, értékek akkor lesznek elismertek, ha ezt a közösség - kimondva vagy kimondatlanul - elfogadja. Veszélyeztetett tanulóink viszont a közösségek formális és informális szerkezetében is kedvezőtlen helyzetben vannak, ezáltal a pozitív erkölcsi tulajdonságok kialakulásának gyakorlótere is csak korlátozottan áll rendelkezésükre. A pozitív erkölcsi tulajdonságok meglétét is közösségi tevékenység közben lehetne bizonyítani, s lehetőségük erre is kevés.

Annak érdekében, hogy pontosan meg tudjuk állapítani, mennyire közösségi indíttatékúak az elutasító vélemények, az indoklásokat 2 csoportba soroltuk. Az egyikbe azok kerültek, amelyek kialakításához feltétlenül szükséges más személy /vagy személyek/, tehát viszonyjellegűek.

A másik csoport anyagában azokat a megállapításokat szerepeltettük, amelyeket az egyén önálló funkcionálása során bizonyít. Így került az 1. csoportba például a "verekedik, nem ért meg, szemtelen, durva, megbízhatatlan, nem tud titkot tartani" stb. vélemény; a másodikba a "nem jár rendesen iskolába, nem tanul, cigarettázik, rendetlen" stb. megokolás.

A felosztás eredményeként viszonyjellegű az indoklás /az összes véleményhez képest/ a

4. osztályban	31,3 %-ban
5. osztályban	53,8 %-ban
7. osztályban	53,3 %-ban

A fenti adatok szerint is társaik a veszélyeztetetteket mintegy kívülről figyelik, értékelésük zömében a személyiség adott időben meglévő, látszólag önállóan kialakult /közösségtől független/ tulajdonságain alapul. A válogatás annak ellenére alakult így, hogy a választásnál felvázolt szituáció /társ választása, vagy elutasítása együttléthez/ sugallta a viszonyjellegű tulajdonságok felsorolását. A személyes tulajdonságokhoz való ilyen nagyfokú tapadás okát kereshetjük egyrészt abban, hogy a veszélyeztetett tanulók társ- értékét nem ismerik közösségük tagjai, mert interperszonális kapcsolatba ritkán kerültek velük, másrészt a nevelői értékeléssel való azonosulásban, ugyanis a nevelői

elbírálás is az egyén önmagában meglévő tulajdonságainak meglétét vagy hiányát állapítja meg leggyakrabban, s a szükségesnél ritkábban használja a közösséghez való viszonyítást.

A nevelői vélemény befolyását tükrözi olyan tulajdonságok indokként való felsorolása, amelyek a tanulmányok végzésével /rendszerességével, eredményességével/ kapcsolatosak, s amelyeket a nevelők számtalanszor elismételhettek, - ennek elbírálása ugyanis az ő feladatuk elsősorban. Így kerülhet elutasítás okaként a szavazólapra a "nem tanul", "nem jó tanuló", "mert kétszer bukott" kifejezés, pedig a választás indítéka a tanulástól messze lévő esemény, legtöbbször egy kirándulás.

A veszélyeztetett tanulók választásainak indoklása

A veszélyeztetett tanulók választásainak elemzését a rájuk vonatkozó választások elemzéséhez hasonló módon kívántuk feldolgozni. Ez több okból nem sikerült:

1. A szociometriai mérést végző nevelők közül többen nem küldték meg a tanulók választását tartalmazó adatlapot. Csökkentette a feldolgozható lapok számát, hogy a felmérés időpontjában több tanuló is hiányzott az érdekeltek közül. Így összesen 41 tanuló lapja került csak birtokunkba, valamennyi 3-8. osztályos, de kisegítő iskolai tanuló nincs közöttük.

2. 5 tanuló nem értette meg a feladatot, vagy nem kívánt indoklást írni. Az ő lapjukon csak az elfogadott, ill. elutasított társaik neve szerepelt.
3. A veszélyeztetett tanulók esetében nem vált be az a feltetelezésünk, mely szerint a választások indoklásaként erkölcsi tulajdonságot vagy erkölcsi cselekedetet jelölnek meg többségében. Az összes indoklás /173/ náluk így oszlott meg:

erkölcsi cselekedet: 51

erkölcsi tulajdonság: 30

más: 92

Az anyag ilyen arányú összetétele nem tette lehetővé az előző címszó alatti feldolgozás megismétlését.

A veszélyeztetett tanulók indoklásaiból az alábbiakat állapíthatjuk meg:

1. Az általános iskolákban az erkölcsi nevelés színvonalát emelni kell. Feltehető, hogy a tanulók között nem elhanyagolható azoknak a száma, akik a szükségesnél kevesebb erkölcsi fogalmat ismernek fel önállóan, s ezért társaik megítélésében is korlátozottak a lehetőségeik, az értékes erkölcsi tulajdonságok közül többet nem észlelnek. A veszélyeztetett tanulók nagy hányada is ebbe a csoportba tartozik.

2. Az indoklásokon nem érződik az erkölcsi nevelés folyamatossága. Az 5.osztályosoknál jelennek meg először az erkölcsi tulajdonságok viszonylag gyakrabban, de ez az arány 8.osztályig nem változik.A felsorolt tulajdonságok is szűk körben mozognak, évfolyamonként ismétlődnek, s jellemzőjük még, hogy intézményes nevelés nélkül is kialakulnának, pl.: becsületes, jószívű, jó, rossz, komolytalan, irigy stb.
3. Számos erkölcsi tulajdonság és cselekedet bipoláris jellegű. Többször fordult elő, s ezért említésre méltó, hogy a veszélyeztetett tanulók a pólusnak gyakran csak egyik oldalát tudják megnevezni, az ellentét kifejezésére a tagadást használják fel, pl.: megbízható - nem megbízható, összetartó - nem összetartó, stb.
4. A tanulással és körülményeivel osztályonként másként foglalkoznak. A 3.osztályban 36 %-ban fordul elő ezzel kapcsolatos indoklás /pakolász/!/, játszik, beszél óra alatt, tanít számtanra stb./, majd 4. és 5. osztályban ezek száma fokozatosan csökken, 6. osztálytól pedig elő sem fordul. Legtöbbjükben valószínűen ekkor válik véglegessé a döntés: nekik ezen a területen nincs bizonyítási lehetőségük.
5. Végül vizsgáltuk azt, hogy az indoklások mennyiben viszonyjellegűek, illetve milyen mértékben fordulnak elő

közösségtől, társtól független tulajdonságok, cselekedetek okként.

A veszélyeztetett tanulók az indoklásaik 73,41 %-ában viszonyjellegű tulajdonságot, cselekedetet jelöltek meg, sokkal többet, mint az őket megítélő társaik /46,13 %/. Amíg a társak zöme a közösségen belülről néz ki a veszélyeztetettekre, addig közülük sokan a közösség pereméről figyelnek befelé. A bentről nézők az egyéni tulajdonságokat vizsgálják többségben, mert a közösség életébe be nem kapcsolódók ezek alapján ítéelhetők meg. Vizsgált tanulóink viszont - a beljebb kerülés vágyától is hajtva - értékesebbnek, fontosabbnak tartják a kapcsolatokat, s ezért gyakrabban szerepelnek ezek náluk mértékként is.

V. A VIZSGÁLAT TAPASZTALATAINAK ÖSSZEGEZÉSE

A veszélyeztetett tanulók helyzetének megismerése teszi lehetővé a velük kapcsolatos, sorsuk megváltoztatását jelentő teendők kijelölését, annak eldöntését: ki mivel járulhat hozzá sikeres nevelésükhöz.

A vizsgálat során elemzett tények, a belőlük levont következtetések alapján a vizsgált területre vonatkozóan /bajai járás/ számos megállapításhoz jutottunk, amelyek egyrészt arra utalnak, hogy több feladat megoldását iskolán kívül kell elvégezni, s ezek között akadnak olyanok is, amelyek a közigazgatási határt is túl kell, hogy lépjék; másrészt az iskolai nevelőmunka gyakorlatának felülvizsgálatát és megváltoztatását igénylik.

A veszélyeztetett tanulók szempontjából nem megnyugtató, hogy maga a fogalom sem megfelelően tisztázott. Ennek következtében e tanulók kiválasztása a tanulók összességéből nem teljes. A kései felfedezés következtében személyiségük károsodása igen jelentős is lehet. Pontos, a gyakorló pedagógus számára is eligazítást adó definíció megalkotása a szakemberek feladata. E definícióban egyaránt szerepelnie kellene a veszélyeztetettség okát adó környezeti ártalomnak, s az ennek következtében a tanuló személyiségében létrejövő változásnak.

Az általános iskolai gyermekvédelmi felelősök tekintélye nem elegendő. Meg kell szüntetni az ezen a területen tapasztalható, a szükségesnél gyakoribb személycserét, ugyanakkor lehetőséget kell teremteni arra, hogy megfelelő pedagógiai-pszichológiai ismereteket szerezhessenek, s speciális felkészítésüknél fogva a gyermekvédelem irányítói, s ne egyszemélyes végrehajtói legyenek. Más felelősi teendővel való megbízásuk nem kívánatos.

A községi tanácsok gyámügyi előadói általában más feladatokat is ellátnak. Felkészültségük nem teljes a gyermek- és ifjúságvédelem területén, s ennek oka túlterheltségük is. Mégis többen igen lelkiismeretesen dolgoznak, de akadnak olyanok is, akiknek eljárásaira a formalizmus jellemző. Az ilyen intézkedések a gyermekek számára kevés hasznot hoznak.

Az iskolai gyermekvédelmi felelősök és a tanácsok gyámügyi előadói között eddig kialakult jó munkakapcsolat kedvező lehetőséget hord magában a pedagógiai és hatósági eljárások összehangolására. A fejlődés érdekében szükséges a fogalmak azonos értelmezése. A védő- és óvóintézkedések differenciáltabb alkalmazása sokat segíthetne a veszélyhelyzetek felszámolásában.

A veszélyeztetett tanulók családi környezetének vizsgálata több vonatkozásban is sejtette, hogy e gyerekek beilleszkedése az osztályközösségbe nehezebb, mint legtöbb társuké.

A veszélyeztetettek szüleinek iskolai végzettsége lényegesen az átlag alatt van. Ebből következően elhelyezkedési lehetőségük is korlátozott. Legtöbbjük a legkisebb presztizsű foglalkozási réteghez tartozik /iparban segédmunkás, mezőgazdaságban gyalogmunkás/. A gyerekek tanulása iránti érdeklődésük csekély, a tudás értéke a családban alacsony. Így a tanulók kevés készíttetést kapnak arra, hogy a mai általános iskola oktatás-tanulás centrikus kívánalmának megfeleljenek. A rendszeres otthoni tanulást nehezíti még a sok gyerek, valamint a lakásban az egy szobára jutó személyek nagy száma is. Az otthoni körülmények nem teszik lehetővé barátok, társak fogadását, ezáltal a kialakítható kapcsolatok számát is csökkentik.

Az otthon kedvezőtlen objektív feltételeinek ellensúlyozását szolgálja, ha valamennyi veszélyeztetett tanuló számára nemcsak a napközi otthoni ellátás lehetőségét biztosítjuk, hanem elérjük, hogy azt igénybe is vegyék.

A vizsgált tanulók zöme a legjobb adottságokkal bíró nukleáris családszerkezeti formában él. Ezek az előnyök azonban a szülők körében a szokásosnál gyakrabban előforduló bűnözés, munkakerülés és - főleg - italozás miatt nem érvényesülnek. Különösen sok kárt okoz az italozás. Az ilyen családokban született gyermekek örökletes adottságai is gyengébbek, s ezt tovább rontja a következtelen gondozás, nevelés.

A családban alkalmazott nevelési módszerek gyakran kifogásolhatóak. Gyakori a gondozás, a felügyelet, az érzelmi kapcsolódás hiánya, előfordul a brutalitás és a közömbösség. Ezek egyike-másika hatósági beavatkozással megszüntethető /brutalitás, gondozás, felügyelet hiánya/, de a gyermek személyiségében sok kárt okozó közömbösséget, az érzelmi kapcsolatok hiányát csak meggyőzéssel lehet felszámolni. Ennek lehetősége viszont korlátozott; ezekben a családokban a pedagógusok elismertsége, a velük való együttműködési hajlandóság szintje igen alacsony.

A családi környezet objektív és szubjektív adottságai következtében a veszélyeztetett tanulók hátrányos helyzetből indulnak az általános iskolában. Ez a hátrány azonban nemcsak ismereteik kisebb számában nyilvánul meg, hanem egész műveltségük foghíjas voltában.

Éppen ezért az iskoláknak a veszélyeztetett tanulók nevelése során az egyéni bánásmód elvét következetesebben kellene alkalmazniuk, amelynek célja a közösségbe való beillesztés lenne, s differenciált foglalkoztatásuk az oktatás, képzés során ennek csak egy részét képeznék.

A családi körülmények kedvező alakításához a társadalom segítségét az eddiginél jobban igénybe kellene venni. A szülői munkaközösségek, a munkahelyek lehetőségei még tartalékban vannak.

Az osztályfőnökök a veszélyeztetett tanulók otthoni környezetét ismerik, alakulását figyelemmel kísérik. Ez akkor lesz hasznos, ha megváltoztatására végrehajtható programot tudnak készíteni. A tanulók teljes megismerése érdekében szükségesnek látszik, hogy a környezeti ártalmakat és a pszichikus károsodásokat összefüggésükben vizsgálják, a veszélyeztetettek iskolán és családon kívüli életét kellő mértékben figyeljék. A jellemzésekben ritkán foglalkoznak a tanulók érzelmeivel, akaratával, erkölcsi arculatával, - ez a továbbképzéseket szervezők számára is figyelmeztető. Az erkölcsi nevelés fogyatékosága következtében a tanulók erkölcsi fogalmai szűk körben mozognak, s nem érezhető eléggé a fejlődés a magasabb osztályokban.

Az osztályfőnökök tanulók megítélésekor elsősorban azok negatív tulajdonságait sorolták fel, az ellenőrző könyvek bejegyzései pedig szidó-bíráló nevelői alapállásról tanúskodnak. Ennek megváltoztatása a tanulók fejlesztését könnyebbé tenné. A veszélyeztetett tanulónál különösen fontos a helyes cselekedetben való megerősítés, ugyanis a rendelkezésükre álló viselkedésminták sem egyértelműen pozitívak.

A veszélyeztetett tanulók helyét a közösségek formális struktúrájában meghatározza az átlagosnál gyengébb tanulmányi eredményük. Kevesen bírnak olyan megbízatással, amely állandó vagy gyakori feladatvégzést jelentene. A közösségen belül ritkán jutnak irányító szerephez; ők az állandó végrehajtók között találhatók. Ennek oka a közösségek nem elég differenciált működése is, a túlzottan tanulmányi meghatározottságú tevékenység. A formális struktúrában elfoglalt helyük következtében értékeik bizonyítására is kevés a lehetőségük, s ez az informális szerkezetbeli pozíciójukra is károsan hat. A formális struktúrába való beilleszkedésüket nehezíti gyakori osztályismétlésük. Minden bukás után újra kell kezdeniük az új közösséghez való alkalmazkodást.

A formális szerkezetben kedvezőbb hely biztosítása érdekében a nevelőtestületeknek kettős feladatot kellene teljesíteniük:

1. Megteremteni a lehetőségét annak, hogy mindenki számot adhasson képességeiről
2. Biztosítani, hogy a közösség sokirányú funkcionálása közben minden tanuló a képességeinek leginkább megfelelő területen felelősséget is megkívánó, irányító szerepben is dolgozhasson.

A veszélyeztetett tanulók helyzete az informális struktúrában is kedvezőtlen. A családi környezet hatására bennük kialakult tulajdonságokat az osztálytársak is felismerik, s elutasításukkor gyakran hangzótatják is indokként. Gyenge tanulmányi eredményük kapcsolataik kialakítását is gátolják. Az átlagosnál jóval többen vannak köztük olyanok, akik a közösségek peremén élnek. Jelentős különbség van a lányok és fiúk helyzete között. A veszélyeztetett fiúknak közel fele kölcsönös kapcsolat nélküli; a lányoknál ez nem ilyen gyakori. A fiúk által 1. helyen választottak helyzete az informális struktúrában jóval elismertebb, mint az övék, s ez lehet az egyik magyarázata a viszonzatlan választásoknak. A lányok reálisabban ítélik meg saját helyzetüket.

A veszélyeztetett tanulóknak a nem hivatalos szerkezetben elfoglalt helyét a korábban felsorolt feladatok komplex végrehajtása változtathatja meg. Ezek nyomán várható olyan

alakulásuk, amely bennük a társak ítéleteiben is elfogadott értékek kialakulását hozhatja, s ezzel elszigeteltségük felszámolható.

Végezetül álljon itt egy 4. osztályos tanuló véleménye, akinek a társ részletes megítélése még bonyolult, nehéz feladat volt. Veszélyeztetett osztálytársát így utasította el: "Nem olyan, mint a többi."

További teendők adottak. Legyen olyan!

IRODALOM

I. A vizsgálatról és körülményeiről

1. Az alapfogalmak tekintetében a továbbiakban is Ágoston György: "A pedagógia alapfogalmai és a nevelési célrendszer" c. munkájához igazodunk. /Akadémiai Kiadó Bp.1976./
2. A közösségek valós szerkezetéről és a nevelők erről alkotott, gyakran jelentősen eltérő véleményéről l. Mohás Livia: Társas kapcsolatok vizsgálata gimnáziumi osztályokban. /Pedagógiai Szemle, 1970. 19-21.old./
3. Dr.Ágoston György: Neveléstudomány. /Tankönyvkiadó, 1970. 72.old./
4. Kósáné dr.Ormai Vera: A szociálisan inadaptált tanulók megismerése és pedagógiai-pszichológiai jellemzése. /Pedagógiai Szemle, 1971. 998. old./
5. Hunyadi Györgyné: Kollektivitás az iskolai osztályokban. /Akadémiai Kiadó Bp. 1977. 17.old./

II. A veszélyeztetettek felderítésének pontossága

1. György Júlia: Veszélyeztetett gyermek. Gyermek- és ifjúságvédelmi ismeretek, II. /Tankönyvkiadó, Bp.1961.174.o./
2. Dr.Kelemen László: A pedagógiai pszichológia alapkérdései. /Tankönyvkiadó, Bp. 1973. 330. old./
3. Jan Konopnicki: Mit értünk a társadalmi beilleszkedés kudarcán? "A pedagógia időszerű kérdései külföldön" sorozat "Iskola és környezet" c. kötetében /Tankönyvkiadó, Bp. 1974. 113.old./

4. i.m. 119.old.
5. u.o.
6. Dr.Kelemen László: A pedagógiai pszichológia alapkérdései. /Tankönyvkiadó, Bp. 1973. 330-331.old./
7. i.m. 331.old.
8. Dr.Rácz István: Gyermekvédelem az általános iskolában /kézirat/. /Oktatási Minisztérium, Bp. 1972.6.old./
Dr.Várnagy Elemér: Gyermek- és ifjúságvédelem /kézirat/
/Tankönyvkiadó, Bp. 1978.43.old./
9. Dr.Veczkó József: Gyermek- és ifjúságvédelem /kézirat/,
/Tankönyvkiadó,Bp. 1975. 49.old./
10. u.o.
11. Rendtartás az óvodák számára, 1974. 59.old.
12. Nagy József előadásából /Kecskemét, 1978./
13. Rendtartás az általános iskolák számára, 1976.52.old.
14. Rendtartás a diákotthonok számára, 1975. 63.old.
- III. A veszélyeztetett tanulók helyzetét befolyásoló tényezők
1. Rendtartás az általános iskolák számára, 1976.86.old.
2. Az oktatási miniszter 1/1974./VI.27./ OM számú rendelete
a gyámhatósági eljárásról /M.K.24./

3. i.m.
4. i.m.
5. Irányelv az óvodai, iskolai gyermek- és ifjúságvédelmi munkához. A Bács-Kiskun Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya /42.092/1978.sz. körlevele/
7. Kozma Tamás: A nevelésszociológia alapjai. /Tankönyvkiadó, Bp. 1977.91.old./
8. Ferge Zsuzsa: Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. /Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 83-84 old./

Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. /Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 1969. 219.old./
9. 1970. évi népszámlálás 20. Bács-Kiskun megye adatai. /Statisztikai Kiadó, 1972. 460. old./
10. i.m. 444.old.
11. i.m. 462.old.
12. i.m. 492.old.
13. Beszélgetés Czeizel Endrével /Győri György interjúja/. /Valóság, 1977/7. 49.old./
14. 1970. évi népszámlálás 20. Bács-Kiskun megye adatai. /Statisztikai Kiadó, 1972. 492.old./
/4 gyermeknél felül csak összevont járási adat van/

15. Dr.György Júlia: A családi struktúra és atmoszféra hatása a gyermek személyiségfejlődésére és kóros reakcióinak irányára. Tanulmányok a gyermekpszichológia köréből c. kötetben. /Fővárosi Pedagógiai Intézet, 1976. 14.old./
16. Dr.György Júlia: A "nehezen nevelhető" gyermek. /Medicina, Bp. 1978. 16.old./
17. Dr.Veczkó József: Gyermek- és ifjúságvédelem /kézirat/. /Tankönyvkiadó, Bp. 1975. 65.old./
18. i.m. 68.old.
19. Erről lásd. részletesen i.m. 68-70.old.
20. Dr.Ágoston György: Neveléstudomány. /Tankönyvkiadó, 1970. 66.old./
21. Kozma Tamás: A nevelésszociológia alapjai. /Tankönyvkiadó, Bp. 1977.95.old./
22. Pálhegyi Ferenc: Gyermekek frusztrációs próbája."Pszichológia a gyakorlatban" sorozat, /Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 9.old./
23. Ranschburg Jenő-Popper Péter: Személyiségünk titkai. /RTV Minerva, Bp. 1978. 117.old./
24. i.m. 118.old.
25. Dr.György Júlia: A "nehezen nevelhető" gyermek.Medicina, Bp. 1978.57.old./

26. Dr.Ágoston György: Neveléstudomány. /Tankönyvkiadó, Bp. 1970. 223.old./
27. Kósáné dr.Ormai Vera: A szociálisan inadaptált tanulók megismerése és pedagógiai-pszichológiai jellemzése. /Pedagógiai Szemle, 1971. 998.old./
28. u.o.
29. Ormai Vera: Szociálisan inadaptált gyermekek az általános iskolában. /Pedagógiai Szemle, 1969. 1074.old./
30. Beszélgetés Czeizel Endrével /Győri György interjúja/. /Valóság, 1977/7. 50.old./
31. Kósáné dr.Ormai Vera: A szociálisan inadaptált gyermekek megismerése és pedagógiai-pszichológiai jellemzése. /Pedagógiai Szemle, 1971. 1000-1001.old./
32. i.m. 1002.old.
33. Horváth György: Személyiség és öntevékenység./Tankönyvkiadó, Bp. 1978. 13-21. old./
34. Dr.Harsányi István: A tanulók megismerése. "Pszichológiai-nevelőknek" sorozat. /Tankönyvkiadó, Bp. 1978. 17-18.old./
35. Horváth György: Személyiség és öntevékenység. /Tankönyvkiadó, Bp. 1978. 267-277.old./
36. Kósáné dr.Ormai Vera: A szociálisan inadaptált tanulók megismerése és pedagógiai-pszichológiai jellemzése. /Pedagógiai Szemle, 1971. 1002.old./

37. u.o.

38. u.o.

39. i.m. 1003.old.

40. i.m. 1004.old.

41. u.o.

42. Dr.Ágoston György-Dr.Veszprémi László: A pedagógusok magatartásának hatása a tanulók teljesítményeire egy vizsgálat tükrében. /Pedagógiai Szemle, 1967.198.old./

43. Kósáné dr.Ormai Vera: A szociálisan inadaptált tanulók megismerése és pedagógiai-pszichológiai jellemzése. /Pedagógiai Szemle, 1971. 1006.old./

44. u.o.

45. u.o.

IV. A veszélyeztetett tanulók helye az osztályközösségekben

1. Dr.Ágoston György: Neveléstudomány /Tankönyvkiadó,Bp.1970. 231., 281.old./

2. Hunyadi Györgyné: Kollektivitás az iskolai osztályokban, /Akadémiai Kiadó, Bp. 1977. 12.old./

3. i.m. 59-62. old.

4. i.m. 61. old.

5. i.m.: 62. old.
6. i.m. 33. old.
7. i.m.
8. Miloslav Petrusek: Szociometria. /Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1972. 166-167.old./
9. V.ö.: Hunyadi Györgyné: Kollektivitás az iskolai osztályokban, /Akadémiai Kiadó, Bp. 1977. 69.old./
10. i.m. 34.old.
11. i.m. 185. old.
12. i.m. 46-81. old.
13. Biró Katalin: Erkölcsei tudatossági szintvizsgálatok. /Akadémiai Kiadó, 1976. 127-131.old./
14. i.m. 6.old.
15. i.m. 127. old.

1.sz.melléklet

Sor- szám	Iskola	Tanuló- létszám	Tanulócso- p. száma	Napközis cso.p.szám	Napközis ta- nulók száma	Kisegítő isk. cso.p. száma	Kisegítő isk. tanulók száma
1.	Bácsalmás	952	31	4	167	4	58
2.	Bácsbokod	337	14	3	104		
3.	Bácsborsód	127	8	-	-		
4.	Bátmonostor	140	8	3	110	1	14
5.	Csátalja	217	8	3	116	2	19
6.	Csávoly	246	11	2	70	3	38
7.	Dávod	247	10	1	43		
8.	Érsekcsanád	266	12	1	38	1	9
9.	Felcsézentiván	300	14	1	31		
10.	Gara	329	15	2	82		
11.	Hercegszántó m.	215	8	1	40		
12.	Hercegszántó délszláv	57	6	-	-		
13.	Katymár	256	16	3	82	1	11
14.	Madaras	348	16	4	148		
15.	Mátételke	76	6	-	-		
16.	Nagybaracska	289	12	3	140	1	9
17.	Nemesnádudvar	254	11	3	92		
18.	Sükösd	413	16	4	144	3	39
19.	Szeremle	159	8	2	59	1	11
20.	Tataháza	157	8	1	32		
21.	Vaskút	369	16	3	93		

ÖSSZESEN:	5.767	255	44	1.591	17	208
-----------	-------	-----	----	-------	----	-----

Az adatok az 1978. október 1-i állapotnak megfelelőek.

Név:
Iskola:
Képesítés:
Iskolai elfoglaltsága /beosztása is, pl. magyar - történelem tárgyat tanít 24 órában/:
.....
Iskolán kívüli elfoglaltsága:
.....
Mióta végzi a GYIF teendőket:
Pótléka:
Mit ért a "veszélyeztetettség" fogalmán:
.....
.....
.....
.....
A munka irányítását milyen módon végzi /pl. munkaterv készítése, értekezletek stb/:
.....
.....
.....
A községi tanács illetékes előadójával milyen időközönként, hol találkozik:
.....
.....
.....
A nyilvántartásban szereplő tanulók száma osztályonként valamint az osztálylétszámok:

vesz.	oszt.l.	vesz.	oszt. l.
1.....	5.....
2.....	6.....
3.....	7.....
4.....	8.....

XI. Nyilvántartási lap

az oktatási — nevelési intézmények számára a veszélyeztetett gyermekekről

A nyilvántartásba vétel időpontja:

19 év hóA lapot kitöltő intézmény
megnevezése és címe:

1. A gyermek személyi adatai:

A gyámhatóság is nyilvántartja¹:

Neve:		2	
Születési helye és ideje:		19 év	hó n.
A gyermek óvodás (1), ált. iskolás (2), gyógyped. intézm. tanulója (3), gimnázium (4), szak-középiskolai (5), szakmunkástanuló (6), dolgozók ált. iskolájába jár (7), dolgozók ált. isk. jár és munkaviszonyban áll (8), egyéb (9)			
A gyermek hol és kinél lakik?			
Intézmény változás	1.	Munkahelyének megnevezése	1.
	2.		2.
	3.		3.
Napközi ellátásban mely tanévekben részesült?		Tanulósobai ellátásban mely tanévekben részesült?	
A gyermek túlkoros-e? igen—nem; hány évvel?; Osztályt ismételt-e? igen—nem			
Melyik osztályokat ismételte, és hány alkalommal?			
A mindennapos iskolába járás alól felmentett-e? igen—nem osztályozó vizsgát tett-e? igen—nem			

2. A gyermek szülőjének (gondviselőjének) személyi adatai:

Megnevezés	Apa (gondviselő) ³	Anya
Név (leánykori is) és születési év	19.....	19.....
Állandó		
Ideiglenes		
Foglalkozása		
Munkahelye		
A szülők vagyoni állapota		

A családban az egy főre jutó havi jövedelem Ft

A gyermek testvéreinek száma ebből kiskorú

1) L. a tájékoztató 3. pontját. 2) L. a tájékoztató 4. pontját. 3) Ha anya a gondviselő az „Apa” rovatot nem kell kitölteni.
Látta: Oktatási Minisztérium 1978. IV. 5. S. Gy.

3. A gyermek veszélyeztetettségének okai

A. Környezeti ok

a) Családi környezet

a/1. **A család szerkezete:** A szülők házasságban élnek (1); élettársak (2), külön élnek (3), a házasságot felbontották (4), a gondozó szülő újabb házasságban él (5), a szülők között életközösség nem volt (6), a gyermek nem a szülőknél van elhelyezve (7) ☐

a/2. **Nevelési hiányosság:** gondozás hiánya (1), felügyelet hiánya (2), helytelen bánásmód; brutalitás (3), túlzott szigor (4), kényeztetés (5), közömbösség (6), érzelmi kapcsolat hiánya a családban (7), gyűlölködés a családban (8), kettős nevelés (9), egyéb: ☐

a/3. **Erkölcstelen családi környezet:** a szülők (gondozók) könnyelmű, felelőtlen életvitele (1), a szülők (gondozók) munkakerülők (2), nemi erkölcs megsértése (3) ☐

a/4. **Italozó életmód:** a családban (1), az italozás garázdasággal párosul (2) ☐

a/5. **Bűnöző családi környezet:** büntetve volt az apa (1), az anya (2), a gondozó (3), más családtag (4), büntetése folyamatban van az apának (5), az anyának (6), a gondozónak (7), más családtagnak (8), ☐

a/6. **Az elkövetett bűncselekmény:** ☐

a/7. **Rossz lakásviszonyok:** A lakás rossz állagú (1), nincs a lakásban folyóvíz, nincs villany (2), 1 szobában több nemzedék él együtt (3), a lakásban hiányos az alapvető berendezés, felszerelés (4), az egy szobában élő személyek száma: ☐

b/ **Családon kívüli környezet:** negatív hatású baráti kör (1), bűnözőkkel kapcsolat (2), a gyermek galéri tagja (3), egyéb (4) ☐

B. **A gyermek személyiségében rejlő ok:** értelmileg-érzelmileg szociálisan visszamaradt (1), gátlásos-szorongó (2), agresszív magatartású (3), szökő-csavargó (4), italozik (5), lop (6), garázdálkodik (7), egyéb (8) ☐

C. **Anyagi ok:** A szülő munkaképtelen (1), csökkent munkaképességű (2), több gyermekes család (3), önhibáján kívül alacsony keresetű (4), egyéb (5), ☐

D. **Egészségi ok:** TBC (1), egyéb fertőző betegség (2), tartós egyéb betegség (3), idegbeteg a gyermek (4), ideg-elmebeteg az anya vagy apa (5), ideg-elmebeteg más családtag (6), egyéb (7) ☐

4. A családot segítő rendszeres ellenőrzésekről:

(Minden egyes bejegyzést az ellenőrzés időpontjával kell kezdeni és az ellenőrző kézjegyével lezárni. Hely hiányában a bejegyzésekhez pótlapot kell behelyezni.)

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There is no text or other markings on the paper.

5. Intézkedések

a) az oktatási intézmény intézkedései

[The page contains faint horizontal ruling lines.]

b) a gyámhatóság intézkedései:

[illegible]

6. A pártfogó neve, címe és telefonszáma:

Tájékoztató a nyilvántartási lap kitöltéséhez

1. A nyilvántartási lap szélén levő négyszögeket — a nyilvántartásba-vétel időpontjának kivételével — nem kell kitölteni, mert azok kizárólag gépi feldolgozás célját szolgálják.
2. A nyilvántartásba vétel időpontjánál a hónapot két számjeggyel kell kitölteni. (pl. február = 02.)
3. „A gyámhatóság is nyilvántartja” szöveg után x jelet kell tenni, ha az éves egyeztetés során megállapítják, hogy a gyermeket a gyámhatóság és az oktatási intézmény is nyilvántartja veszélyeztetettként. Ha a gyámhatósági nyilvántartás megszűnik, a jelét át kell húzni.
4. A név után a 2. jelzésű bekeretezett részbe x jelet kell tenni, ha a gyermek cigány származású.
5. A gyermekek veszélyeztetettségének okai című kérdésekre a választ értelemszerűen, az előnyomtatott legjellemzőbb válaszlehetőségek aláhúzásával kell megadni.

Kedves Kartársnő /Kartárs/!

A Járási Hivatal Művelődésügyi Osztálya részletesen kívánja vizsgálni a veszélyeztetett körülmények között élő tanulók helyzetét, s ennek alapján segíteni az érintett tanulókkal való foglalkozást. A vizsgálat során szeretnénk feltárni szociometriai méréssel ezen tanulók helyét az informatív közösségben. A mérés elvégzését azoktól az osztályvezetőktől /osztályfőnököktől/ kérjük, akiknek osztályában olyan tanuló van, aki a veszélyeztetettek nyilvántartásában szerepel /3-8. osztály/.

A közösségek adott időbeni rétegeződését, az egyes tanulók abban elfoglalt helyét megmutató szociometriai mérést a járásban eddig kevesen végeztek. Ezért a lebonyolításhoz az alábbiakban adunk útmutatást:

A vizsgálat célja: feltárni a közösség spontán rétegeződését, megállapítani abban az egyének helyét, kapcsolatait, "népszerűségét", valamint kizártságát.

A mérés megszervezése és lebonyolítása: Az osztállyal közöljük az érdeklődés témáját /keretét/.

Ez lehet a következő: Az osztály kirándulást szervez. Az autóbussen /vonaton/ 4 személyes fülkék vannak. Írd le:

- a./ Ki az a 3 társad, akivel legszívesebben együtt ülnél! Miért?
- b./ Ki az a 3 társad, akivel nem akarsz együtt ülni! Miért?

A tanulókkal közölni kell, hogy az általuk leírtakat titokként kezeljük, s válaszaikat - az ő engedélyük nélkül - az osztályban senivel sem közöljük. Ez az ígéret - természetesen - betartandó. Kérjük tőlük, hogy a válaszok megírása során ők se közöljék egymással azt, amit leírtak.

A feldolgozás 2 módon történik

a./ matrixon, ahol összesítjük a tanuló adott, ill. kapott szavazatait /késsel az elfogadó, pirossal az elutasító válaszokat/

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1.2.3.	1.2.3.	1.2.3.	1.2.3.	1.2.3.	1.2.3.	1.2.3.
1.						
2.						
3. 1	1		1	1	1	1
4.						

Pl.: a 3-as sz.tanuló szavazatait /elfogadó/ az 1., 4., 5.sz. tanulóra adta

a 3-as sz. tanuló szavazatait /elutasító/ a 2., 6., 7.sz. tanulóra adta.

Az oszlopok összesítése megmutatja, hogy 1-1 tanuló a közönségen belül hány választást kapott.

b./ rajzos ábrával, amelyen a csoportosulások is megjelennek.

Az egységes értelmezés érdekében a szakirodalom a következő jelöléseket alkalmazza az ábrázolás során:

- ④ leány
9 fiú /a szám a tanuló sorszáma/

A kapott válaszok alapján a számokat összekötjük, jelölve a választás irányát is /-/. A rangsorolás láthatóvá tétele érdekében az első sorban választottat pirossal, a másod sorban választottat kékkel írva.

Az eredmények feldolgozása az illetékes osztályfőnökök számára sok hasznos tanulsággal szolgálhat, amelyet mindennapos munkájuk során felhasználhatnak a rájuk bízott közösség helyes formálása érdekében. Bennünket a veszélyeztetett körülmények között élők helyzete érdekel. Szeretnénk pontos információkkal bírni a közösségben elfoglalt helyzetükről. Ezért kérjük, hogy a nyilvántartásban szereplő tanuló/k/ választást tartalmazó lapját, valamint az osztályról készített matrixot és rajzos ábrát szíveskedjenek Osztályunkra 1978. október 25-ig beküldeni.

A fent leírtak a szociometriai méréssel, az eredmény feldolgozásával csak röviden foglalkoztak. Ezért az érdeklődők számára az alábbi szakirodalmat ajánljuk:

Dr.Harsányi István: A tanulók megismerése
/Pszichológia - nevelőknek sorozat. Tankönyvkiadó, 1978./
7.fej.: Szociometriai felmérés 61-72.old.

Ágoston-Nagy-Orosz: Méréses módszerek a pedagógiában.
/192-199.old. Tankönyvkiadó, 1974./

Mohás Livia: Társas kapcsolatok vizsgálata gimnáziumi osztályokban /Pedagógiai Szemle, 1970.1.szám, 16-25.old./

Hunyadi Györgyné: Kollektivitás az iskolai osztályokban
/Akadémiai Könyvkiadó, 1977./ Szociometriai szerkezetek
felmérése és ábrázolása 33-42.old.

Miloslav Petrusek: Szociometria./Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972./

B a j a, 1978. augusztus 14.